

**GRÓF VAY SÁNDOR MUNKÁI
TIZEDIK KÖTET**

**GRÓF VAY SÁNDOR
ŐSÖKRŐL - UNOKÁKNAK**

BUDAPEST
ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG
V., Arany János-utca 1
a Magyar Tudományos Akadémia épületében.

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 3.0 Unported (CC BY-SA 3.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.hu>

TARTALOM

**ADUS URFI NÉGY LOVA.
RÉGI VÁLASZTÁSOK.
KISÉRTETES KASTÉLYOK.
„FALKENSTEIN GRÓF” OROSZORSZÁGI UTAZÁSA 1780-BAN.
FRAGMENTUMOK.
DEÁK FERENC KOSARA.
ALMA MATER.
MAGYAR PATRIARKÁK.
AZ UTOLSÓ URAS PATIKÁRUS
BETYÁR-ROMANTIKA.
VÁLÁSOKRÓL.
EGY ÖREG ACTOR IRÁSAIBÓL.
AZ UTOLSÓ BUDAI TÖRÖK LEÁNY.
AZ OLCSÓ IDŐKBŐL.
A BÉRCES HAZÁBÓL.
A NEMESI FÖLKELESRŐL.**

Tavaly nyáron, amikor Hollandiából átmentem Németországba, első stációm Düsseldorfban tartottam. Mint a zarándokot a búcsújáróhely, úgy vonzott engemet mindenha ez a város. Útam a Bolkerstrasse 53. számához vezetett, ahhoz a szürke, szegényes kis udvari lakáshoz, amelyben a „*Dalok Könyvé*”-nek írója, Heine született. Az én legkedvesebb író, aki olyan szomorúan, olyan méla rezignációval sóhajtja: *Allnächtlich im Traume seh' ich Dich...* A kedvest, akit mindörökké elveszített.

A ház kertjében ott áll még a sárgult levelű, ösztövé agácafa, az, amelyet a kis Harry ültetett. Ott van a tyúkketrec is, ahol játszott apró pajtásaival s álmokat szőtt. Álmokat, amelyek sohasem váltak valóra. Kívül a házon, ott van a *pauvre Harry* ifjúkori arcának a képmása is. A homlokba búsan aláhulló fürtökkel. Olyanok ezek a fürtök, mintha gondolatait gyászolnák. Más ékessége ennél a szerény márvány-domborműnél nincs is ennek a közönséges, egy lármás utca kellő közepébe ékelt bérháznak. A dombormű alatt Heine szavai olvashatók: „- Düsseldorf ist eine sehr schöne Stadt, und wenn man in der Ferne an sie denkt, und zufällig dort geboren ist, so wird einem wunderbarlich zu Muthe. Ich bin dort geboren, und es ist mir, als müsste ich gleich nach Hause gehen...”

Igy vagyok én éppen a *buckával*, ahol gyermekjátékaimat játszottam, első álmaimat álmodtam. Kivált mikor így öszre válik az idő s a szomorú, nyírkos szálú eső hulló csöppje kopogtatja az ablakot. És minden szomorú és szürke körülöttem.

Ilyenkor beletévedek a múltak útvesztőjébe. Lelki szemem elmereng gyermek- és suhancéveim derűs-borús emlékein. Látom a faluvégi ócska kuriát, a nagy sarokszobát, ahová beszorított a rideg, virághervasztó, lombhullajtó évad. Elöttem áll a nagy, magas, orgonaszerű, rézveretes almárium, amit *vásár*-nak nevezünk. Ez volt a gyermeki szív, a gyermeki vágy *Sezam*-ja....

Mint minden roccoco-szekrénynek, persze sok volt a titkos fiókja, és amikor a félívben meghajtott kemény acélrúgók föl pattantak, ódon csipkék, virágok, régen divatozott parfümök illata áradt felénk. A *mult* illata volt ez, azé a multé, amelyben egykor éltek azok az abroncs-szoknyás, Marie Antoinette-fichu-s, magasra fésült tupéjú ösanyák, azok az ösapák, akiknek fehérpúderos, módosan csigába göndörített, copfos frizurája olyan furcsán ellenkezett az aranyzsinóros, gimbes-gombos skarlát-dolmánynyal.

Itt egy nagy, furcsán, üveghangon pengő zsebóra, amott egy legyező, ráfestett fehér báránnyal, pásztorlányokkal, tubákos-szelence, széles, aranykarikás üvegű lorgnon - mind régen porrá vált dámáké, gavalléroké volt ez a holmi egykor. És ezekről mesélt a nagymama nekünk sok-sok víg, meg szomorú mesét, amikor odatelepedtünk köréje, a vékony, póklábú, fehér márvány empire-asztalka mellé. *Családi kör*-nek neveztük el ezt az asztalt, mert mielőtt bealkonyodott volna, a nagymama itt örökösen egy kékborítékú ujságot olvasott. Ezt az ujságot hívták „*Családi Kör*”-nek és szépen, melegen megírt cikkeivel nemesen küzdött hazafias és emberbaráti eszmék mellett.

Mikor aztán eleget olvasott már a nagymama, csontfoglatú oculáriumát ráhelyezte a rendesen összehajtogatott lapra s elkezdett mesélni. A szobában ilyenkor már sötét lett s a lámpa csodálatos árnyékokat vetett a fal iromba kárpitjára. Úgy éreztük ilyenkor, maga a *mult* szólalt meg, az beszél hozzánk az ő jóságos, kedves hangjában. A mult beszéde, meséi: Ősökről - unokáknak.

Ez a mult, ezek az emlékek ébredtek föl lelkemben. Ezek keltek új életre, amíg keresgettem a régi meséket. Amíg szövöm-szövegetem tarka, fényes, csillogó, meg sötét, szomorúan árnyékos szálukat, borúlatos őszi alkonyatban.

1909. október 24-én.

Gróf Vay Sándor

ADUS URFI NÉGY LOVA.

A téli nap korán alkonyodik. Falusi ember ilyenkor világot gyújtat és elővesz valami jó olvasni valót. Ez a színház is, meg a koncert is, meg a klub is.

Ha megúnja a könyvet, ott vannak az időszaki folyóiratok. Akad bennük itt-ott olyas, ami leköti a figyelmet. Multkor például épen egy ilyen füzetben akadtam jeles poétáknak, Luby Sándornak, néhány pompás tót népdalfordítására. A magyar cím alatt mindegyiknek eredeti tót nevét is meghagyta a fordító, így:

Styri kone na dvore...

Míg olvastam a lágyan csendülő rímeket, a havas eső megverte kívül az ablakot, a művésiesen lefordított egyszerű nóta, egy réges-régen hallott mesét juttatott az eszembe. A nagymama mesélte. Talán egy épen ilyen havas, esős téli alkonyatban, talán karácsony estéjén, mikor vártuk, hogy majd megszólal a csöngettyű és a nagy ebédlő szárnyas ajtaja mögül elénkbe villan a bűvös fa, ezer tündöklő csecsebecséjével.

*

A XVIII. századnak a végén és még a XIX. század első tizedeiben is nagy szerepet játszó, dúsgazdag nemes úr volt ózdi Sturmman Márton, huszonegyesztendőskorában már *vicenotáriusa nemes Gömör vármegyének*.

Régi írások szerint: „jeles őseinek példáját követvén, mindig híven és hévvel teljesíté hazája eránt való kötelességeit.” Így: „az 1797-dik esztendei Nemesi felkeléskor oda hagyván szeretett Feleségét, édes gyermekeit és nem megvetendő gazdaságát, nem kimélvén saját személytét, a Haza és fejedelem boldogságáért, Nemes Gömör vármegyének felkelt Nemes seregével, Fő-Strázsamesteri ranggal a hatalmas ellenség dühének megzabolázására hadba indúlt -”

Igy aztán következtek báró Mészáros Jánosnak, a *felkelt Nemes sereg Tiszán inneni kerületi Generáljának* nagy dicséretei, melylyel Márton úr elhalmoztatva, visszatérhetett ősi, vizesréti dominiumára.

Hát még micsoda venerációval hallgattuk az *ezüst hámort*. Ezt különös derendóciával mondta el a nagymama, apellálva a „*szomolnoki Királyi Inspectoratus Bizonyosság-Leveleire*”, melyek szerint „a háborúnak jobb előmozdítására 800 darab körmöci aranyat nyújtott a ditsőségesen uralkodó Fejedelem saját Felséges kezeibe. Ezen 800 darab arany egy nagy, *ezüst hámort* képező alkotmányba vala betéve, melyet a híres Lötsei ezüstmíves, Szakmáry Jakab kétszáz aranyakért készített.”

A nagymama arról is biztosított, hogy ez a pompás alkotmány bizonyosan most is a bécsi *császári Ritkaságok kabinétjében* vagyon eltéve, és rátért a *palatinus látogatására*.

Ez is nevezetes pontja volt a mesének. Már előre tudtuk, hogy ez akkor történt, mikor a gömörmegyei *coallitios* vashámorokat megalapította Sturmman Márton. Vogel, híres *mobilia árostól* vadonat új berendezést hozatott a consiliarius úr, felesége, felsőszudi Sembery Anna-Mária úrasszony felügyelete alatt pedig, két bécsi *Tafeldecker* tanította be az inasokat. Vert ezüstre terítettek; a nádornak aranyra. Minden váltásnál új aranytányért, új arany evőeszközt adtak. Nem megvetendő fényűzés egy akkori magyar nemes ebédjén, amely tizenkét fogásnál kevesebből nem állhatott.

De legjobban érdekelt, mikor már Sturmman Márton unokáira került a sor. Ilyenkor a régi, két alabastrom-oszlop közt álló óra kovácsa hatot vert már kalapácsával arra a nyílra, amelyet az ezüst üllőn Amor tartott előtte. Micsoda fényes lakodalom volt az anno 1804, amikor: *jó személyes ifjú, Beniczky Pál, feleségül vette magának Sturmman Karolina-Zsuzsánna tisztességes hajadont.*

Három napig szólt a muzsika a vizesréti kuria nagy ebédlőjében és még a kopulációt végző pap, nagytiszteletű Fabricius Dániel uram, sem röstellett „*eggy tsendes minétt*” eljárni. A nagy fényre, ragyogásra árnyak is borúltak lassankint. Mint ahogy ez már elkerülhetetlen a világi hiúságos életben. Alig tíz évi boldog házasság után elhunyt Beniczky Pál, özvegyen hagyva nejét, árván hagyva gyermekeit. A ritka nemeslelkű, nagyműveltségű asszony most már egyedül ezeknek élt, a nagyapa pedig szeretetébe szigort is vegyítve, kivált a pajkosabb fiúknál, igyekezett pótolni az atyai vezetéset.

A mesének legsötétebb pontja a *nagy kolera volt*. Ez nemcsak Beniczkyt ragadta el, de ifjabb nővérét, a szép, lelkes, alig harmincéves Szirmay Boldizsárnét is. A csapás úgy lesújtotta aztán az öreg consiliarius urat, hogy leány-unokáit valóságos zárdai életre fogta, a fiúkkal meg dühös bánatában még jobban zsörtölődött.

Kedvence, *Adus*, se igen tudott már nála kivinni semmit. Pedig ez a *hercpinkerli* olyan kegyben állt a szigorú *groszpapánál*, hogy a leghosszabb Gunckel-számlákat is morgás nélkül fizette. Gunckel az volt t. i. a harmincas években, ami ma Várady, az aranyifjúság legelegánsabbnak kikiáltott öltöztetője. Pedig Adusnak tulajdonképpen most lett volna leginkább szüksége a *groszpapa gráciájára*.

Az utolsó pesti farsangon ugyanis megösmékedett egy csodaszép lánynyal, s azóta egyéb sem járt a fejében a házasságnál. Sietnie kellett volna pedig a megkéréssel, mert minden újjára tíz legény is akadt a választottjának.

De hát *Adus* nem volt még *majorennis*. A szigorú nagyapától függött minden. Adja-e lakásul a tó-györki *alsó-kastélyt* vagy se, kiadja-e a halápi *jusst*.

Egy vasárnapon aztán fogta magát, kiment Vádra, onnan meg Tó-Györkre, mert felesége halála után oda költözött Vizesrétről Sturmman Márton, és előadta a dolgot.

A vasrácsos kastély *bibliothéka*-ja, talán soha sem látta olyan mérgesnek a szigorú öregot, mint ezen a napon. Ki látott olyat, egy jurista, aki még nem tett *cenzurát*, aki senki, semmi, az akar házasodni! Különösen *diffikultálta* pedig a groszpapa, hogy nagyon ünnepelt a választott. *Az ország legszebb lánya!* Majd bizony, hogy itt a tó-györki remetei csöndességet holmi hiábavaló multságok zaja verje föl.

- Nem lesz belőle semmi. *Unser punschieren geht nicht zusamm.*

Jelentette ki a szigorú nagyatya. Az utolsó német mondás volt rendesen a *való*, olyan dolgoknál, amelyeket nem tartott összeegyeztethetőnek. Ilyenkor csöndesen ingatta a fejét és fehér hálósapkájának vésztióslón mozgott a *cipfli*-je. A familia tagjai pedig tudták, hogy nincs többé appelláta.

Violaszin pecsét alatt, nagy szomorúan írta meg ezt *Adus* választottjának. A szép lány viszont tudósította, hogy az ő apja meg kijelentette, hogy nem adja a lányát olyan messzire férjhez, egy *tót*-nak meg épenséggel nem. Ez a kijelentés hideg zuhanyként hatott *Adusra*. Önértetét is sértette. Még hogy így mer beszélni az az öreg nemes, akit kortársai az *utolsó magyar ember*-nek nevezgettek. Hiszen *Adus* 1235-ig viszi a családfáját. Csupa jó magyar volt minden őse. Egyik épenséggel kedvelt székretáriusa a *nagyságos fejedelemnek*. Hogy épen Nógrádban ringatták a bölcsőjét, meg a Luther tanaiban nevelték, azért lehet ő kurucabb a kurucnál.

Megfogadta, hogy kiveri fejéből a szép leányt. Hiába hitta Teleki *Laci* a Komáromyné estélyeire, nem ment el többet. De még a nagy német theatrumban is úgy helyezkedett el, hogy ne lásson a Komáromyné páholyára. Egyre a színpadot nézte, mintha a világon legjobban érdekelné a százszor hallott *Bauer als Millionär*. Hanem azért nagyokat sóhajtott, mikor az *Iffuság* szereplője pajkos dalában elénekelte a refrain:

Scheint die Sonne noch so schön -
Einmal muss sie untergehn...

Hányszor énekelték ezt együtt a Komáromyné szalonjában. Vége már annak. Pedig most is ott ül a szép leány nagynénje páholyában. Komáromyné havanna-színű salup-jában most is olyan jószágosan néz maga elé. Szívének tündére pedig új, *à la giraffe* frizurájával páholylátogatóit valóságos extazisba ejti.

- *Oh Zsanét...*

Adus sóhajtott. Ennél a sóhajnál meg eszébe jutott Pappszász Gyurka, a hevesi nemes úrfi, aki ezzel a sóhajjal vált meg az élettől. Wertheri gondolatok fogták el. Akkor még gyakran és szívesen olvasták ifjaink a wetszlári írnok szomorúságos históriáját.

Ózdi Sturmann Márton uram meg ez alatt szorgalmasan váltogatta leveleit az atyafisággal: *Valami jóra való menyasszonyt kellett keresni Adusnak, mire leteszi a cenzurát...*

Nemkülönben pompás, iszonyatosan magas *ameriquaint* is csináltatott egy híres kocsigyártónál, szerszámot ezüstre, amelyről messzire villogott már az ősi címer, a nyakán átnyilazott hattyú. Lovat pedig olyan négy csikót válogattatott össze a Czindery ménesből, hogy a palatinus fia is elindulhatott volna rajtuk *leánynézőbe*.

Adus azonban, mikor kenyértörésre került a sor, sehogysem akart elindulni. Hiába várták Nógrádban, Gömörben, Zólyomban, hiába sütötték ott vaskosaras ablakú, nemesi kúriák konyháin napról-napra a pulykát. Mindennap befogott a kocsis, az inas is fújta a postásipon a *schöne Minka*-t, csak a búsongó ifju nem indult el. Épen vendégei voltak a consiliarius úrnak, akikkel valami nagyfontosságú, országos ügyben tanácskozott, mikor, szokása szerint, ismét befogott a kocsis, odaállt az udvarra.

Adus bent forgolódott az ebédlőben, mulattatta a nagyapát, az öreg urakat, s összehordott minden vidám históriát, csak hogy az ő elutazásáról elvonja a figyelmet. Kárba veszett azonban fáradozása. A groszpapa kihúzta mellénye leffentyűs zsebéből a *Pfaffenzeller*-t és nógatta:

- Na, gyerek, itt az idő. Estére még elérsz Láziba, onnan aztán reggel indulhatsz tovább... Még per longum et latum el is mondta az uraknak, hogy Zólyomba küldi az *Adust* - leánynézőbe.

De a fiatal úr meg se mozdult, állt, akár a Sion hegye, a kezét meg hátra dugta a Gérockjának a szárnya alá; nehogy valahogy búcsúzkodni lehessen tőle.

- *Geh, geh*, - nógatta kissé mérgesebben a consiliarius úr familiáris szokás szerint németül beszélve. Semmi eredmény. *Adus* még egy selmeci pipát is elővett s kezdte tömögetni finom illatos csetnekivel.

- *Styri kone na dvore...* dörmögte egyszerre a consiliarius úr *tótul*, amely nyelven csak a cselédekkel szokott konverzálni. Azt is hozzátette, hogy ne hagyja állani a négy drága lovat, mert ha meghülnek és belé pusztulnak, akkor jaj neki. Már akkor úgy mozgott a fehér halósapka *zipfli*-je, hogy még a feketét körülhordó inas is reszketett, akárcsak a nyárfalevél.

Két perc múlva kint volt *Adus* az udvaron másik két perc múlva pedig a falu végéről hangzott már a *schöne Minka* bús nótája. Útközben egyik unokatestvérével, Tihanyi Ferkóval találkozott *Adus*. Debrecenbe ment a vásárra.

Híres vásárok estek ott hajdan. *Aranyiné* ifjasszonynál hajnalig szólt a nóta. Virágzott a *csöndes*. Mulatságszámba ment egy-egy ilyen vásár. *Adus* gondolt egyet. Lassabban szállt akkor a hír - hátha a consiliarius úr nem tudja meg ezt a strágest. Aztán meg vásár után is elviszi még az út abba a keserves Zólyomba. Amíg így gondolkozott, már meg is fordította a gyeplőszárat és harmadnap reggelre a debreceni nagytemplom harangja harangozta rájuk a *jó reggel*-t.

A *Fehérlóba* tértek, ahol szabolcsi, bihari nemes urak kocintgatták egymásra a cintányérban főtt krampampulit. Azok már mulattak elmúlt éjszaka. Beszélgettek is és egyszerre egy sugár, csinos ifjú sóhajtván szólalt meg:

- No, a múlt héten eltemettük az utolsó *magyar embert is*.

Adussal egyszerre mintha megfordult volna a világ. A szőlő felé pillantott és megismerte benne D. Gyulát, egy bihari nemes úrfiát, aki szomszédja volt az öreg B.-nak, ideálja édes atyjának.

Kereshette Tihanyi Ferkó az ő drágalátos unokatestvérét. Úgy elkihajtott ős Debrecenből, mintha sohase látta volna a *péterfiát*, estére kelve pedig a k-i kuria nagy diófája alatt Kisfaludy major uram nyomán citálta már, hogy:

Szigligetben fogunk élni
Szerelmünkben boldogok - -

És ezúttal sikerrel. Árván maradt ideálja nyomban kezet adott; azt is hozzá tette, hogy ha a *groszpapa* hajthatatlan, neki is van ám valamicskéje, majd csak eléldéglének. Hogy és mint puhúlt meg a consiliarius úr, hosszú volna az két mesének is, - mondotta rendesen a nagymama. Legjobban megpuhították a *lányok*; három szép unokája, akik már halálosan megúnva a klastromi életet, alig várták a fiatal asszonyt Tó-Györkre.

Ugyanaz a négy pompás Czindery-ló hozta az *alsó-kastélyba*, amelyeknek egészsége, ha nem fekszik úgy a consiliarius úr szívére, talán még ama bizonyos napon sem indul el, nem jut Debrecenbe, s nem nyeri el az ország legszebb lányát.

- Ijedtemben is kiszaladtam, nehogy Teleki József, a magyar tudós-társaság elnöke azt higgye, hogy én *tótul* szoktam konverzálni a *groszpapával*, - mondotta *Adus* fiatal feleségének, aki aztán úgy megmagyarosította még a sógornőit is, hogy az egyik később halhatatlan apostola lett a magyar paedagógiának.

RÉGI VÁLASZTÁSOK.

Diskurálni már csak a régi urak tudnak. Kivált az *Erdei*-ből valók. Ajkukról úgy csurog a szép magyar beszéd, akár a lépes méz. A magyar szó, ahogy azt valamikor ejtették Bánffy Ágnes-Esterházy Jánosné, meg annak a kornak többi szép asszonyai.

Régen elmúlt választásokról beszélt egyszer nekem Eszterházy Kálmán, tisztelt, kedves urambátyám. Olyanokról is, mikor még a megye *restaurált*. Főispánt, alispánt választottak s jaj volt annak a főispánnak, aki nem a nemesség inyére való alispánt kandidált.

Igy történt egyszer Veszprém vármegyében is, ahol Eszterházy János volt a főispán. A *restoráció* napján zúgott a nemesség, különösen a híres szent-gáliak. Néhány hevesvérű választó annyira feltűzelte ezeket a házsártos nemeseket, hogy a szó szoros értelmében megostromolták a megyeházát és berontottak a főispán termeibe.

Tombolva, ökleiket emelgetve közeledtek a szent-gáliak. A főispán elkészült a legrosszabbra. Ekkor a széke mögött álló hajdu azonban hirtelen nyalábra kapta s átfutva vele a termen, kiugrott vele a földszinti ablakból. Így menekült meg Eszterházy János.

Egy ilyen megyei választásról, 1827 november 1-sői kelettel igen érdekesen ír néhai Adelsheim Johanna bárónő, Vay Miklós generális özvegye:

„- október 15-ike nevezetes napja volt életemnek; amely határozott Miklós fiam politikai életpályája felett. Nem minden aggodalom nélkül néztem e nap elé, de hiába-valónak bizonyult rettegésem. Fiam úgy lett első alispánná *választva*, hogy a 3000 főnyi szavazó közönség közül egyik sem hangoztatta a másik négy jelölt nevét.”

A választásról így ír még a magas műveltségű úrasszony:

„- Október 13-án megérkezett főispánunk, Szilassy septemvír s vele a megye főnemessége, papsága és sok nemes választó. Sátoralja-Ujhelybe, 14-én este a körülbelül 2000 főre menő közönségesebb rangú választók tömege is bevonult, tábort ütve az utcákon és tágasabb udvarokban. Egész éjjel szólt a zene s hangzott az „*Éljen Vay Izrael erőssége*” kiáltás, mert a magyarok, különösen a kálvinisták, nagyon szerették a bibliai mondásokat alkalmazni- -”

A levél végén így ír:

„15-én reggel először a katolikus, azután a református templomba vonult a választók tömege, isteni tisztelet után pedig bevonultak a gyűlésterembe. Itt a főispán beszédet tartva, kijelölte végre azon négy férfit, kiket alispánságra ajánlani akart, fiam nevét, mint legifjabbikát utóljára említve. Alig ejtette ki azonban ezt a nevet, fölhangzott az „*Éljen Vay*” s a mágnások vállalkra emelve Miklóst, a főispán átnyújtotta neki a megye pecsétjét.”

Zajos megyei választás volt Szabolcs-megyében, amikor Eördögh és Patay állottak egymással szemben. Erről így emlékezik Jászay Pál naplója:

„*Május 2-án. Szerdán.* Reggel már fél 6 órakor a rettenetes sok nemesség a Patay részéről begyűlvén, a főispán által a Restauráció végett a vármegyeház udvarán készített színbe, s ott nagy lármákkal kiáltozván: „*Patay vicispán vivát*” minekutána a zöld zászlókkal berohanó zöld sapkás *ördögistákat* több ízben még a vármegye udvaráról is ki-nyomták volna; a főispán lement közéjük. De alig jutott szóhoz, hogy elmondja egyben-gyűlésük célját. Aztán a kandidátusok neveit szavatulásra bocsátotta. Délutáni négy óráig tartván a *voksolás*, akkor Patay István 2970 *vokssal* 1098 ellen alispánná választott. Választás után az ebédhez ültünk, mintegy 200-an s gyertyagyújtásig együtt maradtunk.”

Olvassuk a naplóban, hogy a restauráció még másnap is tartott:

„de ismét nem mehettünk tovább a fő-nótáriusságnál, minthogy a második vice-ispánság is votumra ment Vay János és Kállay Gergely közt, kik közül az utóbbi választatott el.”

Nótája minden pártnak volt, s a szabolcsi nemesség virágos kalapokkal énekelte az *Elisium*-ban:

Nem is fokos, ha nem fényes -
Nem Kállay, ha nem kényes.

Martinovicsék - a híres banda - húzta, és visszafelelt az ellenpárt:

Nem is fokos, ha nem rezes -
Nem is Vay, ha nem eszes.

De a *követeket* is nagy zajjal, lelkesedéssel választották őseink. Néha bizony szerepelt argumentumként az ólmosbot is és egy-egy hevesebb választás után akadt elég dolga a felcsernek.

Rendkívül elkeseredett volt Gömör-vármegyében az 1839-iki esztendei *követ-választás*. Még akkor Pelsűtzön volt a székhely, s egy szemtanú így ír a választásról:

„- A kedélyek a végsőségig ingerültek voltak. Az Abaffy-párt négyszáz embere bot-támadást rögtönzött a pelsűczi megyeházba zárt győztes párt ellen. Mint romboló ár rohant a vármegyeház előli széles utcán végig a fékevesztett tömeg; előtte mindenki a közeli házakba és a Sajó vizén át a rétekre menekült. Egyedül Andrássy Károly gróf maradt állva, hátát büszke daccal vetve meg a megyeház kapujának. *Egyetlen egy ólmos bot sem merte érinteni a személyes bátorságáról messze földön híres főurat.*”

Az 1848-49-iki szabadságharc után hosszú ideig nem választottak Magyarországon. Mire pedig újra kitűzték a háromszínű lobogót, vége lett a nemesség előjogainak. Sarokba állíthattuk az ólmos botot, az armálisra nem adtak már semmit. Új lett a törvény, újak a szokások. De azért szólt a muzsika, termett a kortesnóta, meg a kortes. Ennek a típusát Borbócsban örökidőkre remekül megfestette Tóth Kálmán, *Nők az alkotmány*-ban című vígjátékában, valamint a politizáló asszonyét. A fővárosi korteskedések, akkor még német nyelven folytak, németek voltak a kortesnóták is. De azért *balpárti*-akért lelkesedtek egyes kerületek. Így a Jókaiista *Terézia-város*. Hanem azért a költőkirályt is német rigmussal éltették:

Mandeln und Zweben -
Jókai soll leben.

Ellenfelére kevésbé szép verset csináltak kortesei:

Apfeln und Birn -
X soll krepieren.

A korcsmákban a *ródi*-t verklizték, és sör mellett lelkesedett a választó-tábor.

Az asszonyok lelkesedése, kivált vidéken, nem ismert határt. Ebédeket, estélyeket adtak egyes kerületek, városok hangadó asszonyai, s még ma is beszélnek Miskolcon, hogy Mocsáry Lajost egy ízben a szó szoros értelmében Kotzné-Palóczy Judith, a hajdani híres főnótáriusnak, Palóczy Lászlónak a lánya, választatta meg.

A magyar kortesnóták szeretik néha a csípkedést, gúnyolódást is.

Az alsó-dabasi kerület régente mindig *balpárti* volt. Halász Boldizsár képviselte már az 1848-iki pozsonyi diétán is. Akárki jött, a kipróbált jeles hazafit nem tudta senki megbuktatni. Zöld tollat viseltek a Halászsisták és a *cseh-bogár* dallamára danolták a nótát:

Cseh bogár, cseh bogár
Csali cseh bogár -
Éljen az követünk
Halász Boldizsár.

Szörnyen naív nóta volt, de rettenetesen lelkesedtek mellette. Halásznak sohase került a választása egy veres krajcárjába se, még a nagy választási ebédeket is az atyafiak adták.

De, bezzeg szórta a pénzt a *jobbpart*. Egyszer Madas, budapesti dúsgazdag ügyvéd elvert a kerületben vagy ötvenezer forintot. Mégis megbukott, és csipkedte a csufondáros kortesnóta:

Elmúlt már a
Elmúlt már a hideg ősz,
Madas Károly, Madas Károly
Krumplicsősz.

Borsodban máig is emlegetik az Uray Móric-féle kortesvilágot, akit a szó szoros értelmében a parasztok ettek ki nagy-barcai és sajó-vadnai szép birtokából. Sok gyerekes ember volt Uray, azért igyekezett a fővárosba s *gyermekeim neveltetése* - passzust mindig beleszötte program-beszédébe. Két álló esztendeig folyt a korteskedés. Nagy-Barcán, épen az országút mellett állt az urasági kastély, s a *barkóság* összes népe, menve a putnoki, sajószentpéteri, edelényi meg miskolci vásárra, ott ütöttek tanyát, hol aztán volt eszem-iszom, dáridó. Uray felesége, Korláth Piroska, maga szolgált ki a sok *barkót*. El is ment a vagyon az utolsó fillérig, a választáson meg elbukott Uray, az áldott, jószívű magyar úr, beregi híres familiájának Borsodba szakadt sarjadéka.

A *barkó* különben rettenetesen követelő választó. Még a lovát is borral itatja a vederből, sőt akárhányszor még a kerékagyat is azzal locsolja.

Elkeseredett harc folyt egyszer Szepessy Gyula meg ellenfele közt.

A kortesek ezt dalolták akkor:

Az a csámpás Kiszely Sándor
Per nélkül élő prókátor
A két szürkét azért kapta -
Hogy legyen hű Szepessysta.

T. i. Kiszely Sándor volt egyik főkortese. Néha azonban poétikus kortesnóták is teremnek. Például a dédesi választókerület egykori nótája, mikor Ábrányi Kornélt választották:

Kinyilott a babérvirág
A követünk írónéiák
Ilyen ember kell minékünk
Ábrahám lesz követünk.

A borsodi paraszt ugyanis Felső-Ábrány községet is *Ábrám*-nak nevezi, így írta kortesnótába hasonló nevű jelöltjét is.

Igy választottak hajdan. Ma már ott is kevesebb a nóta és még kevesebb - a bank-nóta, a t. jelölt urak zsebében.

KISÉRTETES KASTÉLYOK.

Zuhogott az eső. Fázósan gubbaszkodtunk össze a mélyvágású angol karosszékekben. Az ablakokhoz odacsapódtak a fák galyai, azoké a fáké, amelyeket talán még roffi Borbély Gábor, avagy a felesége, Vay Johanna úrasszonyom ültetett.

A dédunoka, unokaöcsém, gróf Waldeck György meg a felesége, egy szép, finom arcú, szelíd fiatal asszony, - mindenféle kísértetes történeteket beszéltek. Az eső zuhogása, a szél panaszos síráma olyan jól illett ezekhez a históriákhoz.

A ritka ízléssel berendezett pipázóban meg is mutatták azt a fauteuilt, amelyben, pont tizenkét órakor - a szellemek hivatalos órájában - néhai legidősebb (I.) Waldeck Frigyes szokott üldögélni. Aztán megmutatták a kis, szűk folyosót, ahol minden éjszaka megjelenik a fehér árnyék. Erről nem tudják, ki? Borbély Gáborné, vagy a leánya, Bánffy Pálné, avagy az unoka, Waldeck Frigyesné - Bethlen Kornélia. Általa került a németországi, fejedelmi sarjadék kezébe ez a régi, százados gesztenyefákkal körülültetett kastély.

Még a keletkezése is érdekes. Mikor roffi Borbély Gábor haza került a katonaságtól, - Anno 1800 körül, - akkor építtette. Vele jött testi-lelki cimborája, Bárczay György is. Az abaúj-megyei nemes úrfinak nagyon megtetszett a tiszamenti falu. Alig is van párja ennek a kedves falunak széles ez országban.

De még jobban megtetszett Györgynek a Gábor kapitány testvére, Julianna. És így ejtette a szót:

- Ha építtetsz ide a szomszédba hasonló kúriát, hasonló gesztenyefákkal, - otthagynom a katonaságot, otthagynom Bárczát is. Itt telepedek meg, a Tisza mentére.

Borbély Gábor nem mondatta ezt magának kétszer. Elkészült a kúria. György úr feleségül vette a szép Juliannát, s azóta a két szomszédházat egyre több-több baráti és rokoni kötelék kapcsolja össze.

A fehér árnyék folyosója azokba a szobákba vezet, ahol Vay Johanna, a szüle-anyja lakott. Egyik fehérre lakkozott ajtón két mély vágás. A kerekaskocsi nyoma, amelyben életének utolsó éveit töltötte kilencven évet is meghaladott matróna.

Homályos, csöndes éjféle órán, talán éppen ő az Ahnfrau, jár halk, nesztelen léptekkel az annyi fényes ünnepet látott termekben. Az ő fehér árnya suhan át a kis, szűk folyosón, amikor egy órát kukorékol a kakas, s újra vissza kell térnie a síri nyoszolyába.

Szemben a kastélylyal áll a Medicus-ház. György gróf édesatyja lakik ott. Valamikor két öreg, német kisasszony tanyázott benne. Medicus Sophie és Jeanette. A generális Vaynak a feleségével, Adelsheim bárónővel, kerültek Magyarországra. Ő tőle jöttek Borbély Gábornéhoz, Tisza-Roffra.

Különösen Sophie volt érdekes. „Die württembergische Nachtigall”. Így nevezte el Kölcsey, aki Szatmárban, Zsomboryéknál ismerkedett meg a rendkívül szellemes, eszes leánynyal. A hallgatag, elmélázó poétát teljesen megértette Sophie. Hosszú, nyári délutánokon együtt olvassgatták a classikusokat, még német verseket is írt a kedvéért a „Himnusz” szerzője; Sophie pedig segített neki németből magyarra fordítani, egyetmást. Mert ezt a prózai munkát nem szerette Kölcsey. Miért váltak el útaik mégis? Ki tudná azt megmondani. Miért, hogy néha egy szó, egy ostoba félreértés miatt elszakadnak a legjobban egymáshoz illő párok?

Kölcsey még évek múlva is írkálta Kállay Ferencnek, „szíves barátjának”, a szomorú epistolákat, amelyben sok ilyen passzus van: „- - szívemben nem lobban fel többé a szenvedély

lángja”, majd: „életem kietlen, virágtalan immár”, és „Álmosd, az unalmas Álmosd gyűlöletes, mióta szegény Zsomborynét sírba tették, és a kedves, felejthetetlen M. S. (Medicus Sophie) elment...”

Régi öregek emlegették, hogy Medicus Sophie is élete végeig szívesen emlékezett Kölcsey Ferencre. Apró céduláit, a tőle kapott száraz virágokat ereklyeként őrizte s ha kérdezték, miért váltak mégis el, csak búsan sóhajtott. Valójában talán éppen olyan kevésbé tudta volna igaz okát adni, mint a szomorú, hallgatag poéta.

Életük végéig a Medicus-házban laktak a nővérek. Egy napon, anélkül, hogy beteg lett volna Sophie, azt mondta Jeanette-nek:

- Küldj a papért. Föl akarom venni az Úr vacsoráját.

Elküldtek rögtön a tiszteletes úrért, s a jólelkű, csöndes nő, megbékülve mindennel, szenvedés és fájdalom nélkül adta át lelkét a Mindenhatónak.

Ebben a házban is félt a kísértetektől Kovách Gyula, aki valamikor vármegyei esküdt volt. Azt állította, éjfélkor megjelentek a Medicus-kisasszonyok. Kötés volt a kezükben, leültek az ablak mellé, s ott zörögtek a tűkkel, amíg csak egyet nem ütött az óra.

A felvidéki kastélyok javarésze igazi kísértetes-tanyák.

Ott van Nógrádban Zellő, az Ivánkák és Prónayak szép két kastélyával. Különösen kísértetes az úgynevezett Várhegy.

Mikor tizenkettőt ütött az óra, fekete, óriás lovon elővágtat egy páncélos, sisakos lovag. Sisakján strucc-toll-bokréta lenget a hűvös éjszakai szél, s rémesen csörg, zörög csontjaival vegyest a fegyverzete. Mögötte kopók száguldanak. A szemük helyén egy-egy tűzgolyóbis. Mint adott jelre, mindenfelől páncélos lovagok vágtatnak most elő, lovak dobogása, ebek csaholása, kürtszó vegyül össze borzadályos hangzavarrá. Egy óráig tart ez a boszorkányszombat. Aztán eltűnik a látomás, mint valami káprázat.

Zellőn van a babonás nyúl is. De ez csak minden hetedik évben jelenik meg. Ilyenkor körülszaladja az Ivánka-kastély udvarán a kutat, aztán elfut a faluba, s minden kis-ajtót megzörget az első bal lábával, aztán eltűnik a kastély pincéjében.

A babonás, vagyis a rossz nyúlótól rettenetesen félnek a borsodi matyók. Egy ízben egyik fiatal Ambrózy vadászott, mikor előtte egyszerre nyúl ugrott föl. A nyúlnak valamikor ellőtték az első bal lábát. De begyógyult. Mikor azonban futott, éppen olyan volt, mintha fenyegetne a tört lábával. Látja ezt a matyó-kerülő, s keresztet vetve, elkezd rimánkodni:

- Jaj, jaj, meg ne lújj. Maga a rossz az a nyúl! Örökre megrontja.

Ambrózy Mihály - noha talán nem is hitt a babonákban - a halálra vált kerülőtől úgy megdöbbsent, hogy leeresztette a puskáját, és szaladni hagyta a törött lábú tapsifülest.

A zellői Ivánka-kastélyban még azt is tartotta a babona, hogy eljön a halál, ha valakinek üt az órája.

Egy ízben, a családnak egyik női tagja haldoklott. Mellette virrasztott valami öreg dajka, mikor egyszerre csak éppen olyan zörej hangzott, mint amikor kívülről megverik a zsalmát. A vén asszony összeresztette:

- Itt a csont-vőlegény!

Reggelre kelve már ravatalon feküdt a szép leány, akiért pedig akkor eljött az élő vőlegény is. A régi, hű imádó, aki évekig küzdött, fáradt, amíg csak olyan pozíciót nem szerzett; hogy nem derogálhatott már az őseire büszke apának. Annak, aki egykor a szerény, polgári származású

legénytől meztelenítette leányának a kezét. Az akkor már országos hírű, jeles ember csak a terítőre borulhatott rá immár. Nászagy helyett koporsóba tették a szép leányt. Eljött érte a halál. Megzörgette az ablakot. Ütött az órája.

A dolyáni Darvas-, meg a Szontagh-kastélyokról is temérdek kísértetes mese jár a nép száján. A Darvas-kastélyban, bús éjfél óráján nagy élénkség támad. Mulató, kártyázó kompánia üli körül az asztalt, és hallik az ősi, diófa-asztalon kemény férfiöklök koppanása, amint csapdos-sák egymásután a síma lapokat.

- Pucho paklava... - hangzik egyre-másra. - Üsd fejbe, - ahogy ezt már a nógrádi urak mondani szokták, amikor belemelegednek a játékba.

Különösen egy szoba volt mindenképpen rémes ebben a kastélyban. A Csillon-szoba. Ilyen nevű nemes úrról nevezték így el, aki itt akasztotta föl magát. Még a szög is megvolt pár év előtt a falban. Egy fiatal, mézesheteit élő menyecske egyszer aztán odament az elátkozott szöghöz és kihúzta. Mikor meglátták, késő volt. De igen öreg asszonyok szomorúan hajtották össze a fejüket, úgy suttoztak, pusmogtak.

- Szerencsétlen lesz ez a menyecske ebben a házban!

A sors szeszélye, vagy a véletlen aztán nem is adott Dolyánban sok örömet a fiatal asszonynak, aki rövidesen elköltözött a kastélyból.

A Csillon-szoba ajtaja előtt minden éjfélkor, pontosan meg is jelent a kísértet. Súroló, kellemetlen csoszogással jött. Aztán megállt s egy ideig irtózatosan fujt, nyögött. Majd láncot csörgetett s aztán, mikor a kritikus éjfél óra lejárt, ismét suroló, kellemetlen csoszogással távozott el.

Dolyánban egy fehér asszonyról is tudtak. Rendesen a pincéből jött elő, aztán megállt s karjával integetett. Az egyik tulajdonos később ásatott a pincében s ott tényleg találtak egy női csontvázat. Miután azonban beszentelték s eltemették, a fehér asszony elmaradt.

Régen elmúlt ködös századokban a templáriusok építették a dolyáni Szontagh-kastélyt. Várszerű kerítése igazi középkori színt kölcsönzött az épületnek. Nagy, bolthajtásos termeinek ablakaiból remek kilátás nyílt az Ipoly völgyére. Ott locsogott az Ipoly is, fehérhájú nyírfák-szegte, virágos partú medrében.

Ebben a kastélyban azonban csak az év bizonyos napjain jártak a szellemek. Ilyenkor nagy világosság támadt. Díszes rendruháikban jöttek sorba a templáriusok és helyet foglaltak a hajdani refectorium asztalánál. Ebédlő maradt ez a terem később is.

Egyszer aztán elromlott egy szál deszka a pádimentomban s mikor kiemelték, alatta egy koporsót találtak. Az elkorhadt deszkák közt, foszlányos, fehér köpönyegben egy templárius lovag feküdt. Sokan állították, több csontváznak is kell még ott lenni, de a tulajdonos nem engedte meg az ásatást.

Tógyörkőn is beszélnek egyet-mást az ózdi Sturmann Márton consiliárius által épített kastélyról. Öreg kerülők, cselédek, falusi bakterek szentül esküsznek, hogy holdvilágos éjszakában nagy, fekete kutya ül a kapu előtt és vonít keservesen. A kút körül pedig pont éjfélkor egy fekete kakas szaladgál, s oldalát verdesi szárnyával.

Nálunk, Pestvármegyében, is van, de kevesebb kísértetes kastély. Gyerekkoromban csak az állatlan lóról hallottam, amely éjfélkor körülvágtatta a Szilassy István dánosi kúriáját.

Pándon is beszéltek a Szilassy György kastélyának rózsás szobájáról. Itt talpig suhogó selyemben, brüsszeli csipkével a nyakán, Szilassy Józsefnek, a koronaőrnek a felesége, Inczédy Katalin sétálgatott.

Szörnyű mesék jártak a pilisi sárga kastélyról. Valamikor a Beleznay-család lakott ott. Itt, egyik szobában az a Beleznay-fiú kísértett, aki az édes apját agyonlőtte, aztán őt fejeztette le Ferenc császár. Az ifjú gróf fehér bársonydolmányban, fejétlenül sétált. Szép, szőkefürtös fejét a hóna alatt vitte s mikor éjfél kongott a toronyóra, elkezdett vele gurigázni. Szinte hallatszott a koponyának borzalmas koppanása a parketten. Jártak-keltek ott azok a jajgató jobbágyok is, akiket a hirtelen haragú öreg gróf úgy lövöldözött le, mint más emberfia a verebeket. Zokogó sírása hallatszott egyik Beleznaynének, akit a férje vad féltékenységében korbáccsal kergetett végig a szálakon.

Jótét-lélek nem mert a Beleznay-kastély körül járni éjfélkor és meghálni sem háltak meg benne az emberek kincsaranyért se. Ma már földig lerombolták. Hazátlanná lettek rémei.

Csodaszép, bájos legenda Tarcalon a hajdan Puky István-féle borház kísértetes meséje. Ebben a borházban a mecénás hajlamú úrnak két illusztris vendége, Lavotta és Csokonai Vitéz Mihály nyaralgattak annak idején. De egyre veszekedtek, mert a magyar Orpheus verseket írt s ezek irtózatossá, fűzfahajtássá váltak. Csokonai ezt meg is mondta aperte, mire minden este kitört a háború. Csak a Lavotta által „servus humillimus”-nak mondatott tokaji mellett békültek ki. Ilyenkor aztán a muzsikussá legszebb ábrándjait játszotta.

Tarczaliak mesélték, hogy éjnek éjszakáján, amikor eljön a bús éjfél, mennyei hegedűhangok áradnak ki az épületből. Tisztán hallják a homoródit, meg a csodaszép kesergőt. Néha azonban mintha veszekednének, csörölnének-pörölnének ott benn s végül minden egy remegő, fájó zokogásba fúl: „Kedv, remények, trillák - Isten veletek....” S a boldogtalan troubadournak, Csokonai Vitéznek semmibe foszlik halavány árnyéka.

Részemről nem láttam soha semmi látomást. Régi várakban, kastélyokban annyit mesélnek, beszélnek a lelkekről, hogy végre maguk a legműveltebb mesélők is elhiszik a kísértetjárást. Beleélik magukat a látomásokba, amiknek tagadhatatlanul kedveznek az ódon, komor falak, romladozó, hajdani lőrésen, bástyatöredékeken átszűrődő holdsugár, ősi képek, amelyeknek szeme csodálatosan, mindenfelé követ, s a falusi éjszaka mélységes csöndje. Lehet, olyanok is ezek a kísértetek, mint aminőkről Jókai írt a Fekete gyémántokban.

Ilyen volt a régebbi századokban a vajai vár kísértete. Pont éjfélkor jelent meg, lege artis - fehér lepedőben - a várfalon. Körülsétált a bástyán s holtra ijesztette a Castellanust, a csatlósokat, fegyvernököket: szóval, az egész várat.

Vay Péter, a vár akkori gazdája kiadta aztán rendeletben, ha még egyszer jön a kísértet, szólítsa meg az őt háromszor. Ha nem felel, lője le.

Másnap, éjfélkor, pontosan megjelent a kísértet. Még láncot is csörgetett és nyögött irtózatossá módon.

- Állj, ki vagy?! Minden jó lélek dicséri az Urat! - kiáltott rá az őt. Megismételte még kétszer. Akkor se felelt a rém.

Piff, puff, dir-dur...

Hangzott most egyszerre. Bizony föbe puffantotta a lelket az őt és fehér lepedőstől együtt oda hengerbuckázott a lába elé. Mikor levették az obligát habitusát, hát látják, hogy egyik íródiák volt. Bort akart a pincéből lopni, vagy csókot a frajoktól a kujon.

Vay Péter pedig redőkbe szedve homlokát odalépett vára népe közé és keményen mondotta:

- Kísértet nincs! A jó lélek nem jár haza, a rosszat pedig nem eresztik...

„FALKENSTEIN GRÓF” OROSZORSZÁGI UTAZÁSA 1780-BAN.

Napjainkban már nagyon gyakoriak a császár-találkozások. Alig van olyan esztendő, amelyben az uralkodók ne látogatnák egymást.

Régebben azonban, amikor még sokkalta nehezebb, fáradságosabb volt az utazás, ritkaságszámba mentek az ilyen utazások.

A Habsburg-dinastiából leginkább II. József, a korát megelőző, lángeszű, liberálisan gondolkozó császár utazgatott. Utazásait rendszeren összekötötte leginkább humanitárius tanulmányokkal. Így, amidőn nővérét, a később oly szerencsétlen véget ért Mária Antoniette francia királynét látogatta meg, Párisban tanulmányozta először a siketnéma-oktatást. Abbée de l'Epée utasítása szerint ezt aztán Bécsben is meghonosította. Innen került ez a nagyfontosságú vívmány hazánkba. Előharcosai nálunk jóléti Chászár András és ózdi Sturmann voltak. Utóbbi dúsgazdag nemes úr, tetemes pénzáldozatokat is hozott az eszme megvalósítására.

A XVIII. század vége felé, 1780-ban, Oroszországba is ellátogatott II. József. Utazása tavaszkor történt, amikor még Mária Terézia császárnő és királynő is élt s fia, csak mint társuralkodó, osztozott a kormányzásban.

Egy misericordianus barát, Kalatai Ferenc - utóbb nagyvárad püspök lett - rendkívül érdekesen írja le „a tsászárnak hatszáz mértföldre terjedő útját.” Ebben a levélben, amely a szepesváraljai plébánoshoz intéztetett, azt is említi a barát, hogy „az ujságárkusokban sok minden nem helyesen íratott meg.”

Fentemlített levél szerint a császár kísérete „huszonhét személyekből állott és hét kotsin utazának.” Lemberg városába május közepe táján érkezett II. József és „ott sok mindenféle instantiára jelentkezők kérelmeit elintéző vala.” Brody-ban, a kis határszéli városkában időzött a császár. Itt szegődött a kísérethez Kalatai Ferenc is. „Brody-ban - írja a misericordianus - adá ki a tsászár uti instructioit és meghagyá, hogy ahhoz ki-ki illedelmesen és keményen tartsa magát.”

A leglényegesebb pontok ebben az instrukcióban következők voltak: A császárt egész úton csak Falkenstein grófnak volt szabad nevezni. Az ő engedelmével nélkül senki ebédre vagy vacsorára nem invitáltathatta magát.

Idegen, ösmeretlen emberekkel semmiféle beszélgetésbe eredni nem engedtetett meg. Legkevésbé intimus dolgokról diskurálni. Ha valaki boltba ment és vásárolni óhajtott, a kalmárokkal a portékára alkudni megtiltatott. Mindent készpénzben kellett kifizetni, s olyan áron, ahogy a kalmár kínálta. Esetlegesen valamelyik kísérő a városok népeivel szóváltásba keveredett volna, ő nekie kellett engedni. Tettleg az utolsó parasztnak a bántalmazása is tilalom alá esett. Akármilyen késedelmesen szerszámozták is a lovakat az előfogatosok, bármilyen lassan hajtott is a kocsis, ezt türelmesen el kellett szívelni. Nógatni, szidni a kocsist nem volt szabad. Még ha feldöntötte is a hintót, szó nélkül kellett eltűnni.

Ez ellen a punctum ellen egy kicsit recriminál a derék misericordianus, „mert - úgymond - tsontjaimat nem szívesen töretném össze a távoli, vad russzusok között. Talán jobbra érdemlők...” Kalatai csontjait azonban semmi baj sem érte. Proféciaja is teljességbe ment, amennyiben nem a legutolsó állapot, Szent László városában ülni meg a püspöki széket.

Az utat nagyon „fárcságosnak, lassudalmasnak” írja le Kalatai. Temérdek bajuk volt a lassú és részeges előfogatosokkal, akik „mindúntalan pályinkát ivának és veszettül ordítanak.” Podolián és Ukrainán át végre Kievbe érkezett a császár és kísérete.

Kievet mint „igen tiszta, tsinos várost” írja le a misericordianus. Említi, hogy a házak többnyire fából valók, de azért „takarosak és alkalmatosak.” A várost három kőfal övedzi, „mint ékes gyűrű.” Ir sok és nagyon szép görög templomról, „a mellyeknek gazdag oltári készületei vannak”. Sajnálkozással említi ellenben, hogy egyetlenegy római katolikus templom sincsen. Föltűnik Kalatainak, hogy minden templom tornya gazdagon aranyozott, „alattuk kriptálok vannak, amelyek igen ékesek és kényelmesek”. A Niper folyón tett útról is emlékezik. Majd visszatér a „kitünően alkalmatos kriptályokhoz.” Úgy látszik Kalatai hamleti kedély volt, mert tüzetesen leírja a halál, az enyészet eme helyeit s megjegyzi: a „labyrint-szerűleg kivált bűvös és temérdek reliquiával megtöltött kriptályokban maga az ó-hitű érsek vezetgetett”.

Itt valósággal tobzódik az elmúlásban Kalatai, mert így folytatja: „a reliquiákat, szent tsontokat és tetemeket nagyon szerettem volna megérinteni, de kemény tilalom állt óhajításom ellen. Az ó-hitű érsek mene elől egy szál viaszgyertyával. Úgy követé a tsászár, és mi, a kíséret.”

Kalatai leveléből azt is megtudjuk, hogy „ezeket a szent tsontokat” ide még a lengyelek helyezték el, s hogy a római pápa által canonizáltattak.

Az érseket művelt, olvasott férfiúnak írja le, aki „folyékonyan beszél latinul”. De megjegyzi, hogy az őket fogadni jött többi orosz főurak is igen előzékenyek és tanult férfiak, s rajtok „semmi vadság nem látszatódott.”

Nagy körülményességgel van leírva a dísz és pompa, amelylyel a császárt a határon „Roman-zow jeles hadi-vezér fogadta.” II. József azonban megköszönte a sok pazar fényességet, de kérte, ne tegyenek miatta semmi külön szertartásokat. A díszkíséretet sem fogadta el. Romanzow nagy kérésére csupán abba egyezett bele, hogy elhagyatottabb és bizonytalannak látszó vidékeken kísérje orosz katonaság.

De hiába tiltakozott a pompás fogadtatások ellen a császár. A határtól kezdve minden városban diadalívek álltak. Koszorú- és lobogó-díszben tündöklöttek a házak. Itt megjegyzi Kalatai: „igaz, II. József csak igen szerény, egyszerű köntöst visel, „grófnak” szólíták csupán, de azért mindenütt kitűnt a nemes tartása, nyájassága és fejedelmi volta.”

Machilovba június 2-án érkezett a bécsi utazó társaság. Itt találkozott II. József, észak Semiramis-ával, Katalin cárnővel.

„Zúgtak a harangok, dörögtenek az álgjuk és szakadatlan vivátozott a nép - írja Kalatai. - Üveges, selymes óriási batárban üle a tzárné, amelyet tíz tollbokrétás, tsótáros, pompás paripa vontatott. A tzárnén kívül a hintóban üle még Potemkin hertzeg, Engelhard kisasszony, és még három főrendű asszonyi személyly.”

A hintó körül több száz főnyi nemes lovag, lengyel nemes, nemzeti díszben, lóháton foglalt helyet. Itt is megjegyzi a barát: „tsodálatos, hogy ez a nagyon tsinos város is többnyire könnyű, vadonatúj faházakból állott.”

II. Katalin, Machilov főutcájának a közepére érkezve, szállott ki hintájából és egyenesen a templomba ment. Egy teljes óráig tartott a görög archimandrita által fényes segédlettel celebrált isteni szolgálat.

„Innen - szól a levél - az ez alkalom számára épült új, fapalotába méne a tzárné, ahol is már rája József tsászár várakozza”. Megtudjuk továbbá, hogy Katalint egészen elragadta a szép, „ritka finom artzulatú fejedelmi férfiú”. II. József egyszerű szürke kabátot viselt, minden insignia nélkül, s kíséretében csak Braun generális és még „két majorok valának.”

Gróf Falkenstein inkognitóját itt sem vetette le II. József. Nem fogadta el a részére berendezett pazar fényű lakást és „a saját pénze árán váltott quártélyba ment”. Bárhogy erőszakolta is a cárné, határozottan kijelentette, semmit el nem fogad „és az úton minden költséget magányosan fedez.”

De azért a multságok elől mégsem térhetett ki a komoly hajlandóságú, inkább contemplativ természetű uralkodó. Bál bált követett. Vége-hossza nem volt a sok koncertnek, díszelőadásnak. Dús ebédek, vacsoráknak, amelyeket rendesen tündérfényű tűzijáték rekesztett be.

„A tzárné fáradtságot nem ösmére ezen mulatásokban - mondja Kalatai - és noha már betöltötte életének ötvenegyedik esztendejét, artzulatja oly szép, mint egy virágzó, harmintz esztendő asszony-személlýé. Termete igazán királynénak való és a szeme úgy tüzel, akár a carbunculus...”

Fentiből látjuk, hogy a világhírű szép nő még a rideg barátot is meghatotta, s ennél a passzusnál még vagy húsz sornyt szentel a cárnő testi bájainak.

A machilovi jezsuitákról is érdekesen emlékezik Kalatai Ferenc. Megjegyzi, hogy az ó-hitű cárnő nemcsak tűri őket, de ő maga telepítette rendüket Lengyelországból, s mint az ifjúság oktatóit, különös becsben tartja. „Ebben a birodalomban most 250 jezsuita van. Én meglátogatám a főnököt, aki épen a rendház vizsgálateival foglalatoskodott. József tsászár itt időzése alatt be is méne templomukba, ahol díszes misét mondtak. A tzárnő is végighallgatá s ezer rubelt ajándékoza a miséző rendtagnak”. Mise után hosszasan beszélt is Katalin a páterekkel, „a mi uralkodónk azonban csak köszönté őket és sietséggel kihalada a templomból”.

Katalin pazar ajándékokat osztott ki vendége kísérői közt. Így Braun ezredes egy „briliansokkal ékesen kirakott tobákos pikszist kapott.” Mások is kaptak drága művű, muzsikáló órákat, gyűrűket. Végezetül megjegyzi a misericordianus: „én is kapék egy százötven pengő értékű arany tobákos pikszist. Ezt, ha előbb meghalnék, mint ő, testvéremre fogom hagyományozni. Maradjon a Kalatai-familiában.” De büszkén említi, hogy József császár „még sokkalta értékesebb prezenteket ada az orosz főembereknek”.

Mikor június 9-én Machilovból elutaztak, a cárnő a császárral egy hintóban ült. A lovakat egy ezredesi rangot viselő tiszt hajtotta, akinek „annak az emlékezettyére, hogy a világ két leg-hatalmasabb potentáját vitte, Katalin hatezer rubelt, a mi tsászárunk pedig ezer darab körmötzi aranyat ada” - olvassuk a levélben.

Smolenszkról, amelyen áthaladtak, mint „igen nagyon kiterjedett városról” emlékezik Kalatai. Itt semmi különösebb dolog „magát elő nem adá; tsak sok mulatás vala ujfent”.

Három napot töltött Smolenszk falai közt a két uralkodó. Aztán Katalin Pétervár, II. József pedig Moszkva felé indultak.

Az ős Moszkváról valóságos csodákat mesél a levélíró barát. Kimondhatatlan tüntetésekkel fogadták az osztrák uralkodót. „Minden ablak tele vala drága szőnyegekkel, virágokkal, földig érő selyemből való lobogókkal. Ezek mögül remek asszonyi ábrázatok kukutskálának elő...”

Hét napig időztek a „rengeteg városban”. De bizony az idő rövidsége miatt, csak felületesen nézhették meg. Az oroszok ősi városának hosszát két mértföldnyinek, szélességét ugyanannyinak mondja Kalatai.

Elragadja a koronázási templom, amelyben „annyi temérdek a kints és drágaság, hogy belekából az emberi agyvelő és elkáprázik a szem”. Sajnálattal említi, hogy harangja megrepedt és

tompán zúg. Ir a közoktatási viszonyokról is, s ezeket aránylag jóknak festi. Többek közt említést tesz az árvaházról, „amely hatezer gyermeket fogadhat be és minden tanítási eszközökkel bőven el van látva”.

Jellemző, amit egyik álarcos bálról ír: „A tzári kert roppant kiterjedésű Anlag-jaiban rendeztetett ártztos mulatságon az ország főbbjei mind megjelenének. Itteni szokás szerint több kapucinusöltözetben is. De minthogy ezáltal némileg az a Rend gúnyoltata, amelynek bétsi házában örök álmukat aluszsák a tsászár ősei, a tzárné bétiltotta. A másik bálon már nem láttam ilyen tsuhás alakokat...”

Örömmel emlékezik a nagytudományú metropolitáról, aki őt - Kalatait - is többféle „ritka drágaságokkal megpresentelé”.

Nagyon terhesnek, fáradságosnak festi a Moszkvából Pétervárra tett utazást. Ezen alkalommal négy napig csupa mély, posványos, sűrű erdőkön „és szerfelett ronda falukon” haladtak át.

Június 27-én értek az oroszok új fővárosába, Pétervárra. Itt Czárszkoje Zelóban, a cárnő pompás nyári palotájában lakott a császár: „mert már az erőszakoskodó vendéglátástól megsértés nélkül nem tudta szabadulni”.

A sok, változatos ünnepély közt legérdekesebbnek találta Kalatai a Péter-Pál napján végbe ment nagy mulatságot, amelyet mint a cárnő megkoronáztatásának évfordulóját, mindig különös fényvel tartottak meg: „tündéri világításban úszott a tzári kert, tsudálatosabbnál tsudálatosabb alakzatú ugró kutak, és a Néva vize is ezer meg ezer színes lámpásoktól ragyoga. A víz, hatalmas síkja szinte lángolni látsza, mint valami tűzáradat. Kitünő chorusok zengették a legszebb dalokat, orchestrumok módi, Dalos játékdarabokból játszottak részeket, és jeles frantzia actorok declamáltak. Minden jelese az országnak itt vala. Ilyet még sohasem láték.” A város leírásánál sem csökken Kalatai lelkesedése. Különösen kiemeli az Orlowok palotáját: „ez szín márványból való és az ajtók kilintsei vert aranyból vannak”.

Említi még az ország kulturális állapotát is, s örömmel jegyzi meg: itt nints most halál-büntetés. „De a gonosztevőket homlokuk, orruk és fülükön bélyegzik meg”. Azt is írja, hogy „különösen jó rend van mindenütt és jó a policia”.

„Pétervárott három hétig a legkülönfélébb mulatozásokkal telék időnk. A tsászár már nem is szereté a sok vigadozást, mert néki mindig teher a sok ember. Július 18-án indulánk el valahára Pétervárról”. Kur- és Lievlandon utazott hazafelé József császár - azaz Falkenstein gróf - aki a terhes, minden tekintetben fáradságos utazást könnyen viselte és sohasem panaszkodott. Éjjel-nappal, sokszor napokig lakatlan pusztákon haladtak a hintók és ő kocsijában egyre olvasott, jegyezgetett, vagy beszélgetett kíséretével s minden étellel, itallal meg volt elégedve: „...oly keveset törőde élelmével a tsászár, hogy néha Braunnak kellett őt figyelmissé tenni az étkezés óráira, ha valamely szép, frantzia könyvbe elmerüle” - mondja Kalatai páter.

Annál jobban panaszkodik azonban „a sokféle kényelmetlenségekről, strapációkról” a derék misericordianus, amelyet csak az felejtetett vele, hogy uralkodója különös kegyelmére méltatta s kegyességéről a jövőben is biztosította.

Kalatai, aki tábori főpap volt s Lembergben állomásozott, így végzi rengeteg árkusokra terjedő levelét: „Augusztus 7-én innen, Lembergől, a tsászár Bétsbe utazott tovább. Én stáciomon maradék, s átvevén az ezer aranyakat, a mellyeket uralkodónk gratiaja nekem juttatott. Sorsunk Isten kezében van! Kelt Lemberg augusztus 23-án. 1780. Kalatai Xav. Ferentz, a galitziai tsászári ármádia főpapja”.

Hogy az Isten meg a császár tovább is jól intézték a páter sorsát, bizonyosság rá az elnyert nagyváradai püspöki süveg, amelynek viselője akkor nem cserélt holmi kis duodecz német fejedelemmel.

FRAGMENTUMOK.

A székek egyenes hátúak, kemények. Semmi süppedő kényelem. Keményebb gerincű nemzedék ült rajtuk valamikor, mint a mostani. A koronaőr, a hatalmas vicispánok, a rokokó puderozott fejű halcsontos derekú hölgy; a fűző, a rikiki, a brokatveretű gadén nem is engedte meghajolni.

Egy még mindig elegáns, daliás tartású örege gavallér mesél. A hatvanas évekről. Az akkori aranyifjúságról, amelynek ő volt egyik matadorja.

Mikor végigagaraszták, végigtáncolták még az országot. Mikor még Vay Leonie virágzott, akiért nemcsak Pest vármegye, de a szomszédos megyék összes legénysége bolondult. Legendák jártak szelleméről, élceiről s máig mesélik, hogy kosarazott ki egy milliommot, amiért megmondta, a választottja és családja tiszteletére rendezett ebéden mit kóstált egy couvert.

Regél urambátyám a régi Pestről, ahol akkor még egy familiát alkotott a városban telelő nemesség. Mikor az asszonyok kifordulnak a szobából - egy-egy sikamlósabb eset is tapétára kerül. A *Neue Welt* báljai. Világraszóló szép debardeurok járták ott a cancant. Aki mulatni akart, az osztrák meg a cseh arisztokrácia viveurjei, mind Pestre rándultak. Amint magyarázza a nemes úr, valahol a mai Vigszínház helyén állt ez a mulató tanya. Rengeteg messzire esett még akkor a tulajdonképeni várostól. Homok kupacokon, düledező kerítések közt vezetett az út. Aki gyalog ment, kénytelen volt lámpást vinni.

Nem higgadt még le a hatvanas esztendőben Baczur Gazsi vére se teljesen. Csak meghígult valamelyest s finomultabb alakban nyilvánult. Szeri-száma se volt a Minnesängerek asszonyhódolatára emlékeztető bravouroknak.

Ma is áll az Erzsébet-téren az a ház, ahol a szép, kacér B.-né, egy nyugalmazott osztrák tábornok neje lakott. Szalonjában egyszer együtt ült egy csomó gavallér, köztük H. Tivadar, akit szép szőke hajáért csak *Tibi d'Or*-nak neveztek, Gerenday Laci, minden bálók Vortänzere, örökös arrangeur, maitre de plaisir - egy darab Páris a régi Pesten - Beretvás Endre meg K. Béla. Egymásra licitáltak, ki lenne képes nagyobb áldozatra a szép asszonyért. B.-né elnevette magát.

- *Ugyan semmit se tennének meg, ha rákerülne a sor...*

Ebben a pillanatban fölugrott K. Béla. Se szó, se beszéd, nekiszaladt az ablakpárkánynak s akárcsak Depini uszodájában lett volna, kiugrott a kövezetre. A régi *Noththeater* körül sétálgató öreg zsidó asszonyok, bonneok, conditio nélküli, regényt olvasó commis-k mind összeszaladtak. K. Béla még tett néhány lépést, de aztán összeesett. Úgy vitték a lakására. Eltörte a lábát s holtig tartó bicegése emlékeztette gavalléros bravourjára.

Urambátyám látta Reviczky Szevért ama borongós napon, amikor segédeivel fiakeren hajtattott végig a hatvani-utcán. Nem képzelte, hova vágatnak úgy. Akkor mentek a *Pékerdőbe*, ahol a geniális író végzetes párbajának esett áldozatul. Látta Teleki Lászlót ravatalon fekvődni. Benne volt az univerzitási fiatalság ama dicsőségében is, amely két óránként felváltva állt őrt a szervitateri Teleki házban fekvő nagy halott mellett. Látta az Orczy Irma lakodalmát, amely násznál fényesebb még fejedelmi lakzi sem lehetett. Ott volt, amikor Károlyi Tibor kétszer esküdött meg. Egyszer az Egyetem-téri templomban, katolikus szertartás szerint, másodszor a kálvinista templomban áldotta meg frigyét Török Pál. Eseményszámba ment akkor, hogy az ősi, nagynemzetséggű, hithű katolikus Károlyi-fiú protestáns leányt vett felségül. A csodaszép, ritka nemeslelkű Degenfeld Emmát, Tisza Kálmán sógornőjét.

Öröm és gyász váltakoznak urambátyám elbeszélésében. Megelevenedik előttünk a sok cécó, *hottadra*. - Előbbi a férfimurit, utóbbi a bált jelentette. Rengeteg nagy *hottadrá*-kat adtak farsangban Sz.-ék, Táblai bíró volt Sz., referens ősi birtokperekben. Temérdek jövedelmet hajtott ez. De bizony sem ő, sem a felesége nem verték a garast a fogukhoz. Nem divatozott ez a régi világban. Akinek miye volt - megosztotta szívesen mással is. A mai vámház tájékán laktak. Én csak hírből ismerem már azt a régi, donjonos, rokokó-stilű házat, az Almássy-házat. Hírből a *molnártót* is, amely malmaival arra terült el s idillikus színezetet adott a környékének. Annak a háznak egész emeletét Sz.-ék lakták s aki csak számot tett a pesti társaságban, ott járta a híres Sárközy muzsikája mellett. Másnap délben *korhelyleveshez* invitálta meg Sz.-né a fiataliságot.

Temérdek szerelem, partie szövődött az Sz.-ék báljain, s elegancia, bőség, mulatás tekintében nem akadt párjuk. Még a *Családi kör* kék borítékán is írtak ezekről a bálokról, pedig az a lap akkor hangot adott úgy a női mozgalmak, mint a társaságos események terén is.

Verőfényes téli délelőttökön a *Korona* meg a *Medetz* nagy trafikja előtt ácsorgott a gavallérok serege. Messze lengett Keglevich Bélának a darútolla, villogott a hódító hercegnek, Odescalchi Gyulának, a monoklija. A nemesség asszonyai Janka kisasszonynál találkoztak, a kígyó-utcában. Micsoda isteni tepertős pogácsát, micsoda „*maultaschli*”-t szolgált fel ez az előmlő természetű hébe, arról anyáink ma is dithyrambokat zengenek. Arisztokrata hölgyeink már akkor is Kuglert szerették. De találkozott mindenki Kürschnél, ahol *smizlit* vásároltak a dámák, meg Kleinnénál, annak a korszaknak az Árvayjánál. Mert mivel hogy a rongyolást az első fügefalevél-tablier óta mindenkor apreciólták az asszonyfélék. Némely vásárló hölgyet egész gárda kísért. A híres négyes, M. B.-né, Sz. Gy.-né, P. A.-né és M. A.-né hódolói nem férték el a szűk járón. Micsoda szomorú vége volt ennek a négy, szikrázó szellemű szép asszonynak. Vagyonilag tönkrementek, családi katasztrófák dulták fel életüket - az egyik egy nagyon szomorú esetnek lett hősnője - s P. A.-nét kivéve, aki másodszor egy nagynevű arisztokratához ment nőül, már hírt se hallani többé.

A Császárfürdő volt a nyári Eldorádó. Andrássy-útról talán még nem is álmodtak s a piszkos, vegyes illatokról áradozó király-utcán hajtottak ki a Városligetbe. Károlyiak, Csekolicsok álltak a népszerűség zenithjén, meg Nákó Kálmánné. Ezeknek a fogatait rendesen megéljenezték. Nákó grófné olyan bálokat adott dunaparti palotájában, amelyeknek fényét még a bécsi udvari bálok is alig múlták felül.

Később támadt a Corso. A kiosk. És ezeknek a divatja. Podmaniczky Frigyes kapta fel talán legelőbb. A leghűbb benszülött *pesti*. A magyar Brichanteau. Odajárt Bónis Samu tanácselnök, a híres puritán hazafi is. *Gefrorenest* kért mindig, ahogy ő ezt még a negyvenes években a pozsonyi *Au*-ban tanulta. Egyszer csak rosszul lett, összeesett, úgy vitték haza erzsébettéri lakására. A becsület typusa, magához térve, hirtelen feleségéhez fordult:

- Lilla, galambom, kifizették a *Gefrorenest*?

Idejárt a régi magyarság egyik legszebb leánya, Königsegg Irma is. Egyéb bájai mellett, híres volt arról, hogy hamupipőke cipőit bátran viselhetette volna. Reiternél már nem is akadt olyan kis szám, aminő lábbeli Irma grófnőnek kellett. Büszke is volt erre a tulajdonságára Königsegg Irma. Tudta, hogy a számára férfiember nyakára mennyire rá lehet gázolni egy olyan ici-pici lábacskával. Ismerte *hamupipőke* varázsát - és mutogatta is, ahol lehetett ezt a mesébe való csodaszépséget. Egy ízben, remek aranyporszínű, a bokán jóval felül érő fűzős topánban, *debardeur*-nek hívták s ez divatozott akkoriban, hajtatott a kiosk redoutelőtti oldalára. Már várta kívül az egész udvara, s ő előre kéjelgett lába és cipője diadalában. Ekkor azonban leugrik a bakról az inas, kinyitja az ajtót, elébe áll a landauernek, eltakarja a kiszálló hölgy lábát, a cipőjét s teljesen elrontja az előre megszerkesztett hatást. Irma grófnő el-

vörösödött mérgében, összeszorította villogó gyöngyfogsorát s egyetlen egy szót sziszegett csak oda a boldogtalan lakájnak:

- *Szamár...*

Töredék, csupa apró töredék, epizód következik tarka egymásutánban. De akkorákat lehet nevetni és úgy el lehet búsulni ezeken a töredékeken. Szedjük össze valamennyit; „Die Welt, die Liebe, alles ist so fragmentarisch” - mondja Heine. És ezek a töredékek: a régi Pest.

DEÁK FERENC KOSARA.

Lágy, álmos levegő cirógatta arcunkat és fátyolszerű halvány őszi köd borúlt a sümegi szőlőkre, mikor egy nagy társasággal ballagtunk a város felé.

Leginkább Kisfaludy Sándorról, meg Deák Ferencről esett szó.

Ugy is dukált ez Zala vármegyében, ahol mintha a pirosra váló, hervadó borág is arról a nyalka testőrzőről suttogott volna, aki a sümegi vár omladékai közt pillantotta meg először *Himfy dalai*-nak halhatatlan ideálját, mezőszegedi Szegedy Rozáliát. Így került aztán kapóra Deák Ferencnek egy ifjúkori, talán egyetlen szerelme is.

Régen történt biz az. Valamikor a huszas években. Akkor, mikor még a hazabölcset *Ferkó*-nak szólították.

Erős, vállas legény volt Deák, aki után Zala vármegyének nem egy szép leánya sóhajtozott.

De Ferenc már *Ferkó* korában is állhatatos, komoly férfúnak indult. Komolyan vette a munkát, a haza iránti kötelességeket, komolyan a szerelmet is. Valamelyik sümegi búcsún, lehet, hogy névnapon, egyik *Inkey*-leány hódította meg a szívét, és kocsija gyakran járogatott be ezután abba a zilfás, fehér kavicsos kirakott udvarba, ahol a százszorszép leányzó lakozott.

Deák nem tudott cifra bókokat mondani, a mazurkát sem lejtette korántsem olyan rangosan mint a Bogyay, meg a Skublich fiúk talán - de színarany volt a szerelme. Nem is arany - szikla, amelynek a szilárdsága biztos záloga két élet boldogságának.

Hiúság - asszony a neved!

A szép Inkey-leánynak sehogy sem tetszett a derék, komoly ifjú. Pajkosan nevetett, valahányszor látta, hogy Deák csak szótlan imádattal bámulja, míg a többi gavallér csak úgy ontotta a sok, üres bókot.

Azt meg épen rossz néven vette tőle, hogy egyetlenegyszer sem húzatta el ablaka alatt a kedvenc nótáját.

Nem. Még csak virágot sem igen vitt szíve bálványának Deák Ferenc. A virágos kerthez hasonló, hófehér leányszobába a nyalka Bogyay gyerekek, meg Hertelendy, egyik-másik, hozatták télvíz idején is Triesztből a kaméliát, rózsát. Nagy dolog volt pedig ez ekkor, mikor nem járt még az express. Tengelyen, forróvízes bádofházban érkezett a kényes portéka. Külön kertészlegényt rendeltek melléje, és ez az Adria partjától Zala vármegyéig csak arra ügyelt, hogy a víz soha ki ne hűljön az edényben. Náboboknak való mulatság volt akkor a bukéta. - Egyszer aztán, épen így szüretre való idő volt akkor is, és halvány párázat ereszkedett a sümegi hegyre, mikor Deák Ferenc ismét átment az Inkey-portára.

Szokatlanul kicsípte magát, karneol gombos fekete atillájáról meg épen látszott, hogy ünnepies cselekedetre készül.

Úgy ám. Mert akkor is, mint ma, lakodalomra, temetésre, vagy ilyesminő alkalmatosságra öltött csupán nemzeti viseletet a magyar.

A zilfás udvarú portára beérve, nem igen cifrázgatta a szót. Soha sem szerette a sallangot. Egyenesen, becsületesen megmondta hát a szíve szándékát.

- Te az enyém, én a tied, ásó kapa válaszszon el. Ha a szép leány is úgy akarja. - Körülbelül ez volt beszédjének a summázata.

A leány pedig csak egyre mosolygott és fehér szárnyú pillangó rebbenését lesve a hervadó rózsafák ágán, nem adott választ a nyíltszívű, nyílt szavú legénynek.

- *Majd máskor - majd holnap...* - mondogatta, és elkapva a játszi lepkét, megtépte hímes szárnyát, úgy, hogy az aranyos por mind szétrepült s elszóródott a földre perdülő, hervadt rózsalevél közt.

Deák Ferenc pedig lehajtotta a fejét - de nem szólt többet egy árva szót sem.

Az igaz magyar ember meghal, de még szerelmet se tud talán koldúlni. Be sem várva a vacsorát, fogatott s a fehér fényű, holdvilágos éjszakában hajtatott hazafelé.

Az országútat szegélyező nyárfák reszkettek, remegtek a lanyha őszi szélben, az ifjú férfi pedig fejét kezére hajtva, kétségek közt töprenkedett azon, hogy mit is hoz hát majd az a *máskor*, az a *holnap*.

Nem kellett sokáig töprenkednie. Mikor kocsija befordult saját portájának az ámbitusa elé, a holdfény meg átszűrődve a lombokon, odavetődött a régi módi cséza magas, hintáló rúgóira, hátul, egy spárgán himbálódzva, fűzfavesszőből font kis kosarat pillantott meg Ferkó úr. Hogy a kocsis meg ne lássa, gyors mozdulattal ugrott oda s egy rántással elszakította a madzagot.

Mintha a szívét is eltépte volna egyben ezzel a szilaj, erőszakos rántással. Meg is tántorodott talán egy kissé az erős férfi, úgy hogy imbolygó léptekkel ment föl a tornácra.

Odabent aztán, a rideg legény-otthon ebédlőjében leült a nagy, kihúzó diófaasztal mellé és fejét tenyerébe hajtva, soká-sokáig bámult így maga elé. Talán az őszi hajnal késő szürkesárgás fénye is derengett már a zsalugáterek mögött, mikor Deák Ferenc magához tért tompa kábultságából.

Ezen a kínos, hosszú éjszakán dőlt el életének sorsa. Ekkor érezte át, hogy az *első csalódás* egyszersmind az *utolsó* is ő nála.

Ez a nagy jellem nem tűrt megalkuvást még a szerelemben sem, és egyszer kicsúfolt érzelmeinek drága kincsét soha többé nem tudta apró pénzre felváltani.

Teljes erejével a haza szolgálatára szentelte ezentúl életét, s az asszony legfőljebb mint percekre való időtöltés szerepelt a nagy államférfiú későbbi sorsában. Nagyra menendő férfiú volt már, a pozsonyi diéták hírneves ifjú követe és fényes sikerei valóságos dicsőkörré övezték, amikor formális hadjáratot indítottak ellene az asszonyok. Sőt egy alkalommal igazi összeesküvést forraltak a diéta szép asszonyai, élükön Blaskovichné-Sárközy Antóniával, aki kiadta a jelszót, hogy:

- Meg kell hódítani Deák Ferencet *mindenáron*. - Blaskovichné járt elő a jó példával, de hiába!

Pedig Sárközy Antónia olyan szép asszonya volt a maga idejének, hogy még az anachoréta vére is felforrott volna látására, a pozsonyi diéta örege, fiatalja meg épen őrzöngött utána, s mind ott epedt és sóhajtott diadalszekere elé befogva. Don Juan sem kapott talán annyi édes, szerelemre hívó leveleket, mint Ferenc úr ez időtájt. A pozsonyi *Au*-nak nem volt lombos csalitja, édes gyönyörre hívó hűvös homálya, ahová már ne invitálták volna epedő, vagy lázasan dobogó szívű szép asszonyok.

De a fiatal bölcs hideg maradt. Az első csalódás tövise belétört szívébe és Deák Ferencnek nem kellett többé orvos. Csudálatos, hogy kiváltságos, nagy férfiak, akiket a sors a haza szolgálatára vagy más nagy emberi célok elérésére predesztinált, ritkán, vagy sohasem találják meg a boldogságnak ama bizonyos *kék virágát*. Elrejtve nyílik számukra ez az álmatag, édes virág, vagy oly későn találják meg, hogy legfeljebb sírukra jut belőle egy elárvult, hervadó szál, akkor, mikor már kihűlt ajkuk nem érzi a lázas, szerelmes csók hevét és kihűlt szívük nem dobban meg édes asszonyi szózat hívó esdeklésére...

*

Mikor az elbeszélő bevégezte históriáját, szomorú komolyság borult az egész társaságra. Mintha mindenkinek fájt volna, hogy aki népek millióinak hozta meg a megváltást, akinek bölcsesége egy vérbe, könybe fült országot támasztott föl halottaiból, az maga sohasem érezhette a boldogságot, utolsó sóhajtását nem fogta fel szerető asszony, megtörő szemét nem zárta le puha, gyengéd kéz. Koporsóját mindenki koszorúval borította el, gyászolt mindenki, de senki sem hozott *egy* virágot. Mindenki és nem *egy* asszony viselt miatta gyászruhát. És ennek az *egy* aszszonynak a könnyét sem egy élet dicsősége, sem egy nemzet gyásza nem pótolhatja, sem a férfi életében, sem halálában.

ALMA MATER.

Isten dicsőségére, a haza javára, a tudomány
szolgálatára alapította ezt az
egyetemet 1635-ben Nagy-Szombatban
Pázmány Péter.
Ujjászervezte és 1777-ben a budai
királyi várlakba helyezte át
Mária Terézia.
1784. évben Pestre telepítette
II. József.

Ez ragyog arany betűkkel azon a márványlapon, amelyet nagy ünnepségek keretében avatott fel a magyar tudományos világ.

Messze századokba nyúl vissza egyetemünk története s eredete visszavisz a Pázmány Péter 1635. évben alapította, csak theologiai és bölcsészeti karból álló nagy-szombati érseki főiskolára.

Midőn Mária Terézia az egyetemet, - univerzitást - Budára hozta, a legkiválóbb nagyszombati diákok, gróf Perényi Károly, gróf Koháry Miklós és báró Gabelkownen Lajos voltak. Ugyancsak ide jött teljesen bevégezni tanulmányait Illyésházi István gróf, aki a törvénytudományokból első vizsgáit a bécsi univerzitáson tette le.

1779-ben a nagy tudományáról híres Rector magnificus volt Nyitrai Gábor. A főrangú házaknál is nagyon kedvelték, és mindennapos vendége volt özvegy gróf Zichy Miklósné, Berényi Erzsébetnek.

A nagy ceremóniával végbemenő vizsgák, úgynevezett disputációk divatoztak Mária Terézia idejében. Mikor még Nagy-Szombatban volt az egyetem, akkor ezeket Pozsonyban, az országházának nagytermében tartották.

Igy 1764 augusztus 24-én Nádasdy Mihály, néhai Nádasdy Leopold komárommegyei főispán fiának a disputatio-ján Mária Terézia nevében Esterházy Ferenc gróf jelent meg, és a tudós nemes ifjúnak remekműű gyémántgyűrűt nyújtott át.

Nádasdy Mihály grófot Keglevich Zsigmond esztergomi kanonok, Erdődy Lajos és Skerletz Miklós kérdezték ki. Vizsga után pedig a fényes vendégkoszorúnak Pray Magyar História-ját osztogatták.

Komolyan és szorgalmasan tanultak ifjaink az univerzitáson, de csökkent a tanulási kedv, mikor II. József a német nyelvet rendelte tanítási nyelvül, valamint gyakran diffikultálták a professzorok a diákok rakoncátlan voltát is.

Ez a panasz különben már régebbi keletű volt és nemcsak a juristák, de a gimnáziumi hallgatók is több ízben házsártoskodtak.

Igy például 1779 decemberében néhány gimnázista Zsedényi László tanulótársuk lakásán beszélgetett, midőn Záhorsky patvarista ezekkel a szavakkal rontott be hozzájuk:

- Az Isten szerelmére jertek, a németek agyonverik Bendik juristát.

Az ifjak erre a Jung-féle házhoz rohantak, ahová a németek zárkóztak és amelyet a jogászok és patvaristák már ostromoltak. Mindkét részről súlyos sérülések történtek s a diákok csak akkor távoztak, mikor már a Jung-házat alaposan földúlták.

Másnap a városi tanács elfogatta a verekedőket, börtönre vettette s bár az illetékes közegek mindent elkövettek, hogy a diákok kiszabaduljanak, nem boldogulhattak. Végre egyenesen Mária Teréziához folyamodtak érdekükben, aki aztán úgy ítélte, hogy a diákokat szabadon kellett bocsátani. A magyarok és a németek közti verekedések azonban mindúntalan megújultak és ez sok gondot adott a professzoroknak.

A múlt század elején a szépülő város élénkülő utcái és különösen az univerzitási élet nagy érdeklődéssel töltik el Csokonait is, aki 1801. szeptember vége felé érkezett fel Pestre.

Úgy látszik, lapszerkesztési, könyvkiadási és egyre kapkodó tervei mellett helyet foglalt az egyetemre való beiratkozása is, mert így ír Nagy Gábornak:

„- Ami a mathezist illeti, abból elég a promotio, most is csak az egy Esterházy herceg dombóvári dominiumába is négy református és egy áriánus ment ki az univerzitásból, még pedig fel sem esküdtek, praxison sem voltak... fizetések 300 frt, gyertya, fa, quártély, 45 kr. diurnummal és jövőendőbeli promotioval. Én pedig a hidrotechnikát meg az architekturát és ajust is végleg absolválni akarom...”

A csikóbőrös kulacs zseniális, hányatott életű írójánál az egyetemi polgárság azonban csak terv maradt, míg egy másik nagy írónk, Katona József tényleg végigjárta a pesti egyetemet.

Mikor Katona József Kecskemétről feljött Pestre, már régen lelohadt az 1790-iki fölbuzdult magyarság. Különösen csöndesek voltak a juristák, mert közülök sokan belekeveredve a Martinovics-féle összeesküvésbe, börtönbe zárattak, Szolárcsik Sándort pedig le is fejezték.

A mágánások nem beszéltek - nem is tudtak magyarul, a kereskedelem nyelve német meg rác volt, a tanult embereké a latin. Ismeretes ezért, hogy 1802-ben, mikor Révai Miklós, nyelv-tudományunk megalapítója, a pesti univerzitéson elfoglalta tanítói székét, így kezdte meg az előadást:

- Nescimus hungarice loqui...

A kitűnő tudós minden erejét arra fordította, hogy az ifjúsággal megösmertesse nyelvünk szépségeit, s pesti professzorkodásának idején írta *Antiquitates litteraturae hungaricae* című korszakalkotó munkáját.

Lelkesedett is a fiatalság Révaiért, de fájdalom, a nagyérdemű férfiú csak rövid ideig tölthette be fontos hivatását, mert már 1807-ben jobb hazába költözött.

Révai halála után senki sem hallgatta a magyar nyelv és irodalom leckéit, az egyetemi polgárok averziója a nagy tudós utódja, Czinke Ferenc iránt akkora volt, hogy szégyenteljes jelenetek folytak le az auditóriumban.

Erről rendkívül jellemzőleg ír Vitkovich Mihály: „Márciusnak 2-án Czinke Ferenc, a magyar nyelvtan tanító professzora fellépett és egy kis beszédet deklamált. Kihullott fogai és recsegő szavai miatt egy kissé visszasan ütött ez ki. A juristák és filozófusok által az ő szerzette idilliumokat akcióban produkáltatta. Köpedelem volt látni és hallgatni. Egy jurista egész bátorsággal tilinkózott és fújta a nótát: bujdosik a disznó kilenc malacával... Milyen emberekre bízatik a magyar nyelvtanítás! Mire jutott a magyar kathedra Révai elhalálása után...”

Kazinczy is megvetőleg nyilatkozik Czinkéről, pálóczi Horváth Ádámmal írt egyik levelében, így szólva:

„- Izetlenebb buffót nem ismerek íróink közt, mint ezt a nyavalyás tanítót, aki elhitette magával, hogy ő is valaki, mert valami kabala és fufang professzori székhez juttatta...”

Nem is Czinkétől, de az egyetemi könyvtár régi magyar meg latin históriás könyveiből tanulta szeretni az irodalmat és történelmet Katona József, aki azonban íraskodása és színészkedése

dacára szorgalmatos hallgatója volt az univerzitásnak, és miután 1813 augusztus havában fölavatták jurátusnak, patvariáját végezve, 1815-ben fényes fiskálisi diplomát is nyert.

Hogy milyen szorgalmatosan töltötte ki patvariáját, mutatja a Kecskemét város levéltárában őrzött bizonyítvány, amelyet 1815 november 22-én Katona József principálisa, dabasi Halász Bálint állított ki, s amely így szól:

„Alulírott hitelesen bizonyítom és tanusítom jelen soraimmal, hogy Katona József nemzeti ifjú, mingyárt 1813. évi Szent-István napi terminustól kezdve a mai napig, nálam a törvénygyakorlatban szorgalmatosan működött; a fiatalság erkölcsrontó helyeit nem látogatta, hanem üres idejét, valahányszor a törvénykezés szünetelt, inkább a magyar irodalom, főként pedig az esztétika tanulmányozására fordította és engem jó magaviseletével személye iránt annyira lekötöztetett, hogy biztos reményem van a jövőben is főnökei iránt való tisztességes magaviseletéről s hogy a hazának hasznos polgára fog lenni.”

Még mint diplomás prókátor is három évig vezette Halász Bálint irodáját Katona, s csak 1818-ban vált meg kedves principálisától, akitől következő kezdetű érzékeny hosszú versen búcsúzik:

Öt telet nyelt el már az ősz enyészete,
Hogy göröngy' pályám zavarán elől még
Mentorom! Felszól követőd: im itt el
Válik az ösvény...

Miután II. József Pestre helyezte át az egyetemet, különválasztotta a hittani kart, ámde 1806-ban ezt Ferenc császár újra visszacsatolta.

A szabadságharc lezajlása után, 1850-ben, az osztrák egyetemekhez hasonló szervezetet nyert a pesti egyetem is, melynek tanítási nyelve is kizárólag a német lön.

A később oly nagy mérveket öltött jogász-demonstrációk a hatvanas években - nevezetesen 1860-ban, az októberi diploma kihirdetése előtt - vették kezdetüket, s talán a legszomorúbb kimenetelű volt az, mikor az ifjúság a honvédsírokhöz vonulva, Forinyák Gézát lelőtte a katonaság.

Nagy demonstrációra adott okot ugyanebben az esztendőben minden bál. A magastetejű kalapokat beverték s a keringőt kifütyülték. A január 22-iki álarcos lövész-bálon, a budai nőegylet bálján mindenütt demonstráltak a jogászok s a kolomposok, míg élt, Forinyák Géza, aztán Nedeczky István voltak.

Nagy szerepet játszott az egyetemi ifjúság a Széchényi-gyászünnepélyen, majd 1861-ben a Teleki László temetése alkalmával; majd a kiegyezés után, a török-magyar barátság idején.

A Szabadi-kávéház - ma Fiume - volt akkor gyűlőhelye az ifjúságnak, s a vezető jogászok: Szemere Miklós, Kállay Leopold, az ősjogász Szűcs pátri és Lukács Gyula rendezték a szofták fényes fogadtatását. A Verhovay-Majthényi párbaj, a Janszky-ügy, a 25-ik paragrafus és annyi más társadalmi és politikai momentum mind szorosan összeforrt az alma mater polgárságával. A régi jurátus a mai jogász. Megfinomodva, nekieurópaiasodva sok-sok mindent levetkezett már Baczur Gazsi epigonja, de mint a fokosnak fénykorában, ma sem fajult el az ősi vér, és vígan éneklő derűben-borúban, hogy ne sirjon a rózsája, mert hiszen: - Nem ütik a jogászt agyon...

MAGYAR PATRIARKÁK.

Az ország egyik nagyon öreg nemes urának halála emlékezetembe hozott néhány magas kort ért egyéniséget.

Ilyen volt, hogy a nagy halottakat, Kossuthot, Brassai Sámuel ne említsem, például Gyürky Pál is.

Krassómegeye főispánja, később valóságos belső titkos tanácsos, a harmincas és negyvenes években nagy szerepet játszott közéletünkben. Legterjedelmesebb birtokai Nógrád vármegyében voltak, köztük a *Rákóczi kancellárjától*, Ráday Páltól származó Ludány is. Ezért általában csak *Palóc-királynak* hívták a diétákon, meg a társaságban.

Háromszor nősült a *Palóc-király*.

Első neje Bay-leány volt, a második Kapy Amália, legszebb asszonya a társaságnak a maga idejében.

Kapy Amália olyan fényt üzött, hogy pesti lakásukon minden évben újra bútoroztatta a szobákat és egy pár cipőt *egyszerűen* többet sohasem húzott a lábára.

A szép asszonynak még a halála is romantikus volt. Gróf Károlyi Györgyénél egy bálon a fiatal házigazdával táncolt épen, mikor szívszélhűdést kapott és báli zsivajban, a Lanner ábrándos *Schönbrunner*-jának a hangjainál, lehelte ki a lelkét.

Akik látták, azt mondják, olyan volt, mint egy letört fehér rózsza. Az ajkán egyetlen vércsöpp remegett, mint a hervadó rózsán az alkonyég bíborszínű sugára.

Gyürky Pál a bibliához tartotta magát, amely azt mondja, hogy: nem jó egyedül lenni.

Harmadízben is házasságra gondolt - még pedig egyik kedves cimborájának, Vay Ábrahám-nak a leányára, Erzsébetre vetette a szemét.

A *palóc-király* hatvan esztendő volt akkor, Erzsébet grófné éppen tizenhat. A kérője négy-öt esztendővel vénebb, mint az édes apja, Vay Ábrahám.

Erzsébet grófné sírt egy kicsit talán, vagy mint jól nevelt, komoly leány azt sem cselekedte és szülői óhajlásához híven, kezet adott Gyürky Pálnak.

Víg volt a cifra, pompás lakzi és Csáky Hanzi, meg a többi pajkos gavallérok fűjték a rögtönzött nótát:

Erzsébet grófnő Gyürkyné -
Krassói főispánné...

A *palóc-király* pedig nagyokat evett, szuszogott a drágakövektől csillogó dolmányban és - rosszszelvények állítása szerint - el is szundított násza estéjén...

A fiatal tizenhatéves leány azonban jó és hű felesége lett haláláig Gyürky Pálnak, aki komolyon fogta föl a nő és anya hivatását.

Úgy bizony! mert a *palóc-királynak* még négy gyermeke született harmadik házasságából és mikor közel nyolcvanéves korában meghalt, felesége csupán néhány esztendővel élte túl az aggastyánt.

Rendkívül erőteljes, ruganyos öreg úr volt Lossonczy Károly, borsodmegyei nagy birtokos. Hetvenhatéves korában még naponta kilovagolt a pusztájára és versenyt agarászott az unokaival. Halála is így történt. Hűvös, tavaszi napon lóra ült és sebes vágatva járta körül a

nagy területen szántó béreseket. Áthűlt, tüdőgyúladást kapott és néhány napi betegség vetett véget életének.

Igazi patriarkai korban halt el mádi Pappszász József hevesmegyei nagybirtokos is. Annak a Pappszász Józsefnek volt az unokaöccse, aki a múlt század végén egyik leglelkesebb mecénása volt az irodalomnak és művészetnek.

Ő nála töltötte életének utolsó telét Csokonai, akit minden szükségessel ellátott és a debreceni tűzvészben elpusztult házát is újra fölépíttette. Ugyancsak ott időzött huzamos ideig a genialis muzsikusz Lavotta János, akinek, azért hogy fiát, Pappszász Ignácot hegedűlni tanította, olyan honoráriumot adott, aminőt mágnások sem adtak abban az időben.

Pappszász Józsefnek két nővére, Bónis Ferencné és Fáy Sámuelné is rendkívül öreg korukban haltak el, úgy hogy Bonisné, aki közel volt a kilencvenhez, még *unokájának* a legénysorba kerülő fiait is ösmerte.

A 80-as évek utóján halt meg Nógrádban Mocsáry Dániel, aki előbb a hadseregben szolgált, majd átlépett a magyar gárdához.

Mocsáry részt vett a lipcei csatában és haláláig viselte mellén a híres *ágyukeresztet*, a napoleoni hadjáratok emlékpénzét. A párisi híres bevonulásnál is jelen volt és mikor gárdista lett, Ferenc császár negyedik feleségét, Karolina-Augusztá császárnét, mint menyasszonyt ő kísérte Bajorországból Bécsbe. Az esküvőnél is ott állt az oltár mellett s már mint igen öreg ember, a hetvenes évek elején fölmenve Bécsbe, tisztelgett az özvegy császárnénál.

Karolina-Augusztá rendkívül szívesen fogadta az ősz nemest és nyájasan elbeszélgetett vele a *régi szép napokról*.

A kilencvenkét évet élt Apponyi György grófhhoz hasonló magas kort, sőt talán nagyobbbat ért el Vay Miklós, a főrendiház néhai elnöke.

Nemcsak az utolsó évekig, de úgyszólván az utolsó percekig megtartotta teljes szellemi frissességét és még halála előtt való estén fölolvastatta magának az összes újságokat. Vay Miklós, korának egyik legszebb embere, rendkívül sokat tartott a külső csínra is.

Haját két oldalt mindig *vukli*-ba fodoríttatta és a fodrász naponta járt hozzá.

Halála előtti reggelen környezete látva, hogy már nagyon rosszúl van, nem bocsátotta be a hajművészt.

Vay fölsóhajtott:

- Hm, hm, látom már, hogy nagyon lefele megy, miután úgy tartjátok, hogy a hajamat se érdemes többé fölsüttetni.

A jelenleg élő nemes urak közül megemlíthetjük a Csorba-tó gavallér urát, Szentiványi Józsefet és testvérét, Miklóst, a magyar kultúra és közművelődés egyik leglelkesebb előharcosát.

Úgyszintén balogfalvi Czóbel Imrét, az egykor szépségéről híres utolsó *Verbung*-kapitányt, aki szintén túllépte már a hetvenedik életévét.

AZ UTOLSÓ URAS PATIKÁRUS

A régi ivású nemes ember, meg a patika, elválhatatlanok voltak. Minden jóra való compossessorátusban a patika volt a délelőtti kaszinó. Ott gyűltek össze egy kis carminatívára, ott hányták-vetették meg a falu - meg a világ sorját. Rendesen a falu közepén is volt a patika. Így az én szűkebb hazámban is. Micsoda elevenség volt abban a patikában, úristen! Annál is inkább, mert néhai való jó Metelka Ferenc uram a postát is tartotta. Odajöttek legelőször az ujságok, parázson kapták a friss híreket.

Afféle uras patikárus volt Metelka Ferenc. A legszebb őszi barackok az ő kertjében termettek és mint primeur-ökkel szolgált velük az úrasszonyoknak. A fiatalság meg különösen szerette ott tölteni a vasárnap délutánokat, mert a fia, a patikárus Béla az egész megyében, de messze földön is híres volt remek zongorajátékáról.

Uras patikárus. Kiveszőben van már ennek is a fajtája. Talán ebesfalvi Török József volt az utolsó exempláris, akinek az 1899. halottak napján gyűjtottak először mécsvilágot még akkor porhanyó hantjára.

Híres volt a király-utcai patikája. Nemcsak gyógyszert lehetett ott kapni, de ezerféle arcanumot, a szépség emelésére, mindenféle elixirt, annak a most divatos szálló igének a bizonyítására, hogy öreg ember - nem vén ember.

Ment az üzlet pompásan. Valóságos nábob hírében állt Török József, - de tényleg is nagy vagyonnak volt az ura. Senkire jobban nem illett a német közmondás: leben und leben lassen, mint a néhai uras patikárusra.

Uras tempói közé tartozott például, hogy pénzt nem igen hordott magával. Csak check legyen - gondolta - és utalványozott is fünek-fának bőven.

Egy ízben Párizsban volt épen, mikor a magyar-egyesület bált rendezett. A vezetőség valahogy megtudta, hol van szállva a híres pesti patikárus, hamarosan csináltatott egy dísz-meghívót, és ezzel invitálta meg hat fekete frakkos ifjú Török Józsefet.

Az uras patikárus átvette a meghívót, kivett a zsebéből egy checket, s a legeslegnagyobb úri nonchalance-al pingált rá 10.000 forintot.

Mikor a checket annak rendi és módja szerint elküldték a Török-háznak, Török József neje, a párját ritkító, kitűnő üzlet-asszony, a szó teljes értelmében reszketni kezdett, és közel volt az ájuláshoz. De mit volt mit tenni, Párizsban csak nem csúfolhatja meg a magyar virtust, hát szó nélkül kifizette a tekintélyes összeget.

Részben mert beteges ember volt, részben meg mert a közügyek majd minden idejét igénybe vették, ritkán fordult meg a saját gyógytárában. Történt egy ízben, hogy arra járva, valami orvosságra lévén szüksége, bement és megcsináltatta. A drága orvosságot zsebreteve - hogy szokása szerint akkor sem volt nála pénz, - fizetés nélkül távozott, de utána szaladt ám a provizor és követelte a fizetséget.

Török most már elnevette magát s így szólt a híven sáfárkodó provizorhoz:

- Igaza van, biz' ezt meg kell fizetni. De én Török József vagyok - kétszeresen hibás, amiért hogy olyan ritkán jövök ide, hogy a saját embereim sem ösmernek.

Nagy vagyona, előkelő társadalmi állása dacára sem volt gőgös. Évente több ízben saját asztalához hívta meg személyzetét, és ilyenkor volt minden ami jó és drága. Valóságos János-pap országa tárult a kis patyikusok elé Török József magyarosan vendégszerető házában.

Az ezüstitől nehéz asztalon ott álltak a legfinomabb borok, a dohányzóban pedig vastag dohányrudak, mindenféle cifra haskötővel fölékesítve heverték garmadában. Óriási készlete volt Henry Clay, Uppman, Bock Cie illatos termékeiből és még olyan üvegtokban, légmentesen elzárt szivarjai is voltak, aminők a walesi herceg számára készülnek.

Ha aztán a személyzet távozni készült, minden emberét külön búcsúztatta és mindenkinek a zsebét teletömte olyan havannákkal, aminőket csak Mahomed ígér hívóinak, akkor, ha majd elmúlt ez a hiúságos élet, mondván: No fiam, ezt is elviszi ám magával.

Török József arról volt nevezetes, hogy még a saját cselédjeit is borralalózta. Volt olyan nap, hogy öt forintot is adott a kocsisának, de kettőnél kevesebbet soha. Ezt már szinte röstelkedve tette és mindig megjegyezte hozzá:

- Úgy-e nem haragszik, János, hogy csak ennyit adok, - de nincs már apró pénzem.

A nagyot sokszor és sokan igénybe vették nála és Török, az uras patikáros, sokat adott arra, hogy senki se menjen el tőle üres kézzel.

A nyolcvanas években történt, hogy egy akkor rendkívül népszerű politikusunk zilált anyagi viszonyok közé jutott. Szorították jobbról, balról, a hullámok már-már összecsaptak a feje fölött. Ekkor egyik jó embere elment Törökhöz, még pedig egészen szokatlan időben, este tizenegy óra után. Az uras patikáros nem vallotta a bajba került politikus elveit, párt-szempontról épen ellenlábasa is volt. - E pillanatban azonban nem látott egyebet maga előtt, mint az üldözött, bajokkal küzdő embert és egy szó, egy szemhunyorítás nélkül adta át a kívánt, nagyon tekintélyes összeget.

Talpig magyar, melegen érző, igaz férfiú volt Török József. Atyja nemcsak vérszerinti gyermekeinek, de háza óriás személyzetének, a hozzá forduló számtalan szegénynek is.

BETYÁR-ROMANTIKA.

Mintha kolompcsengésbe méla furulyaszó vegyülne. Onnan hangzik a nóta a buckából, kerek agáca-erdő mögül, ahol déli verőn összebúj a bürge. Ahol a rettenetes nagy hőségben még a levegő is megül. Szellő se lebben. Hallom, hallgatom a nótát, azt a régit, amivel még bennünket altattak:

Harangoznak délre,
Féltizenkettőre,
Mostan viszik Bogár Imrét
A törvény elébe.

Hosszú, sokstrófás, bánatos melódiájú nóta volt ez. Elmondta, hogyan ment a kecskeméti zöld vásárra a betyár, hogyan lopott lovat, vett subát, elmondta, hogyan vitték a „törvény elébe.” Azután meg esztendőig hangzott lányok, legények ajkán a szomorú epilogus:

Kiapadt a Tisza,
Csak a sara maradt -
Elmult szegény Bogár Imre,
Csak a hire maradt.

Régi pestvármegyei urak, asszonyok, még most is tudnak mesélni a nyalka betyárról. Arról a sajátos betyár-romantikáról, amikor a szegény legények bejártak a nemesi kúriákba. Leültek az asztalhoz. Ittak a borukból. Tudnak mesélni a statáriumról; minden faluban ki volt függesztve. Meg Balla Kálmánról, a daliás komiszárosról. Ő fogta el az örkényi buckában Bogár Imrét is.

Sajátságos vegyülete a rossznak meg a jónak, lakozott egy-egy ilyen betyárban. Akik még beszéltek velük, állítják, igazi lovagiasság, gavalléria is volt bennük. Urat nem igen bántottak, csak zsidót meg kupecet. Dabaszról - inkább virtuskodásból, mert a gazdája nagyon őriztette - elkötötték a Bereczky híres sárga csődörét. Elmentek szalonnát, bort kérni Dánosra, Szilassy Istvánhoz, a vármegye későbbi jeles alispánjához, de ösmerős uraktól egy fia malacot se loptak el sohasem.

Volt valami zsványbecsület a deli legényekben! Rettentően röstelték, ha őket kapcabetyárnak tartották. Bejártak Baracskára is, Földváry Gáborhoz. A nagy Földváry Gábornak, az Egy alispánnak a fiához. Különösen rendesen kompareáltak a Katalin-bálra. Ezt november 25-én, karácsony böjtje előtt lakták el rendesen. Ilyenkor csapra üttetett Földváry Gábor egy-két hordót, jóféle pörkölt gőzölgött a bográcsban. Kalán állt az asztalon, majd pecsenye és húzta a cigány kivilágos-kivirradtig.

Egy ilyen Katalin-bál után történt egyszer, hogy néhány napra a cécó után, bekormozott képű emberek törtek a kastélyba. Pénzt loptak, meg az istállóból egy pár tinót is elkötöttek. Földváry Gábor a Bogarakra gyanakodott, de ezek kereken tagadtak. Sőt tovább mentek. Maguk álltak be perzekutornak. Elő is kerítették csakhamar a tinókat, amelyeket tényleg holmi kapcabetyárok loptak el.

- Örökösen szégyellettük volna, ha azt hiszi a nagyságos úr, mi komiszkodtunk volna egy Földvárynak a tanyáján!

Ilyen becsben tartották a Bogarak Beniczky Mártonnak a tázlári kúriáját is. A Nógrádból Pest vármegyébe szakadt urat az egész ország Marci bácsi-nak hitta. Csupa jóság, csupa szív volt Beniczky Márton. Adott mindenkinek, hitt mindenkinek. Azért is olvadt el lassacskán a nagy

gazdasága. Sohase találta emberfia becsukva a tázlári kúria kapuját! Még a szegény legény is menedéket talált ott, ha üldözték.

Marci bátyánk eleinte mindenáron jó útra akarta téríteni a betyárokat. Elolvasta előttük a statáriumot. Rémitgette a förtelmes akasztófahalállal, a kárhoyattal. Erkölcsei prédikációkat is tartott nekik napszámban. Mindenáron a becsület, a tisztesség útjára akarta a fiatal, munkabíró legényeket terelni.

- Van egy öcsém. Lent lakik messze, Bihar vármegyében. Odament még fiatal korában a felesége patriájába, mert az nem tudott megszokni Nógrádban. Szép, nagy darab földön gazdálkodik. Olyan sík az a föld, akár a tenyerem. Van ménese, gulyája. Berekommendállak benneteket. Legyetek becsületes pásztoremberek. Odáig nem ér el a statárium...

Igy beszélgetett Marci bácsi a Bogár fiúknak. Jóságos, finom lelkületű felesége is biztatta, csak térítgesse őket. Egy-egy újabb stikli után szomorúan mondomta ugyan, bajos lesz már azokból becsületes embert faragni; de Marci bácsi nem csüggedt:

- Es wird gehen, Mariskám - biztatta jóságos feleségét és újra kezdett a betyároknak tisztességről, becsületről prédikálni.

Egyszer már majdnem rá is álltak. Mennek gulyásnak, csikósnak le Cséffára, Biharba a Bogár-fiúk. Egy zivataros estén azonban, valami gazdag zsidót raboltak ki épen a kiskörösi útbán, zordonan borult az asztalra Bogár Imre, s lobogós ingével végigtörölve a homlokát, halkan mondomta:

- Későn már, nagyságos uram!

Amint nekem nemrégiben egy hiteles szemtanú mesélte, 1862 novemberében jöttek először a szegény legények Tázlárra.

Az úrasszony, Beniczky Mártonné, két kis leánykájával ült az ebédlőben, amikor egyszerre csak erős lódobogás hallatszott. Majd szűrös, a kalapjuk mellett árvalányhaját viselő legények jöttek föl az ámbitusra. Beniczky Mártonné rögtön tudta, kikkel van dolguk. De nem mutatott félelmet. Kiment s nyájasan megkérdezte tőlük:

- Honnan jönnek?

- Ahonnan a nyúl! - vágta vissza egyik hetyke legény s egyik sem vette le a kalapját.

Ekkor érkezett haza Beniczky Márton is s látva feleségét az ebédlő-ajtóban, meg a legényeket, először is harsányan rájuk kiáltott:

- Ejnye, az áldóját, úri háznál vagytok, vagy mi? Le azzal a kalappal, erre-amarra...

Most Bogár Imre maga lépett előre. Szép legény volt. Finom vonásokkal, sűrű fekete hajjal. Cifra szüre félvállra vetve. Derekán tüző, amelyből kilátszott a sok pisztolyagy. Kezében hosszú, rézveretes puskát tartott. Felelet helyett csak hetykén elkezdte a ravaszt billegetni, s foghegyről szólt:

- Tudja-e az úr, ha egyet rántok rajta, halál fia! - De még akkor sem vette le a kalapját.

Beniczky Márton homlokán kidagadtak az erek. Egészen közel ment a betyárhoz, s mintha csak valami kis spacersteckli lett volna, megfogta a hosszú puskacsövet a kezében.

- Már akár leszek halál fia, akár nem, le azzal a kalappal, ha úri háznál vagytok. Azután majd diskurálhatunk egymással!

Ez a rettenthetetlen bátorság imponált a szegény legényeknek. Egyszeribe lerepültek az árvalányhajás kalapok. Csöndes hangon, szép tisztességtudással egy kis szalonnát, egy kis bort kértek azután, meg éjjeli szállást maguknak, lovuknak. Ezt meg is kapták, és ettől a

perctől kezdve soha, egyetlenegy árva koca se veszett el a Beniczky Márton gazdaságából. Jobban vigyáztak rá a betyárok, mint akármelyik tanyai cselédje.

Hosszú ősze víg farsang következett. Táncoltak széltében-hosszában Pestvármegyében. Megszokták a betyárvilágot, a statáriumot is. Máig emlegetik, hogy egyik dabasi úri bálon a parasztleányok benéztek a nagyvendéglő ablakán, s miután az egyik meglátta a szép, karcsú, kitűnő táncos I. Jolánt, így kiáltott fel:

- Ha csak egy táncot járhatnék ezzel a szép kisasszonnyal, isten ugyse, nem bánnám, ha engem akasztanának fel holnap!

Majd mindennap ült szegény legény a siralomházban. A gubacsi csárda mellett egyre verték az akasztófát a jó sárga, puha homokba.

Nótás, farsangos februárban történt, - Beniczky Mártonéknál akkor még nem voltak bálozni való lányok - egy délután csak löcsös szekér zörgött be az udvarba. A háziúr legénysorban lévő fia gyorsan kisietett s néhány perc múlva egy idegen férfival lépett be az ebédlőbe. Odament édesanyjához, s mintha csak valami rangbeli urat hozott volna, így mutatta be a mellette álló férfit:

- Kedves anyám, van szerencsém bemutatni Dönti Péter urat.

Dönti Péter úr, az akkori betyárvilág egyik legjobban rettegett alakja volt. Ezúttal nem lobogós inget, de az akkori időkben divatos magyar, úri ruhát viselte. Csizmaszárba húzott nadrágot, zsinóros fekete budát, apró ezüst gombokra.

Kocsin jött. Bogár Imre hajtotta a lovakat s miután ellátta a jószágot, ő is bejött az ebédlőbe.

Mind a ketten nagyon illedelmesen viselkedtek. Csöndesen beszélgettek a ház úrnőjével. Borral, harapnivalóval kínálták őket. Egyszerre csak Beniczkynének, mint gondos, jó háziasszonynak, feltűnt, milyen szép, finom patyolatkeszkenője van Döntinek. Megdicsérte a szép hímzést rajta.

- Úgy ám, - mondá Dönti - tudom én, mi illik, - s ezzel két másik kezkenőt vett elő az attilája zsebéből. Azt viselt a bunda alatt.

- Ez a kék - magyarázta aztán - csak afféle csárdákba jó. Emezt - és itt egy foulard-kendőt mutatott fel - olyan imilyen-amolyan úri háznál hordom. Ez a selyem-patyolat meg ilyen úri portára való, mint a nagyságos asszonyomé e'...

Az ifjú Beniczky bort töltött a poharakba. A betyároknak is.

Beniczky Mártonnénak volt egy igen szép, finoman csiszolt pohara. Ezzel koccintott Döntivel. Aztán ivott egy kortyocskát.

A betyár csak nézte egy darabig a csinos poharat, majd tisztességtudóan mondotta:

- Ha meg nem sértem nagyságos asszonyomat, engedje meg, hogy igyam abból a pohárból.

A szegény legényekkel nem lehetett tréfálni. Cifrább szeszélyeket is teljesítettek nekik akkoriban. Beniczkyné előzékenyen nyújtotta a borral még félig telt poharat Döntinek:

- Tessék...

Abban a pillanatban azonban, amikor a híres rablóvezér utána nyult a pohárnak, valahogy kicsúszott a kezéből. Elejtette. Izzé-porrá tört a finom kristálypohár a parketten.

Dönti szomorúan nézett az üvegcserepre. De csakhamar rezignáltan legyintett egyet a kezével.

- Úgy kell nekem. Mért is kívántam ilyest. Nem való volt az a pohár arra, hogy egy olyan úriasszony után ilyen komisz betyár érintse.

Valóságos szentként venerálták a szegény legények Beniczky Mártonnét. Ritka finom lelkületű, jószívű, nemes lélek is volt, és soha meg nem bántotta az üldözött, boldogtalan betyárokat.

A pohárból nem ihatott Dönti, de mégis kért valami emléket. Egy keszkenőt Beniczky Mártonnétól. Úgy látszik, passziója volt a keszkenőgyűjtés.

Az áldott jó úrasszony adott is neki egy szép, finom stikkelt keszkenőt. Ott hímezték a Párizsi-utcában, a híres Nanette-nél. Mikor átadta, nem tudta megállni, megkérdezte a haramia-vezért:

- Aztán minek magának ez a keszkenő, Dönti?

Elgondolkozott egy darabig a betyár. Aztán lassan, minden szótagot jól megnyomva, mondotta:

- Isten tudja... csak úgy... emléknék. Meg ha úgy fordul, jó lesz szemfödélnek is!

Elhallgattak. Mindnyájan érezték, beteljesülhet a rabló mondása. Egész Pestvármegyében kihirdették már akkor a statáriumot. Ott suhogott a halál kaszája mindig felettük.

Kitavaszkodott aztán lassacskán. Apró, világoszöld rügyet bontott a későn fakadó ágaca. Vizes, sötlyékes réteken táblákban nyílt a sárga kácsavirág. Szegényes a bucka tavasza, de nekem legislegszebb a világon. Gyerekkoromban ott lestem a pacsirta-szót az ugarban. Május derekán meg a rigó füttyét, amint tréfásan rikogatta: huncut a biró. Ott fészkelte a mi kertünkben a nagy, dupla nyárfán. Remek két faóriás volt ez. Ellátszott Hernádig. Szegény jó édes apám padot csináltatott a fa köré. Siheder koromban ott olvastam a Jókai regényeit. A Jenőy Kálmán históriáját, aki úri nemzetségből, gavallérból íróvá lett. Aztán meghalt, egyedül, elhagyatva. Hiába várta Dorotheát, nem jött vissza hozzá az idolum...

Az ösztövére, buckái tavaszban kihajtottak a tázlári kert fái is. Virágzott a Garád partján a kutya-fa. A Marci bátyám leánykái, Jelka meg Marika, pitypangból, asszonyhűségéből láncot fontak, meg elmentek tamburaszót hallgatni a malom alá, amikor estenden pengette a molnár:

Kinek nincsen szeretője, babája,
Menjen el a zöld erdőben bujába...

Nem igen tudták még ők akkor, mi a bánat meg a bú...

Az úri portán is vígan voltak fönt. Vendég is állt a házhoz: T.-né B. Hermin. Atyafi messze Nógrád vármegyéből. Már úgy a Balsac korában lehetett. Abban a korban, amikor a legérdekesebb az asszony. Mária Terézia-féle fejedelmi termettel. Villogó szemmel. Mosolygó szájjal.

Marci bátyánk egyre tréfált vele, majd eljönnek a Bogarak és elrabolják. Nálánál nagyobb kincs úgy sincs most Tázláron.

A szép asszony csak mosolygott, értette a tréfát.

- Bár már látnám, - mondta negédesen.

Még a szobalányának is meghagyta, akármilyen késő éjszaka, vagy kora hajnalban jönnek a betyárok, ötlet felköltse.

Egy este aztán jött a hírmondó. Pásztorgyerek valamelyik cserényből. Hajnalra megjönnek a Bogarak!

T.-nét teljesen elektrizálta ez a hír. Volt abban valami szokatlan, valami pikáns, hogy a szalonok szép asszonyának most egyszerre a szép dalok hőse hódol majd.

Pitymallatkor fölkelt Hermin asszony. Fel is öltözött ékesen, nagy gonddal, az akkor divatos fekete selyemruhába, amely tele volt hintve színes, belészótt milles fleures bouquet-kal. A fejére meg ludányi fejkötőt tett a kacki menyecske. Akik látták ezeket a főkötőket, azt mondják, százszorta szebb volt benne minden asszony. Aranyos csipkéje, piros szalagja messze virított. Gyürky Ábrissné hozta az elsőt a pesti szalonokba.

Igy kiadjusztálva várta a „magyar Rinaldókat” Hermina asszony. Fantáziáját a sok rabló-regény, meg a sokat hallott betyár-romantika akkorra már teljesen feltüzelte.

Nem sokáig vártak magukra. Jöttek egymásután, zengő-pengő sarkantyuval, szironyos cifra szűrrel a vállukon. Garzó varrta remekbe valamennyit. A dabasi híres szűrszabó. Árvalány-hajas kalapjukat félszemre billentették. Övükben pisztoly, kezükben rézdróttal kicifrázott dupla puska.

Várta már őket a rendes kolláció. Hermin asszony váltig töltögette nekik a kupicákat. Valósággal föllelkesült, hogy igazi betyárokkal kocinthat.

A háziúr második fia gyönyörűen zongorázott. Úgy kicifrázta a magyar nótákat, akár valami pusztai csárdában a cimbalmos. Micsoda koncert volt az, amikor Bogár Imre verte a taktust, ezüst sarkantyuval, s a betyárok karban danolták: Cintányéron, cintányéron pogácsa...

A Bogarak annyira szerették Beniczky Bélát a „szép muzsikájáért”, meg deliségeért is, hogy Dönti váltig mondogatta neki:

- De kár, hogy urfi az ifiúr. Egészen közibénk való volna!

Radó nádor ivadéka mosolygott ugyan egy kicsit erre a kétes értékű bókra, de azért szívesen, nyájasan eldiskurált a betyárokkal. Különösen lovaikat nézegette műértelemmel. Ő maga is passzionátus lókedvelő volt és kitűnően hajtott, lovagolt.

T.-né kedveskedéseit meg akarták érdemelni a Bogarak. Táncoltak előtte olyan verbungóst, aminőt sohasem látott. Még a híres losonci bálokban sem. Aztán meg kihítták az udvarra, és ami lovas-kunszt csak van a világon, azt mind elprodukálták előtte. Vályut ugrattak, egymást ugrálták keresztül lóhátról, futtában ugrottak fel a lóra, szóval a haute école-t úgy eljárták, akár a Renz cirkuszában tanulták volna ki a mesterséget.

Vacsora táján lehetett, amikor megint jött a hirmondó: „Elindult Dabasról Balla Kálmán a hannagyokkal.” Pestvármegyeiesen ejtve, hadnagyot jelentett ez. Hadnagynak meg a pandúrt hítták az én szűkebb hazámban.

Hiába illatozott a jóféle pörkölt, hiába szikrázott a poharakban a bor. Szétrebbentek erre a hírre a betyárok. Rettegték a híres komiszárost, mint a tüzes istennyilát. Szűrrel a nyakukban, fölfegyverkezve, odajárultak még egyszer Beniczky Mártonné meg T.-né elébe. Kezet csókoltak, de kezet csókoltak még a Beniczky leánykáknak is.

- Hagyja el, Imre, - figyelmeztette Beniczkyné Bogár Imrét - gyerekek még azok. Nem illeti meg a kézcsók.

De a betyár tisztességtudóan húzta ki magát:

- Dejszen, tudom én, mi dukál. Ilyen nagy nemzetségből való kisasszonykákat megilleti a kézcsók már a bölcsőben is!

Nem kerültek többet soha vissza Tázlárra! Az Örkényi buckában összeesett a ló Bogár Imrével. Maga alá temette a híres fakója. Ekkor fogta el Balla Kálmán.

Rögtön Pestre vitték a vármegye házára. Egyenesen a siralomházba. Amikor a vesztőhelyre kísérték, az asszonyok teleszórták az útját rózsával. A nóta pedig zengett soká, sokáig. Fölzendül, fölsír még most is néhanapján, kerek agáca-erdőben, ahol olyan sápadt a nyári ég és

szellő se lebben a nagy forróságban. Fölzendül és sír, sir a buckában, búbanatos méla szomorúsággal:

- Kiapadt a Tisza,
Csak a sara maradt.
Elmult szegény Bogár Imre
Csak a hire maradt.

VÁLÁSOKRÓL.

Válásokról esett a szó. Így őszi hervadásban úgyis minden a tout passe szomorúságát juttatja eszünkbe. A kihült sugár - kihült lángokat. Elhervadt virágok - elhervadt érzelmeket. A fiatalabb magyar jogászvilág egyik kitünősége vitte a szót. Legtöbb jussa is volt ehhez a témához: Lujza az egykori aranyos hajú királyleány valópöréhez. A herzoglich Sächsisches Landesgericht góthai pompás épületében folytak a világraszóló szenzációs tárgyalások. A magyar ügyvéd vele született lovagiasságával, önfeláldozásával emelt szót védence ügyében. Arcpirító botrányos beszédek mondtak abban a csodaszép kis góthai palotában, amely hasonlatos valamely Watteau-képhez. Ügyvédek jól ismerik a német Herrn Doctor-nak otrombaságait.

* * *

Lujza hercegnő pörében is megvannak az ismert ingredienciák: gyöngelméjűség - szanatoriumba való internálás stb. Dr Bachrach, a szomorú csúf pör Mephistója vitte harcba ezeket az indokokat.

És szóba került Mattasich Géza neve...

Nekem imponál ez a komor, szomorú horvát legény. Valóságos Fridolin treu ergeben der Gräfin von Savern. Ritka fehér holló a mai hitvány léha gavallérok közt. Férfi talpig. Olyan ember, aki panasz nélkül türi el még a gyalázatot, a börtönt is szíve választottjáiért. Unikum a XX. században, és a börtön sivar magányában sincs más gondolata, csak az imádott asszony. Annak a sorsán töpreng. Hosszú, álomtalan éjszakákon, mikor emlékezetében feltűnik a Riviera délszaki pompája, a felhőtlen, mélyen kék ég, széles levelű ajlantuszok, babérerdők, majd a lobi csöndes kúria - lobogó tüzek mellett fölsíró pásztorfurulya - az ő szőke asszonya. Egyre kovácsolja a terveket, hogy szabadíthatná ki az élőhalottak közül, ahová eldugták, mert őt szerette...

- - Az egykori aranyos hajú királyleány. Ki ne emlékeznék reá Budapesten, Bécsben? hányszor állottam meg a váci-utca sarkán, elnézve, mikor férje, Kóburg Fülöp herceg karján ment a Gizella-tér felé, ki a dunaparti Kóburg-palotába. Hányszor láttam a városligeti tó jegén végigsiklani. Arcára rózsákat lehelt a januári csipős hideg - az ország első gavallérjai hódoltak József nádor unokájának és messze hangzott csengő, vidám kacagása. És láttam a vacsi pusztá homokos útjain végigszáguldani telivér lován. Kalapjának kék fátyolát lengette a szél, akácfák fürtös virágából tépett bokrétát - aztán odatűzte lovának a kantárja mellé. Néha meg ott sétált a szálas erdő utain s kalácschal étette a kezes, tarkapettyes, szelid dāmavadakat. A pusztai magányban is felöltözött azonban háromszor, négyszer. Valahányszor Vacsra jött a herceg-asszony, podgyaszát mindig két-három szekér hozta Irsáról a pusztára. Tizenöt-husz kalap-skatulya nélkül még a pohorellai vadászkastélyba se indult különben, pedig ott szénégetőkön kívül alig látta más a szép királyi leányt. Eperérés idején eperfürdőket vett s ha már nem találtak számócát az erdőn, öt-hat flacon legdrágább Hubigan-parfum-t öntöttek a kádba. Toiletteji meseszerűek voltak - mesés összegeket is költött. Mértéktelen pazarlása ott szerepel valópörének bűnlajstromában.

Úgyde a hercegnő, mióta szegény asszonynya lett, azt is bebizonyította, mennyire egyszerűen tud élni. Még nyári fürdőzést sem engedett meg magának. Ott maradt a párizsi szerény hotelben, mikor a legegyszerűbb szatócsné is üdülni ment - jelenti ki védője.

És kijelent sok más egyebet. Azt is, hogy Lujza hercegnő soha se volt boldog. A fényűzés, a külső pompa, mind csak a nagy belső boldogtalanság elfelejtésére kellett. Nem volt boldog

abban a nagy, hideg palotában ott a Seilerstetten. Most még hidegebb, még üresebb az asszony nélkül maradt ház. Magam is szomorún, komoran sétáltam arra felé, be a Parkringről. Hulltak a Stadtpark lombjai. Minden, minden az elmúlásról beszélt nekem. Én magam is úgy szerettem volna már elmúlni...

Néztem a nagy, komor palotát, amelynek kapuján át selymes, címeres fogatban annyiszor láttam kirobogni egykor a szép, szőke hercegasszonyt. Valamikor, a nyolcvanas évek utolsó esztendejében, amikor ott laktam a büszke Kaiserstadtban. Ki álmodott volna még akkor tragédiákról...

Ősznek siráma, levelek hullása közt eszembe jutottak ragyogóan fényes, tündökletes, boldog álmokkal telt napjai egy nyárutónak. Amikor a genfi Hotel de la Pays ebédlőjében olvastunk Lujza hercegnő szökéséről. Mattasichot, a szabadító lovagot, meg aranyhajú asszonyát odavárták akkor Helvécia szabad földére. Mennyi érdeklődéssel lestük a lapokat, mit írnak a szabadulás útjáról. A tó vizén ezer csillag fénye tündökölt, rózsák illata csapódott be az ebédlő ablakán. Csillag fénye, virágok illata, minden, minden boldogságról beszélt. A boldog ember pedig úgy tud örülni a más boldogságának...

Lujza hercegnőt Párizsba vitte szabadító lovagja, aki imponál nekem. De még jobban talán az aranyhajú királyi asszony, aki annyi törhetlen hűséggel, szinte hálás szeretettel ragaszkodik a komor, szomorú legényhez. Ahoz, aki megmentette az élőhalottak szomorú sorsától.

* * *

Kóburg Lujza válópöréről átterelődött a konverzáció régebbi válásokra is. Egyik legérdekesebb magyar válópör a párdányi gróf Buttler Jánosé volt. Szomorúan érdekes, fordulatokban gazdag per volt az. Egy vagyont költött el rá Buttler János, maga az egri érsek, Pyrker László is elnökölt egyes szentszéki tárgyalásokon. Beléavatkozott a pápa is, de a gróf házasságát soha se bontották föl végérvényesen.

Még a legfelső helyen is találkozunk válásokkal. Rendkívül érdekes *IV. Ferdinánd* nápolyi királynak tulajdonképpen soha meg nem indított válópöre. *IV. Ferdinánd* neje, *Carolina* királyné, *Mária Terézia* császárnő és királynőnek volt a leánya. Szellemes, egy kissé extravaganciákra hajló asszony. Dédapáink Diariumaiban sokat olvashatunk róla, de Tiholth Lajos, gróf Széchenyi Ferencnek titkára is említi írott leveleiben. Tiholth a XVIII. század utolsó tizedének elején, gróf Széchenyivel akkor járt Nápolyban, amikor a gróf a pozsonyi magyar koronázási érmet vitte el a királyi párnak, amelyet *II. Leopold* küldött a sógorának.

Ferdinand és Carolina válásának egy asszony lett volna az oka. A hirhedt lady Hamilton. Degenerált, úgynevezett terhelt családból származott ez a hölgy. Elődei közül többen öngyilkos módon pusztultak el. Ő maga igen kalandos módon került Nápolyba, ahol lord Hamilton Vilmos angol követtel sikerült magát nőül véteni. Carolina királynő nagyon megszerette az eszes asszonyt s barátságukról végre annyi vádat kezdtek suttogni Nápolyban, hogy *IV. Ferdinánd* a pápához fordult házasságának felbontása érdekében. Egykorú pasquillok reprodukálhatlan dolgokat írtak Carolina királyné és lady Hamilton összeköttetéséről, a római Curiának ezeket is beküldte Ferdinánd, azonban a pápa a legkatholikusabb *Mária Terézia* leánya ellen nem mert lépéseket tenni. Közbejött a franciák által támogatott nápolyi forradalom is; s úgy a királyi pár, mint lord Hamilton és neje, Nelson egyik hajóján menekültek Palermoba. A királyi pár egyik gyermeke oly beteg lett, hogy itt, épen lady Hamilton karjai közt meg is halt. *Nelson* még ebben az útban szemet vetett a ladyre, aki nemsokára el is hagyta a nápolyi királyi párt s Anglia hősévé a ködös félszigetre vitorlázott.

Ferdinándnál ezzel megszűnt a válási ok. A botrányos akták pedig irattárba kerültek. Lady Hamilton nem szerette Nelsont, de megmaradt oldalán s viszonyuk egészen nyíltan folyt.

Nem szép, alacsony, béna ember is volt Nelson, de lady Hamilton ragaszkodott hozzá, mert az ambiciózus asszony tudta, hogy oldalán neve belekerül Anglia históriájába. Ezt el is érte, mert a Trafalgarnál hősi halált halt Nelson neve elválaszthatatlan a kalandor-lady nevétől.

II. Miksa bajor király köztudomásúlag gyűlölte nejét, egy porosz hercegnőt. Oka volt is erre bőven Bavária uralkodójának. A hercegnő már leánykorában nagyon intim viszonyt folytatott egy gróf Knesebeck nevű tiszttel, úgy hogy mikor házassága 8-ik havában első fia született a királynénak s ezt a hírt Miksa egy olaszországi művészeti tanulmányútján kapta, vállát fölhúzva, mondotta:

- Eigenthümlich sind die Wege der Vorsehung...

Később a királyné Eynatten tábornokkal majdnem nyilvánosan élt, úgy hogy II. Miksa meg akarta indítani a válópört. A királyné azonban botránnyal fenyegetőzött. Aféle leleplezéseket szándékozott tenni, aminő dolgokról Angliában, a taposó malom-ra ítélték aktáiban olvas-hatunk. II. Miksa később el is állt válási szándékától, de Eynatten-nak távozni kellett a bajor hadseregből. Átlépett osztrák szolgálatba, 1859-ben főhadbiztos volt, belekeveredett a bécsi Creditbank-botrányba s 1860 március 7-én öngyilkos módon végezte életét.

Vannak kedves, vidám kimenetelű válópörök. Ilyen volt a magyar színészet két nagyságának, Szerdahelyi Kálmánnak, meg Prielle Kornéliának, a válópöre. Szenvedélyes, nagy szerelem vezette egymás karja közé a két dicsőt.

A mindennapi életben azonban a legideálisabb férfi sem regényhős, valamint nem regényhősnő egy asszony sem. Apró, emberi gyarlóságok - kivált művészberekknél a nagyfokú idegesség, sok szeszély s más eféle - megkeserítik azt a bizonyos mézet, amely minden mézek között a legédesebb. Egy szép napon a kiváló pár azt vette észre, hogy gyűlöli egymást. Was ist Hass? - vergiftete Liebe. Haraggal, keserűséggel mentek széjjel. Még más-más városba is szerződtek. Nem is akarták látni többé egymást. Idő multával azonban Kálmán úr - mert hiszen többnyire a férfi szerelme tartósabb, az érzi jobban az otthon hiányát - levelet írt Cornéliának. Persze válasz nélkül maradt az. És temérdek még utána. Azonban Szerdahelyi nem hiába harcolta végig a szabadságharcot, - nem engedett a negyvennyolcból. Másodszor még örületesebben belészeretett a volt feleségébe és ostromolta fáradhatlan kitartással. Végre - hiszen akadnak még talán asszonyok, akiknek a szíve nincs kőből - Cornélia, az utólérhetlen művészi nagyság, is kezdte érezni, hogy csak egy másik, kivételes ember termelt a számára. És ez a kivételes ember senki más, mint Szerdahelyi Kálmán, a legnagyobb magyar bonvivant. Összehozta őket a szerelmesek védő géniusza - és Török Pál, a budapesti ev. ref. eklézsia halhatatlan emlékü főpásztor, kötötte meg újra a szép frigyet.

Nem utolsó Lenbachnak, a nemrég elhunyt nagy bajor festőnek a válása se. Második házasságában ugyanis első ideáljával lépett frigyre. Elvált feleségével azonban annyira fentartotta a jó viszonyt, hogy az hetekig időzött mint vendég a művésznak müncheni palotájában.

Hallottam két olyan úriemberről, akik kölcsönös megegyezés folytán váltak el a feleségeiktől. Aztán chassécroisé-t csináltak. X.-né lett Y.-né - és megfordítva. A jó barátságon sem esett csorba.

Még a harmincas években történt. Villata ezredes észrevette adjutánsának, meg az óbesternek nagyon is meleg összeköttetését. Egy szép napon aztán félrehívta a hadsegédet:

- Itt van pénz. Az ezredesnét elviszi Vicensába a mamájához. Én elválok, maga pedig elveszi. Punktum.

Igy is történt. Az öreg ezredes holtáig gyűlölte azonban a fehérszemélyeket. Kígyóknak mondta őket s egy ízben, egy kassai bálon, olaszos németiséggel mondta Péchy grófnénak:

- Jede Frau ist eine Slange... nur einige sind Heidecksen.

Péchyiné tréfás apprehenzióval kérdezte aztán:

- So, und was bin ich?

A zavarba jött óbester egy pillanatig habozott, aztán galáns courtoisieval vágta ki:

- Ah, Gräfin sind ein Heideckse.

Ismertem olyan férjet, aki, miután felesége máshoz ment férjhez, eljárt hozzájuk tarokkozni.

Nincs az a regényíró, aki olyan tragédiákat tudna kieszelni, aminőket a válópörök szürke aktáiból olvashatunk. Nincs az a színdarab, amelyben olyan megrázó jelenetek játszódnának le, mint egy-egy ügyvédi irodában. Az élet minden harcával, ocsmányságával bátran szembe-szálló férfiak esnek ott össze akárhányszor, amikor egy női hang kimondja a rideg, elutasító nem-et. Az a hang, amely valamikor annyi édes, szerelmes szót tudott sutogni. Hány összetört, semmivé lett élet utolsó fejezete játszódik le ilyen prókatori kancelláriában... Mennyi romlás támad így, válás után. Micsoda végzetes cselekedetek származnak egy-egy dacos asszonyi nem-ből. Beléhal az egyik, elzüllik a másik. Rosszá lesz nem ritkán a legjobb, legszelídebb ember elkeseredésében. Mert örökigazságot mond Goethe, az Altmeister:

Jeder muss etwas sein eigen nennen,
Sonst wird er morden, oder brennen...

EGY ÖREG ACTOR IRÁSAIBÓL.

Még szeptember havában, otthon a buckában, nagyon érdekes levelet kaptam. A hideg is lelt akkortájt, amúgy se szeretek levelet írni, félretettem tehát. - Félretettem annál is inkább, mert olyant kért benne az illető, nemes Leövey József, magyar actor, amivel nem foglalkozom immár. Valami genealogiai fölvilágosítást óhajt atyámfia a múzsákban.

A levél azonban nagyon érdekes volt. Már azért is, mert nemes lövő-Leövey Józsefnek a nagyapja a francia háborúban Vay Miklós generális-brigadéros mellett segédtiszteskedett.

A Leöveyekből különben csupa katonáskodó ember telt ki. A halhatatlan martyrnak, Teleki Blankának a barátnője, Leövey Klára, a jó tollú írónő, aki csupa ragaszkodásból osztotta meg vele Kuffstein nyirkos celláját, szintén ebből az ősrégi nemes familiából eredt.

Ki tudná azt megmondani, mi vitte Leövey Józsefet a művészi pályára? Az a láng, az a hév, ami a XVIII. század végén s a XIX-nek az elején annyi magyar nemes úrfit vitt a forró deszkákra. Az, ami apai, anyai átokkal dacolni készítette egy-egy vaskosaras, folyondáros, muskátlis ablaku kúria fehérarcú, álmodó leányát.

Leöveyt is a Kelemen Lászlók, Pállyi Elekek hevülete ragadta a „babérfa és koldusbot” felé. De kevesek a választottak. Nem mindenkinek jutott a „babérfa.” Kedvét szegi az actornak is a sok nyomorgás, küzködés. Napszámos lesz abból, aki félistennek indult. Marad csupán - a koldusbot.

Ilyenformán morfondírozik Leövey József is, akinek a levele sok megkacagtató, sok könyet facsaró actor-mizériáról emlékezik:

- Fölvittem isten után a dolgomat a szinpadi királyságig és onnan eljutottam a „koldusságig” - írja ő maga. De utána teszi a régi úttörők lelkével: „Nem bántam meg azonban. Céloamat elértem. A magyar kultúra szentelt csarnokához én is hordtam egy-két téglát.”

Mikor szerepeiről ír, szinte izzani látszanak a betűk. Legkedvesebb szerepének Othellót mondja. „A lelkem fölemelkedett. Mintha szárnyam lett volna, mikor a velencei mórt játszottam.” Úgy látszik, teljesen beleélte magát a legkínosabb szenvedélybe, a féltésbe is, mert hozzáteszi: „és oly kegyetlen, zordan tudtam megölni a szegény, szép Desdemonát. Vége. Volt. Nincs. Minden elmúlik.”

Ez után a melancholikus accord után a régi komédiás-világ egy pár nagyon érdekes részletét böngésztem ki leveléből. Szinte hihetetlen nekünk ma már, amikor olvassuk: „A vidéken akkor még faggyú-gyertyával világítottak.” Pedig néhai jó Feleki Miklós is sokszor elmondta, mekkora öröme gerjedt, amikor egyszer, a múlt század negyvenes éveiben, nagybányai direktor korában Vay Jóska tiz font viasz-gyertyát küldött neki.

- Legalább nem szagoltuk egy darabig a bűdös faggyút!

Az is érdekes, amikor Leövey leírja, hogy készültek a színlapok:

- Még kisebb városokban sem akadt akkor nyomda, nemhogy faluhelyen. Előadás után, éjjel körmöltük a theatromi cédulákat. És micsoda hosszúakat! Hány alcimet: A beretvált fejű szörnyeteg vagy Bukov, a székelek hóhéra - avagy Barázda Anikó, avagy is Hová tűnnek a Szerviánságba menő magyar leányok? - stb. Már hajnalban nekiindultunk ezekkel a színlapokkal. Mielőtt a compossosorok kimentek a tanyáikra. Néha megkínáltak lángossal, szilvóriummal. De verseltettek is érte az urficskák. A kisasszonyoknak meg egy s más áriát le kellett kótázni. De azért, aki a színlaposztás hivatalát elnyerte, boldog volt. Ha a társulat

befejezte előadásait, bucsúzott a színlaposztó, s ha ügyes színész is volt, ilyenkor bőven megjutalmazták.

Zsíros hivatalnak tartották a régi actorok a világosító tisztséget is. A világosító fizetsége két pengő volt esténként. Ezért tartozott kivilágítani a szálát. Ez a „szála”, igaz, néha csak egy-egy állás vagy korcsmai ivó volt, s az előadásba - ha nem tetszett - belékiabáltak a kékbeli előljáró uraimék is.

Leövey így írja le a kivilágítást:

„A színpad két elején két hosszúkás, vályualakú bádogból készült mécstartó állott. Ezeken hat-hat kanóc égett. Olyan füstöt és bűdösséget árasztott néha ez a világosítás, hogy a színpadon működő Stuart Máriák, Müller Luizák majd elájultak. A színfalak közt is faggyúgyertyák égtek, s Ferdinánd-nak köpönyegét jól össze kellett fogni, nehogy kilépésekor lobbort vessen. A gyertyákat koronként koppantgatni kellett. Ilyenkor egy gyerek vagy a kellékes mászott ki a rivaldára...”

Hétfőn, szerdán, pénteken nem játszottak hajdanában - írja Leövey. - Olyankor, nyáron, kimentek a falu alatti kertekbe, danoltak, szavaltak vagy ha folyóvíz volt, akkor fürödtek. Télen meg filkóztak, durákoztak egyik vagy másik tag kvártélyán. Az operettek csak később, a hatvanas évek elején jöttek divatba. Még a régi Nemzeti színházban is játszottak operetteket, s Szerdahelyi Kálmán - a híres bonvivant - énekelt az „Eljegyzés lámpafénynél” c. operetteben és Bognár Vilma - a későbbi kitűnő opera-énekesnő - a „Fortunio dalá”-ban.

Budán és Pesten általában rendkívül nehezen vert gyökeret a magyar színészet. Csodálatos, hogy József nádor, minden szépnek, nemesnek előmozdítója, nem portálta a magyar actorokat. Mindig boszankodott, ha valamelyik főúr a honi színészet érdekében kérelmezett nála.

- A magyar nem jocularoknak, nem komédiásnak való! - mondotta akárhányszor haragosan Ráday Pálnak, Podmaniczky Józsefnek.

Azért létesítettek sok főúri kastélyban színpadot. Volt udvari színháza az Esterházyoknak, Gödöllőn Grassalkovichnak, Gyöngyösön Orczyéknak s Bécsben, a magyar főrangúak közül, ahol itt-ott magyarul is szavaltak, gróf Károlyi József özvegyének.

Híresek voltak a péceli Ráday-kastély színielőadásai. Ezt a kastélyt a régiből 1751-ben alakították át, még pedig „I. Ráday Gedeonné, Fáy Zsuzsanna kedvére, aki, mikor szeptember havában, Rákos mezején tartott katonai gyakorlatok alkalmával Gödöllőre rándult Mária-Terézia udvarlására megjelent, látta a Grassalkovichok díszes kastélyát s megszerette.” Főfészke lett akkor Pécel az íróknak és irodalombarátoknak. Kazinczy mesterileg írja le az áldott lelkű, bőkezű, de külön főurat, aki mindig hálósapkában járt s „egy híres bécsi pictornak sem akarta másként ülni.” A Hercules-nek nevezett teremben tartották az előadásokat, s ha a játék nem tetszett a grófnak, lábával dobantott, s dühösen mondogatta:

- Puff - - puff...

Általában, ha dühbe jött, mindig ez volt a szavajárása. „Unokái, II. Pál és III. Gedeon, elég puff-puffot hallának, ha éjszaka kissé későbbre feledkezének meg Pesten, a Kemnitzerben vagy a Rundellában” - írja Kazinczy.

Mikor II. József Rescriptumait kiadta, a híres 1790-91-iki budai Dietán Baranyi Balázs, Pethő Ádám, Soós Márton és Horváth János állítottak össze „egy magyar Színjádzó Társaságot” s a követek pártolását kérték. De bizony, az országgyűlés minden lelkesedése mellett sem prosperált a *Játékszín*. Az emberek inkább a váci-kapu előtti Hetztheaterben mulatoztak s tapsoltak a *Rauf*- és *Tanzbaer*-nek.

Kotsi-Patkó és Láng Ádám a vidék nagyobb városaiban élesztették a *szent-tűzet*. Este játszottak. Nappal agitáltak, kellékeket hordtak össze és darabokat fordítottak. A „*Benyovszky*”, „*Arany idő*” és „*Megfizet a nagy harang*” divatoztak leginkább.

A testvér-városban, Pesten és Budán, a halhatatlan úttörő, Kelemen László, buzgólkodott leginkább *egy magyar theatrum* érdekében. Kitűnő társulatot szervezett. Se pénzt, se fáradságot nem kimélt. A legkitűnőbb írók foglalkoztak a színházzal. Kisfaludy Károly néha három-négy nap alatt írt meg egy-egy darabot a *Rundella*-korszakban. Aránylag ez volt fénypontja a pesti magyar Tháliának.

Ráday Pál, fegyverneki Vida László, a gazdag törtéti földbirtokos, Mérey Sándor consiliárius, Fáy László tele marokkal áldoztak akkor a színészekért. Házukat megnyitották a theatristáknak.

Rang, születési előnyök, anyagi jólét, igaz, mind megkönnyítették ezeknek az uraknak a *szent tűz* ápolását, de azért nevüket ne felejtse el sohase nemzetünk. Nem a cifra, már akkor világhírű játékházakkal dicsekvő Bécsben keresték ők a szórakozást. Itthon maradtak. Itthon dédelgették az akkor még olyan nagyon szerény, senyvedt kultúra-csemetét.

Miután Kelemen minden vagyonát elvesztette, koldusbotra jutottak az actorok is. Nem élt már Sándor nádor sem, aki Battyhányi hercegprímással, Károlyi Józseffel, Koburg Jozsaiás generálissal, naponta *száz pengővel váltotta meg a lózsit*, abban a deszkabódében, amelyben a budai részen játszottak.

József nádor mindent elkövetett a testvérváros emelésére, szépítésére, a kultúra és tudomány érdekében, csak, mint már fõntebb megjegyeztük, épen a „magyar komédiát” nem szívelte. *Nagyon úr komédiásnak a magyar!* - mondotta, amikor kérve kérték, mozdítsa elő az állandó magyar theátrum létesítését. Nem tette. Ráday Pál, Vida László, Fáy László, Mérey tettek tovább is, amit tehettek, a *Rundella* meg a *Hacker*-szála korszakában.

Emlékezetes az az aera is, amikor a lelkes Podmaniczky József közbenjárására, néha napján, a nagy német theatruban játszhattak a magyarok. Déryné is énekelt itt s Heinrich karmestert úgy elragadta, hogy enten fix; nagy fizetéssel, német actrixnak hívta Czibulkához. Az volt akkor a német direktor. Déryné azonban nem ment. Maradt a koplalás, a nyomorgás mellett, amelyet később csak *drága Tivcsije*, - a jeles kassai maecenás, gróf Csáky Tivadar - vett le a válláról egy időre.

- De a pénzzel bánni soh'sem tudtam. Egyre nyakig ültem az adósságban s mikor Tivcsitől elszakadtam, újra kezdődött a nyomorgás és koplalás, - írja naplójában.

1808-ban renoválták a *Rundellát*. Akkor volt a legtöbb *Einnahme* is. Kögl József akkori polgármester, Szlatiny városbíró, a vármegye urai, főrendek s a nemesség, mind megjelent a megnyitó-előadáson. Trombita riad, kürt harsog, mozsarak puffognak, zászlókat lenget a szél, - és újra éled a magyar Thália.

Pedig akkor, kívül harcok dúltak: „a fegyverek veszedelmesen tsörögtek, de a' Nemzet pallérozódására mindent elkövettünk”, - írja egyik levelében Virágh, a szelíd poéta. Majd lelkesen folytatja: „- - a Dunának napkeleti partján áll az újabb, tsinosabb formába öltözött Rundella, Rajzolatlyát igen ékesen készítette el Amon János, tsászári kir. Architectus, - tsak már ezután mindig ilyen lelkes maradna is a publikum...”

De bizony nem maradt. Közönybe fulladt csakhamar a szalmaláng. Az arisztokrácia a nagy, német theatruban bérelt páholyt. A nemességet pedig lelkileg leverte, anyagilag megkárosította az utolsó inzurrekció.

Sok víz lefolyt még azután a Dunán, ameddig Pestvármegye kebeléből kiindult az akció. Amikor az állandó magyar theatrum eszméje megfogamzott IV. Ráday Gedeon, Földváry Gábor, Szemere Pál, a költő, Fáy András, a nemzet mindenese, Fáy György, Balla Endre és még mások agyában.

A régiéknél nagyobb energiával, tettevágyással vették ezek azután kezükbe a munkát. A magyar nemesség, a főrend lelkesen áldozott, amit áldozhatott. Grassalkovich herceg pedig odaajándékozta erre a célra a *hatvani kapun* kívül eső szép, nagy telkét. Ezen föl is épült a magyar Múza állandó hajléka. Az az *állandó hajlék*, amelyet maholnap lebontanak s csak emléke marad meg annak a szent, nagy lelkesedésnek, amikor kapuját megnyitották. Azt a kaput, amelyet az akkori magyar nemes a Mózes szavaival mutatott meg a fiának: *Old le a te sarúdat lábadról, mert a föld, amelyen állasz, szent föld.*

AZ UTOLSÓ BUDAI TÖRÖK LEÁNY.

Száz esztendőnél is ócskább ez a história.

Abban az időben Pest még nagyon kis város volt s ha a hold nem világított, mint azt Horváth Zsigmond asszeszor egyik vidéki barátjának írja: „a’ theátrumból kijövet lámpást kell vinni a’ lakájnak, hogy be ne hasítsuk orrunkat, a nagy sötétségnek miatta”.

Csupán a nevezetesebb utcákon égett néhány fogyatékos olajlámpás, így a Váci- és Aranykéz-utca sarkán, ott is jobbadán azért, mert a hétnek némelyik napján, az Ellecteur Fürst szállójában vacsoráztak Mikos László protonotárius, Bay Ferenc consiliárius és még többen a főbb hivatalos urak közül.

Éjjeli élete, a farsangot kivéve, nem igen volt még akkor a magyar fővárosnak s a katonatisztek, a Sztáray-, a Gyulay- meg az Alvinczy-regement tisztjei és a Herzog von Teschen-küрасzirok gavallér hadnagyai leginkább a kávéházakban, nevezetesen a híres Kemnitzer-kávéházban gyülekeztek össze.

Három krajcárjával mértek akkor egy findzsa kávé. És kaphattak ott a tiszt urak puncsot, krampampulit, rozolist is és leginkább utóbbit fogyasztották. A Kemnitzer-kávéház már akkor: „nagy pompával tündökle s el vala látva minden kényelemmel”.

A kávéházi élet azonban nem tartozott a legépületesebbek közé. A zsebmetszők egymás kezébe adták a kilincset. A markőrök irtózatosan koppasztottak, a díszes asztalok körül pedig házalók jártak, mindenféle portékát kínálgatván a mulatozóknak. Hegedűs és cimbalmos cigányok muzsikáltak. Hárfás leányok énekeltek. Nem mindig a legildomosabb nótákat választották, s „szemérmetlenek valának az akrobata nők is, akik Teppich-et terítének a terem közepére, kibontakoztak tarka palástjukból és egy szál, felette megfeszülő trikóban bukfen-cezésnek a pikéten”. Egy ilyen vándor ballerina miatt támadt kávéházbeli összeszólalkozásból kerekedett a következő, halálos kimenetelű párbaj.

Farsang volt. Valami szilaj schwarze Redoutból hangos jókedvvel érkezett a Kemnitzerbe néhány kapatos Herzog von Teschen-ezredbeli küрасzirtiszt.

A kávéház zsúfolva volt. Kiáltozó pincérek szaladgáltak, tálcákon balansziroztatva a puncsos poharakat, cintálakban a krampampulit, amely még égett és lángja zöldes fénnyel vont be a legény arcát. Az egyik asztal csak úgy rogyadozott a francz’butelláknak nevezett pezsgővel s Alvinczy- meg Sztáray-regementbeli tiszték mulattak mellette nagy fenszóval.

Rózsaszín trikóban, bíborbársony paláستtal gömbölyű vállán, éppen megkezdte mutatványait egyik ballerina. Aki csak tehetett, közelébe tolakodott, úgy hogy a nagy tolongásban biliardozni sem lehetett.

Nagyon ügyes volt a táncosleány s a tiszt urak hangos bravókkal jutalmazták a kecses táncot. A küрасzir-tiszteknek, akik később jöttek, már nem jutott asztal a mutatványok közelében s a mikor a táncosnő az első számmal elkészült, odaüzentek neki egyik markőrrel, jönne át és táncolna nekik is.

Toinette Dubray - így hívták a táncos leányt - hajlandó volt átpártolni, ami rengeteg mód felbőszítette a gyalogosokat. - Különösen egy Alvinczy-ezredbeli magyar fiú, pásztori Rózsa János kapitány, fortyant föl és visszaüzente a vasas németeknek:

- Eb ura fakó. Fogjanak maguknak más táncosleányt.

Az üzenet, hozzá még kurucbéli mondás, kihozta sodrúkból a nehéz lovasokat. Egyik, akit a régi írások csak báró E-nek neveztek meg, nyomban odament a táncosleányhoz, megfogta a karját s átvitte az ő társaságukba.

Rózsa János, akinek a sok punci, meg krampampuli jóformán a fejébe szállott, fölpattant, utánna ugrott a bárónak, nagyot lódított rajta, úgy hogy egyik biliardhoz vágódott s újra hatalmába kerítette a táncosleányt. A pillanatra megtántorodott kúraszirtiszt azonban magához térve, úgy vágott öklével a Rózsa arcába, hogy azt menten elborította a vér.

Keményen tiltották akkoriban a párbajozást a hadseregben. A hajnali szürkületben, a leg-szigorúbb titoktartás mellett verekedett meg a két ellenfél. A mai Károly-körúton, abban a színjátzó teremben, amelyet később Hacker-szálló név alatt ismertek a régi Pesten.

A segédek, pásztori Rózsa Jánosé: Vasquez kapitány és Kalmár lovaskapitány, - E. báróé: Rakitsovits őrnagy és Kutsimits alhadnagy, kölcsönösen igen enyhe föltételekben állapodtak meg.

Báró E. kitűnően vívott, ellenben Rózsa János éppenséggel nem kezelte valami fényesen a kardot. Csupán a véletlen játszott itt közbe, hogy a második assautnál, Rózsa ellenfelének az ütőerét vágta keresztül, úgy hogy az még ott helyben elvérzett - és meghalt.

Rózsa János kétségbeesett. Első gondolata a menekülés volt. De nem ment ám az olyan könnyen akkoriban, mint ma, az Orient-Expresssek virágkorában.

Maga sem tudta, hogyan ért ki a Dunaparra. Akkor vette csak észre, hogy ott áll, a mikor a Buda felől jövő januáriusi szél megvacogtatta a fogát. A Gellérthegy orma kopáron meredt rá.

Nagy, szennyes jégablák úsztak lefelé a zajló folyamon.

- Hátha legjobb lenne az egyenes út, - gondolta egy pillanatra Rózsa. És úgy rémlett előtte, legokosabban cselekszik, ha jelentkezik: „a Kommandérozó Generál, Alvinczynál, a ki lakik a várban, a Szent Györgynek piartzán”.

A fagyos orkán csak úgy süvöltött. Szinte könnyet facsart a Rózsa János szeméből, a mikor egy rác hajós öt pengő forintokért átvitte a zajló jégablák közt. Generál Alvinczy uram éppen egy levélkét olvasott, amelyben gróf Gyulayné - Edelsheim Karolina úrasszony meghívta estvéli társaságba - és nyájasan mosolygott.

Aki a száz év előtt való szalon-élet apróbb nüánsaival ösmerős, az tudni fogja, mért mosolygott Alvinczy tábornok, amint a levélkét olvasta. Hiszen dédanyáink diariumai bőven foglalkoznak a tábornok, meg a grófné intim relatioival.

A jelentkező Rózsa kapitány tehát jó kedvében kapta a derék urat. Hamarosan meg is gyönt neki hűségesen és töredelmes szívvel.

Nagy hatalom volt akkor egy kommandérozó Generál. Talán még nagyobb, mint manapság. S ha azt mondta: „Ne félj semmit, fiam”, tudta az illető suszust elkövetett tiszt, hogy csakugyan jó helyen kopogtatott.

- Majd elsimítjuk valahogy - dörmögé vala néhai Alvinczy uram. - Van elég sváb tiszt még az ármádiában...

Mindennek sommázatja pedig az lett, hogy Alvinczy tábornok hónapokig rejtegette lakásán Rózsa János kapitányt, akit pedig mindenfelé kurentáltak, polgári és katonai hatóságok párbajvétségnek miatta.

Óriási port vert föl a dolog. Hetekig egyébről sem beszéltek a testvér fővárosban.

Maga a personalis, Ürményi, is szóba hozta a dolgot Alvinczy előtt, perhorrescálván a katonai hatóságok hanyag voltát, amiért egy ilyen perduellis fickót szökni engedett.

Rózsa János pedig ezalatt ott ült az Alvinczy generális budai lakásának egyik szobájában. Abban a nagy házban, amely a régi budaiak előtt mint Teleki-ház volt ismeretes, ma pedig a József főherceg palotája.

Esténként elvitte magával a generális Gyulai grófnéhez is, ahol a daliás kapitány kellemetesen szórakoztatta a grófné asszony védencét, az alabastrom-arcú Magdolnát. Érdekes leány volt ez nagyon. Csak néhány év előtt tért volt át a mohamedám hitről a katolikus vallásra s édes atyja, a skutari basa, aki II. József császár idejében szerepet vitt a bécsi társaságban, többek közt arról volt ismeretes, hogy megtanult táncolni és szenvedélyesen üzte ezt a szórakozást, amit a muzulmánok rendszeren rabszolgákra bízna.

Leánya is egy bécsi intézetben nevelkedett s egy alkalommal úgy megnyerte Gyulayné tetszését, hogy miután a kis török leánynyal fölvetették a keresztséget, elvitte magával Budára.

A kitört rajnai hadjárat véget vetett Rózsa János és Magdolna idylljének. Szükség volt akkor a katonákra. Alvinczy és mások közbenjárása folytán Ferenc császár megbocsátott a kapitánynak, elengedve büntetését s Rózsa azonnal bevonult ezredéhez.

Úgy a rajnai hadjáratban, mint később az olasz csatatereken is kitüntette magát s mikor visszatért Budára, egyenesen beállított Gyulayné grófasszonyhoz és megkérte a skutari basa leányának a kezét, aki örömpesve fogadta a vitéz katonát.

Olyan nagy lakodalmat tartott pásztori Rózsa János, hogy évtizedekig beszéltek róla Budán, ahol nagyon beszédes, nagyon öreg asszonyságok még az én gyerekkoromban is sokat tudtak a török asszonyról.

AZ OLCSÓ IDŐKBŐL.

Egyre hangzik a panasz, szóval és írásban: mekkora a nyomorúság, a baj az országban. És valóban, fuldokolunk az adósságban, az erősebb kimarja a gyengébb kezéből az utolsó falatot - vagy kenyérhez se hagyja jutni - és nem birunk keresni a tiszta, pusztá megélhetésre, olyan drága már a lakásbér, az élelmiszerek, a ruházkodás, minden.

Nemrégén is erről folyt a diskurzus s öregebb urak, dámák előhozakodtak az ő gyermekkorukról, amikor fele, vagy negyedrészt árakon lehetett lakni, étkezni, ruházkodni. Pedig akik ezt mesélték, azok csak az ötvenes, meg a hatvanas esztendőkhöz éltek vidám, ifjú napjaikat.

Egyik úr, - ma tekintélyes állású férfiú - aki ezernégyszáz forint lakbért fizet, elmesélte, hogy legénykorában Balassagyarmaton időzött. P. főbíró volt a nagybátyja, ő maga is jó házból származott, a város legelőkelőbb társaságában élt, mozgott. Mindenben lépést kellett tartania az ottani előkelőséggel.

Első sorban lakást nézett s egy pajtása a Danner-házban lakó, özvegy Dauseknéhez utasította.

- Az ad ki mobiliás szobát...

Nem igen divatozott még akkor - kivált vidéken - a butorozott szoba. Legfeljebb katonatisztek, színészek laktak így. Később fiatalemberek kapták föl, akik en garçon, szabadon akartak élni.

Fentebb említett úr, aki igen csinos, nyalka ifjú volt, be is állított az özvegyhez. Öreg volt, de jóra való. Aztán ki is jelentette, hogy tőle tehet az ifiúr, amit tetszik. Mikor a szoba árára került a sor, az özvegy köténye sarkát morzsolgatva mondá:

- Egy forint ötven krajcárt fizetett a Lénárd Pali úr, színész volt. Esténként szépen danolt, meg egykor-máskor bilétát is hozott ráadásul.

P. főbíró öcséje nem tudta, egy napra, vagy egy hétre kér-e ennyi bért az érdemes özvegy s eleven kérdőjellel meredt a szoba közepén.

- Sok? - kérdezte félénken az asszony. - De méltóztassék meggondolni, hosszú idő egy hónap. És súrolni is kell vagy négyszer-ötször. Kivált sáros időben.

Most már meg teljességgel zavarba jött az ifjú. Körülnézett. A szoba egészen csinos, polgáris szobácska volt. Pamlaggal, két fotellel. Ciccel bevonva. És fehér moll-függönyök az ablakon. A falon két kép is függött. Munkácsy Flóra, - az akkori idők híres művésznőjének arcképe - az „Ország Tükré”-ből kivágva, meg a magyar királyok acélmetszetben.

- Tudja mit, asszonyság, nekem a szoba tetszik. És havonta nem 1 frt 50 kr.-t, de két forintot fogok fizetni - jelentette ki a csinos, szőke ifjú a helyzet magaslatára emelkedve s azon módon, előre, gavallérosan ki is guberálta a két banknótát.

1864-et írtak akkor az Úrnak esztendejében; és a szoba árával arányban volt az élmezés is.

Ugyancsak a fent idézett úr mesélte, hogy Gyarmaton való lakása idején, mint aféle lelkes fiatal ember, szorgalmasan látogatta a színi előadásokat. Gyakran került trupp a Balassák városába s ő volt legszorgosabb gavallérja a vidéki Thália papnőinek.

Egy ízben - Gárdonyi társulata játszott éppen - szép nyári időben meginvitálta az egész társulatot. Az elsőrendű tagok lehettek vagy tizen-tizenöten. Asszonyok, férfiak vegyest. Péntekre tették a kirándulást. A régi időben Norma-nap volt ez. Ilyenkor nem tartottak előadást s a

lángoló szívű gavallérok és Mecenások rendszeresen ilyenkor rendeztek majálisokat, piknikeket, kirándulásokat, hogy mulasson egy kicsit a kompánia.

Podluzsányba mentek; ott, a szép, árnyékos fák alatt terített asztalokat a murit adó gavallér. Ettek-ittak, dal és tréfálgatás közt vígan telt az idő. A régi vidéki színészekkel, színésznőkkel felségesen lehetett mulatni s nincs olyan úr széles Magyarországon, akinek távoli ködös emlékeiben ne élne egy-két festett ideál. Akinek egy-egy régi dal, egy-egy régebbi színdarab eszébe ne juttatna holmi rossz, összetákolt deszkaarénát, amelynek színpalai mögött dobogó szívvel ácsorgott és várta, mikor lesz vége az istennő jelenésének. Vidéki korcsmákat, ahol vacsora mellett azt a dalt húzta a cigány és holdvilágos, orgonailatos éjszakákat, amikor megint csak ez a dal hangzott föl a díva ablaka alatt, Isten tudja, hányadik Nachtmusiknak.

Igy mulatoztak Gárdonyi tagjai is P. főbíró öcscsével, mindaddig, míg kurjongatós kedvben jelt nem adott a direktor az indulásra.

- Holnap próba van, gyerekek. „A neslei torony”-ból. Aludni is kell addig...

A házigazda, amíg vendégei cihelődtek, a hölgyek meg összeszedték a boglya-nagyságu mezei virágból kötött bokrétaikat, - akkor még igen romantikusak voltak a vidéki színésznők - rendezte a kontót.

- Uramfia, hat pengő ötven krajcárt fizettem! - végezte bonhomióval az őszfejú úr, elmélázva ifjú éveinek kedves emlékein. - Most próbálja valaki ennyiből megtraktálni a legripacsabb kompániát is. Úgy, de akkor - mint aztán megmagyarázta - egy pár kirántani való csirke tizenkét krajcár volt, egy itce bor meg négy krajcár. A turóscsuszát meg a salátát ráadásba - ingyen adta a korcsmáros. Egy öreg dáma meg elmondta, hogy ő, ugyancsak Gyarmaton, egy petákért - hét krajcár - vett egy pár csirkét s hogy két krajcár volt egy itce tejnek az ára. Cselédet, - négy-öt forintért a legjobb szobaleányt lehetett kapni.

- Még kolmizni is tudott, - jegyezte meg a szép, nyájas arcú matróna kedves mosolylyal.

- De luxus se igen volt még akkor. Százforintos ruhát még a legmódosabb nemes asszony se varratott. A lányok ruházatait könnyű matériából varrták - otthon. Csakis a legeslegelőkelőbb familiák, a Pongraczok, a Csemiczkyek, Prónayak leányai kaptak egy báli ruhát Pestről - Türschtől, - mesélte az úrasszony.

És valóban, a Rákóczi-szabadságharc, majd Mária Terézia uralkodása után, a nemes-osztály nagyon takarékoskodott ruházkodás dolgában. Kivált a gyerekek, a fiatalok semmi luxust nem ismertek.

Gróf Brunswickné négy gyermekére - mindent beleszámítva - egész esztendőben csak négyszáz pengőt költött. Mikor serdülő leánykát - Jozefint és Terézt - egy alkalommal Bécsbe vitte, a kis grófnők perkálsruhában utaztak. Egyetlenegy, igen könnyű selyemruhájuk volt, ebben tették meg összes látogatásaikat. Ebben mentek hangversenyekre és színházba.

Déryné naplójában olvassuk, hogy Mérey consiliarius húga, Tóni kisasszony, minden ruháját otthon varrta. Sőt még Dérynének is szabott, varrt színpadi ruhákat, „csupa kedvtelésből”. Pedig Méreyék főrendű emberek voltak s a múlt század elején Pesten igen fényes háztartást vezettek.

Fáy András - a nemzet mindenese, egyik kiváló, nagy emberünk - soha többet egy öltözetnél egy esztendőben nem kapott. Az előbbi évről valót kellett hétköznapon viselni, amíg csak olyan nem lett, mint a rosta. A posztót édesatyja, a dúsgazdag Fáy László, személyesen vásárolta meg a pesti vásárkor, aztán megvarrni odaadták a gombai szabónak.

- Ne szokják a gyerek nagy módizásra, pesti schneiderekre. Ráér még, - mondotta a jeles apa, aki meggondolás nélkül adott ki ezeket magyar művelődésügyi és művészeti célokra.

Ha a kis Andris valami divatosabb lajblit, kravátlit kért, nevetve utasította el Fáy László uram.
- Majd később. Majd ha kurizálni, leánynézőbe mégy!

A költészetet kedvelő, de azért hajdan harcias, jó gazdálkodó Madách-familia fiai is nagy egyszerűségben nevelkedtek.

Madách Imre anyjához írt gyermekkori leveleiből látjuk, mennyire spórolt pesti diákéletében az „Ember tragédiája”-nak lángszellemű írója. Édesanyja, az özvegy Madáchné, mint akkoriban divatozott, „kvártélyt vett és szakácsnét, inast tartott” Pesten tanuló fiainak, - de azért megkívánta, hogy ne dobálják haszontalanságokra a pénzt. A Széna-téren, - ma Kálvin-tér - a Szakál-házban laktak a Madách-fiúk, és Imre, mint a legidősebb, vezette a háztartást. Minden krajcárt pontosan felírt, s még édesanyjának is megírja, hogy „egy húszason pecsétviaszot vettem, az a húszas pedig, amelyet gyümölcsre adtál, elment egy subscriptiora, amelyet az iskolában mindenki aláírt.”

1837 novemberében írja: „Két ezüstforintot adtál édes mamám októberre, ebből vettem sapkát, mert a kalapom már elszakadt.”

Nemcsak diágyerekek, de ifjak is beszámoltak akkor a szülőknek, hová tették, mire költötték a pénzt. Madách már patvarista, Nógrád néhai híres alispánja, szandai Sréter János mellett, amikor megkérdezi édesanyját, varrathat-e kék frakkot, arany gombokkal, aminőben módiztak a negyvenes évek elején. Madách inkább nehezen adja ki a pénzt, mint könnyen, s mindig csodálkozva említi nővérének, Huszárnénak, hogy Szontagh Pali nem tudja beosztani a garasokat, s egyre „bajban és adósságban van”.

Szontagh Pál, a későbbi jeles államférfiú, maga is említ ilyest följegyzéseiben. Száj-hagyomány után tudom, ezeket a pénzügyi zavarokat leginkább a jeles férfiúnak rengeteg indolenciája okozta. Elmulasztotta a terminusokat, nem nézett az ügyek után, s így gyakran duplán kellett neki fizetni.

- Ha Szontagh Pali siet is, szuszog! - Ez volt a szécsényi járás hajdani nyalka szolgabírájáról a szálló ige. S a negyvenes években bálozott leányok megmaradt leveleiben akárhányszor olvastam a következő passzust: „a gyarmati bálra az első táncot Szontagh Palinak ígértem, de odaadtam Trstyánszkynek is, mert Pali úgy is el fog késni.”

Hajdan olyan nagy volt a szülői tekintély, hogy még jogászfiúk sem mertek ruhát vásárolni, rendelni apai beleegyezés nélkül. Anyai nagyatyám nevelője írja az özvegy édes anyának: „- igen röstellem megszomorítani nagybizodalmu Nagyságos asszonyomat, de Adolf semmi áron sem akar egyszerűen többször felhúzni egy báli keztyűt. Mit tegyek vele? És a ruháit se engedi itthon vasaltatni Janóval, de szabóhoz küldi. Nagy stutzert mutat, igen szép fiú, de költségei hajlamai aggodalomba ejtenek. -”

Azok a „költségei hajlamai” a mai igényekhez képest vajmi csekélyek lehettek, mert a szabóvasalás, amit a nyalka ifjú a tó-györki Janó inas művészeténél többre becsült, havonta „nyolcvan krajzárokat” tett ki.

Rége a ház női tagjai sokat varrtak maguk is, vagy házi varrónő jött. Az ötvenes években a legelsősorú házi varrónő se kért többet 40-50 krajcárnál. Egy régi Schreybkalender rubrikázott lapján olvastam nemrégiben:

„Március 16-án jött a varróné. Ebédet kap, és uzsonnára almát, kenyérrel. Salláriumát negyven krajczár.”

Üzletekben az élelmiszerek, a portékák is olcsóbbak voltak: „Egy asszonyi ruhára való igen szép matériát vettem a vásáron tizenegy pengőért” írja Patay István, a későbbi híres ellenzéki

követ, egyik barátjának, akinek hosszasan írja le a debreceni vásár „élvezettyeit.” A legszebb, selyemszállal kicifrázott, bársony női topánka négy pengőn kelt.

1863-ban egy kétablakos, Dunára néző szoba az Emmerling-féle akkor elsőrendű „Erzherzog Stephan”-ban egy forint húsz krajczárt kostált.

A Komló-ban egy adag rostélyost húsz krajcáron adtak, s egy itce szilvát a dunaparti piacon két krajcárért adtak a kofák.

Három-négyszáz forintért még a hetvenes években is eléggé csinos lakásokat lehetett kapni Pesten - s mindezzel arányban állt a színházak, mulatóhelyek ára is. Aki akkor, vidékről jőve, ötven forintot szánt akár vásárlásra, akár mulatságra, abból mindenre telt neki.

A Váci-utca boltosai voltak a legdrágábbak. Balitzky híres férfidivatkereskedése az első volt e nemben. Azelőtt inget, zsebkendőt, kravátlit, keztyűt részben a fehérneműkereskedésekben, részben a „Wirckwaren-G'seft”-ben - ahogy nagyanyáink mondták - lehetett beszerezni. Angol szöveteiket, illatszert, angol keztyűt Balitzky árult, s az ötvenes-hatvanas esztendőök fiatal hölgyei lelkendezve olvasták a „Hölgyfutár” novellahőseit, akik a Váci-utcán, a „Sevillai borbély” áriáit füttyörészve: „befordultak Balitzkyhez, macassar-olajat vagy Jaquemar-keztyűt vásárolni”. Ma is él még Pádly Aladár, aki, mint ifjanc, ott a politika, a közélet, a művészet elsőrendű szereplőit szolgálta ki. Emlékezik még Szerdahelyi Kálmánra, aki mindig kék, babos, honi kravátlit vásárolt; az elegancia mesterére, Nádayra, aki mindig megelőzte egy esztendővel a divatot, s aki ma sem enged még a 48-ból - és Földényi Bélára, a marquis-ra. Ez huszonnégy ingnél sohasem rendelt kevesebbet, úgy, hogy egyszer az üzletvezető megkérdezte tőle.

- Talán fehérneműkereskedést akar nyitni, Földényi úr?

- Valószínűleg jövedelmezőbb dolog lenne, mint a művészet! - válaszolta a szegény marquis, aki bizony nem hagyott maga után háromemeletes házat, mint ahogy nem hagy egyetlen művész- vagy íróember sem ebben a keserves, szegény országban.

Megnőtt, szinte világvárossá lett azóta már a régi, kisvárosias Pest. Sok a fénye, - de sok az árnya is. A legpazarabb fényűzés mellett ott húzódik meg a nyomor, az inség, a szükség, úgy, mint a többi világvárosokban. S az áremelkedések is az idők jelét mutatják. Igaz, mindenhol olcsóbban lehet élni, mint nálunk, mert én a nyáron jártam utoljára a külföldön, s akár Párisban, akár Londonban kevesebbe került aránylag az élet, mint itthon. Hollandiát, ezt a boldog, ideális kis országot nem is emlitem, ahol az amsterdami Hotel Ameriquain-ben, ablakokkal le a Leydensplenre, igen szép utcaiszoba napi ára 2 frt-2 frt 50, a teljes penzió 6 forint, Hágában pedig kitűnő ellátást adnak 3-4 forintért. A hollandi azonban dolgozik is. Fárad, hogy mindent olcsóbban szerezzen be, s hallottam a villamosvasuton egy asszonytól: Delftbe megy ki, mert ott olcsóbb a vaj! A luxus ott nagyon csekély, s általában külföldön senki se kapaszkodik. Mindenki beéri a maga körével, maga módjával. Az asszonyok nem akarják „pukkasztani” a barátnőjüket, s a kishivatalnokné nem adja zálogba nászajándékba kapott ékszerét, hogy színházba mehessen és jout adjon. Nem járnak a turfra a kiskereskedők, a bankúrfiak, de sokkalta kevesebb sikkasztás hírét is olvassuk az amsterdami, meg a rotterdami helyi sajtóban, és mindenki beéri a maga asszonyával, s nincs kelete a cabaret-nak. A panem et circenses elpusztította a hatalmas Rómát. A multból mindenkor lehet tanúságot meríteni. Csak a munka adja meg a vagyoni függetlenséget s csak a vagyoni függetlenség teremthet egyenes, keménygerincű, alkudozni, kilincselni nem tudó ivadékokat. Olyant, aminők ősünk voltak.

A BÉRCES HAZÁBÓL.

Az emlékek hazája Transylvania. Mindenki tudja ott apja, öregapja, dédapja törtékeit. Tudja a szállóigét, attól a törtéceitől kezdve, amikor György barát odakiáltott a törökkel is kacérkodó, a római-német császárhoz is húzó Rendeeknek: „Nolentes, volentes, protegit vos Sua Majestas”.

A nemzeti fejedelmek viselt dolgait betéve ösmerik. Minden családban akad még hólyagos bilikom, amelyből Apaffy Mihály uram kocintott, gyöngyösnyelű kés, amelyet Bornemissza Anna fehér keze forgatott.

Szüle-apjának a nagyapjáig minden nemes úr ösmeri a familiák genealogiáit, s *nexus*-a van az erdélyi úrfinak, mihelyest megpillantja ezt a hiúságos világot.

Még a címezésben is distingvál az erdélyi, s a méltóságos titulust háromféleképpen ejti. Méltóságos, méltás és mlts. úr! Ezt a csattanó, pitty-palattyszerű hangot nem is tudja más kimondani, csak királyhágóntúli. Azok is csak a nagyon régiek. Akik még a márciusi időkben voltak ifjak - gyermekek.

A szabadságharc előtti időkben valóságos olygrachák voltak az erdélyi urak. Micsoda fejedelmi traint vitt Bethlen Lajos, Teleki Sándor, Kemény István. Ő írta meg a híres „Schwarzes Buch”-ot. Még pedig németül. Mikor ezért interpellálták, összevonta szemöldökét, úgy felelte: *Azt akartam, hogy a császár is elolvassa.* A nagyenyedi pusztulás rémes története volt abban leírva. És a császár csakugyan elolvasta, és beavatottak szerint sírt, amikor a könyvet félretette.

Kemény István, a fejedelmek utóda, nem tudott sohase kibékülni Decebal népével. Nem nevezte őket oláhoknak - ahogy ők nem szeretik - se románnak, ahogy ők szeretik. De *romainak*. És amikor ezt kimondta, valami fenséges gúny volt a hangjában.

Sok erdélyit ösmertem, s azokban mindegyikben volt valami különös, ósdias magyar zamat. Egy kis különség is itt-ott. Ki ne hallotta volna hírét kutya-Sándornak? Annak a Bethlen Sándornak t. i. akit rengeteg kutyája miatt neveztek így el. A kastély, az udvar, a park, a szobák mind tele voltak szebbnél-szebb kutyákkal. Ösmeretes annak a grófnak is az esete, aki mikor megtudta, hogy felesége másba szerelmes - még pedig egy idegen ország fiába - re bene gesta utána ment a derék gentleman-nek, elhozta Erdélybe, aztán elvált a feleségétől - könnyen ment ez a zsidói ház idejében még Transylvániában - fölhevítette a kastélyba a papot és karácsony estéjén, saját szeme láttára eskettette össze a feleségét azzal, aki után az asszony epedezett.

Egy erdélyi levél beszél egy mágnásról, - gróf X-nek mondja - aki majdnem egész életét fürdőkádban töltötte. A jeles úr reggel fölébredvén, azonnal beléült fürdőkádjába, amelyet inasa hófehér lepedővel gondosan betértett. Ebéd idejéig így elmélkedett, gondolkodott, néha olvasott is a jeles úr, amíg aztán inására csöngetett, felöltöztette magát és ment ebédelni. Ebéd után sziesztát tartott, aztán megint beléült kádjába. Vacsorára bújt csak elő a híg elemből, estebédjét végezvén pedig, még lábfürdőt vett, s úgy ment aludni.

Persze, ezt a félig álom-életet inkább csak a március előtti időkben lehetett élni. Amikor kevesebb gondja volt a magyarnak. Pincéből, kamarából telt bőven. Mert a fürdő-grófnak tellett. És nagy gourmand is volt az Úr színe előtt. Szerette a társaságot is ebédnél. Ragaszkodott a régi jó magyar mondáshoz: „Ökör iszik egyedül”. Csakhogy a kádja akkora vonzóerőt gyakorolt rá, hogy néha három-, néha négy órákor ültek le ebédelni. Ezt tudták vendégei s akiket tizenkét órára hívott meg, azok kettőre, akiket kettőre, azok négyre compareáltak.

Akkor azonban lelkendezve jött a gazda. Ezerszer engedelmet „instált”, vidám volt, sziporkázott az esprit-től, mulattatta barátait, érdekelte minden, - egészen a fekete kávéig. A fekete kávé után elment pihenni, s mint valami Poseidon, csakhamar belébújt vízi elementumába. A vendégek már ösmerték szokását. Ez nem zavarta őket. Leültek tarokkozni, elmentek a parkba, s kilovagoltak, kocsiztak a gróf lovain, s élvezték a legideálisabb vendégszeretetet. Azt, amikor a gazda nem szíveskedni agyon a vendéget. Viszont a vendég se assonálja örökké a gazdát.

Érdekes végezetül, hogy a jó gróf a szó teljes értelmében elfürdött mindenét. Ezt nem is lehet csodálni, mert amíg ő napestig a kádban ült, meditált, álmodott, addig alkalmazottai szépen kifosztották.

Egy jó barátja gyakran tréfált vele, hogy talán rendez-vous-jait is a kádban tartja.

- Oh - felelé a gróf - én már arra öreg vagyok, s az öreg emberre minden szív-emotio egy szög a koporsójában.

A jó barát azonban tudta, hogy selma a gróf, azért tréfásan vetette oda:

- Ne hidd. Mert akkor a te szíved már valóságos „Stock im Eisen” volna.

Célzás volt ez arra a törzsre, amelyre a régi pestiek még jól emlékeznek, s amely ott volt a Váci- és Kishíd-utca sarkán lévő Joanovics-házon. A törzsbe t. i. minden felszabadult mesterlegény egy szöveget tartozott beverni, s utóbb a törzs már alig látszott ki a sok szögtől!

Érdekes volt két nőtestvér is. A „discordia nemtői”. Így nevezték őket. Jó testvérek voltak, de azért szakadatlanul vitatkoztak. Disputáltak, még pedig olyan szívós kitartással, hogy néha este lett, és mégse tudtak megegyezni. Néha öt-hat kötet Lexikon, egy halom szótár hevert az asztalon. S ha abban egyik vagy másiknak az állítása bizonyult jónak, a vesztes nővér rövid, száraz hangon rögtön rámondta:

- Ez a munka nem correct.

Egy ízben színházban, az egyik egy nő ruháját dicsérvén, kéknek állította. Ez elég volt arra, hogy a másik rögtön zöldnek kvalifikálja a dicsért szint.

A *zöld* és *kéken* aztán annyira elmérgesedett a vita, hogy késő éjjel, még az ágyban is folytatták. A mellékszobában alvó, nyugodni nem tudó édesanyjuk végre rájuk szólt, vessenek véget a meddő vitának.

A *discordia nemtői* elhallgattak. Ám a vitát folytatták. Még pedig úgy, hogy rövid időközben, hol egyik, hol másik bökte meg a paplanát. Az egyiknek a paplana ugyanis zöld, a másiké kék volt. Így akarták bizonyítani igazságukat. Az egyik hölgynek férje is volt, de elvált tőle. A grófné aztán folyton küldözte jövedelmét a távol országokban bolyongó férj után, s elhalmozta dicséretekkel, amelyeket - mellesleg mondva - nem is érdemelt meg egészen. A másik nővérnek meg az volt a szokása, hogy pénzhez - ha csak elkerülhette - sohasem nyúlt. Se bankóhoz, se aranyhoz. Azt tartotta, mint Jókai „Arany-emberé”-nek Terézája, *átok a pénz!*

Rendkívül érdekes volt az az erdélyi gróf is, aki három napban egyszer beszélt. Egyre olvasott - még pedig regényeket - és csibukozott. Ma, amikor, ujságokat kivéve, alig olvasnak már az emberek, akik a Sue, Dumas, meg a Hugo Victor vaskos kötetait napszámban olvasták. Régi, öreg matrónák ma is egész passzusokat tudnak idézni Georges Sand „Consuelo” vagy „Elle et Lui”-jéből. Annyira beleélte magát bizonyos generatio a regényolvasásba, hogy a szó teljes értelmében vele élt, szenvedett, örült a hősökkel. Így történt a fentemlített gróffal is.

Egy ízben Pesten volt éppen, a régi, nádor-utcai „Tigris” vendégfogadóba szállt, s ebéd után, óriási füstfellegbe burkolózva, kanapéján heverve, olvasta Hugo „Nyomorultjait.” Regény és csibuk nélkül, amióta az iskolából kikerült, halandó szem nem látta a derék grófot.

Történt, hogy ajtaján egyszerre csak kopognak, s belép egy régebbi pajtása. A szegény ember már akkor nagyon elzüllött és könyöradományokból élt. A grófhhoz is ilyen címen kopogtatott be.

Úgyde éppen akkor fogták el Valjean Jánost. A regény rettenetesen érdekfeszítő ponthoz ért s a gróf, szemét föl sem véve a könyvből, csibukjával fejedelmi kézlendítéssel inte.

- Instállak, várakozzál addig, míg szabadon eresztik - vagy fölhúzza a hóhér...

S a jó úr, aki különben arról is híres volt, hogy mindenkinek adott, tényleg bevárta a bonyodalom kifejlődését s csak azután ajándékozta meg a szegény pajtást.

A négyszínű dámának is hódoltak itt-ott a bércecs hazában. Historicum maradt a tarokk-ferbli, amelyet egy híres papucshős talált ki. A jó úr pontosan tudta felesége napirendjét. A ferbli csak akkor váltotta fel a szolid tarokkot, amikor ő méltósága sziesztát tartott.

Egyszer azonban hamarább fölébredt a jeles hölgy, s ment egyenesen az urakhoz. Javában járta a hazai csöndes. A gazda éppen három filkót kapott, s hullottak az erősek a tiz forintos visszavágásba.

Ebben a pillanatban lépett be a colossalis termetű úrasszony, nagyot bámulva, szóla ekképen:

- Hát kérlek, édes, mondd csak, micsoda játék ez?

A gazda zavarba jön. Hebeg, dadog, de végre is izzadó üstökkel kivágja:

- Izé... kedves... izé... Ez tarokk-ferbli.

Öméltósága nézett egy kicsit, de aztán csak belényugodott. Halkan mormogta:

- Furcsa, furcsa, tarokk-ferbli... ilyet én még nem hallottam.

De aztán szép csöndesen belényugodott, s járta a háznál a „tarokk-ferbli” holtig.

Szerelem-punctumában is lassúbb, sűrűbb vére van a transylvániai embernek. Ösmeretes Béldi Pál esete, aki hajdanában azért a bizonyos csókért nem kaszabolta össze Bánffy Dénest, de eltette haragját másnapra - egy pár esztendőre. Össze szövötkézett aztán Teleki Mihálylyal, s a szép, dacos fejét a bethleni vár udvarán ütötte le egy cigányhóhér.

Valami bonhomióával elegyes keserű van abban a sírversben, amelyet szintén erdélyi úr csinált a felesége fejfájára. Minden sor utolsó szava latin volt. Attól kezdve, hogy szerette a huszárokat moraliter, s ez is okozta halálát fataliter, egészen, a végéig: Siratja a férje - taliter, qualiter.

Mennyit tudnak ott még Zeyk Domokosról a hősről, Teleki Sándorról, Esterházy Miguelről, akik kifogyhatatlanok voltak a tréfában. Gavallér urakról, akik rózsát, gyémántot szórtak szép, vidám szirénasszonyok útjára: mennyi temérdek krónikás história van még ott, elrejtve levelesládák vasas, hallgató öblében.

De nem igen keressük a forrását. Hiszen a legtöbb magyar ember is jobban ismeri Helvetiát, mint Erdélyt. Többet sétáltunk az ottani tavak partján, vagy Chamonixban, mint Tusnádon, vagy Előpatakon. Jobban ösmerjük a párizsi Louvre-t, a londoni National Galleryt, mint a szebeni Bruckenthal-Galeriát, amelyet báró Bruckenthal hagyott a királyföldi szász nemzetnek. És bejártuk Itália valamennyi könyvtárát, de nem lapoztunk a szebeni híres könyvtárban.

Az oka talán nem is bennünk rejlik annyira, mint inkább a magyar viszonyokban. Mindig eszembe jut így, utazások évadján néhai való szegény Tóth Béla kiszólása: „Nem vagyok elég gazdag arra, hogy magyar üdülőhelyen nyaraljak.”

Nagy igazság rejlik ebben. Mert tisztelet a kivételeknek, ahol érdemes nyaralni, ott méregdrága minden, ahol pedig aránylag jutányosabb, megöl mindent a maradiság, a kényelmetlenség, a slendrián.

A NEMESI FÖLKELESRŐL.

Az európai közvélemény előtt megvádolt és kompromittált utolsó nemesi fölkelésének százados évfordulóját ülte ebben az esztendőben a nemzet. Sohasem szenvedett a jóhiszemű, túlságosan lojális magyar annyit, sohasem kicsinyelték le jobban régi, híres, neves vitézségét, mint éppen 1809-ben.

A győri, illetve kismegyeri csata után az osztrák - amelynek sohasem volt erős oldala a hála, - képtelen rágalmakat szórt az insurrectióra, s csak *Lumfenadel*-nak nevezték a császárvárosban fölkelte nemességünket.

Nem jutott eszébe az unokának, hogy Mária Terézia ingadozó trónusát csakis a magyarok mentették meg. És pedig bizony önzetlenül. Hiszen hiteles familiáris íráskönyvek bizonyítják, hogy mikor minden más nemzetbeli tiszt pazar kincseket szerzett Berlin megsarcolásánál, a galáns Hadik keztyűt vitt el csupán Mária Teréziának, a hős Dévay Pál egy szál rózsát Sans-souci-ból, Vay László, a poétai lelkületű őbester pedig: „a burkus-királynak egyik nem sokat érő flautáját”.

Valóságos bűnbakul szemelték ki a magyar nemzetet azért a temérdek baklövésért, amelyeket a napoleoni hadjáratok alatt (1792-1809) a sok copfos vén generális elkövetett. Tehetetlen, ügyefogyott, élheteretlen volt ez a hadvezetőség, - s aztán a győri vereségért a magyar nemességet okolta, amelynek a kezébe jóformán fegyvert sem adott. Kisfaludy Sándor, a „Kesergő szerelem” klasszikus írója, akkor a palatinus adjutánsa, írt valami védelmet - de *elkallódott*. Valószínűleg nem is keresték. Most száz esztendő múlva találták meg Győr vármegye levéltárában.

Pedig mit áldozott a magyar pénzben vérben 1809-ben, ezt csak azok tudják igazában, akik régi családi íráskönyvek, egér-rágta íráskönyvek között kutatnak. Hiszen akkor - a negyedik francia háború előtt - annyira szorult Bécs kapcája, hogy „az egész királyi család Budán, kebelükben volt.” Kisfaludy Sándor szerkesztette meg a nemzethez írott „Hazafiúi Szózat”-ot, egy hosszú lére eresztett, éppen nem radikális írást. Akkori levelekből olvassuk: „még a legcsekélyebb szabadságra célzó mondást is ki kellett törölni a vitéz major úrnak.” - Annyira rettegetek még akkor a számkivetésben elhunyt Rákóczi hazajáró árnyékától...

A „*fölkelt Magyarországhoz*” intézte ezt a szózatot a nádor, s ha akkor már divatoztak volna a szójátékok, bizony meg lehetett volna mondani, igazi *fölkeltetés* volt az az utolsó insurrectio.

Mert negyedszer ült fel 1809-ben a magyar nemesség. És közben a legeslegmagasabbra fokozták már a hadi adókat, és a „királyi megajánlások”, a dietákon egyebet sem kértek katonánál, zabnál. Miután - 1805-ben - Napoleon minden harc nélkül foglalta el Pozsonyt, úgy tűzkeresztség nélkül oszlottak szét a nemes urak. Ugyancsak hiábavaló cifra *lustrálással*, *paradézozással* telt el a két előbbeni insurrectio is. Ausztria elvesztette Veneciát, Tirolt, egy darabkát Ausztriából, de a servilis, a bizántinizmusban tobzódó udvari emberek még ezt is *jó vásár*-nak mondták.

És Ferenc király, a Volkskaiser, ahogy magát örömmest nevezte, csak a servilis embereket szerette. Akik neki füttyszóra engedelmeskedtek, úgy hajlott a gerincük, mint a gummi-elasztikum, s mindenre rámondták a *ja und ament*. A legliberálisabb Habsburg, II. József, gyakran nagyon elszomorodott, mikor örökösét, - unokaöccsét, - az akkor toszkánai alkirálynak, később II. Leopoldnak fiát, növekedni látta.

- Teste gyöngé, akarata makacs, de nincs energiája. Autokrata, de a megfelelő szellemi képesség nélkül. - Így jellemezte egyik levelében, melyet legkedvesebb barátjának, Rosenberg grófnak írt.

Arca is merev, egykedvű volt. Szenvedély nem lobbant föl az ifjú szemében. Sem szeretetből, sem gyűlöletből. Aféle igen *szürke* ember. Jó valamelyik bureau-ban körmölni az élet legvégső határáig, de nem trónra deszignálódott. Hiú volt, de csak a császári méltóságra, - és gőgös, hogy ereiben a spanyol Habsburgok vére folyik. És pedig éppen ez a spanyol Habsburg-vér oltotta testébe az ideggörcsök szomorú nyavalyáját, amelytől több testvére sem maradt ment.

Előtte a *nép* csak a legeslegvégső szükségben tett számot. Ösmeretes az az anekdota, amikor orvosának, fizikai kifejezés gyanánt is megtiltotta a *constitutio* használatát. Kicsinyes volt, kíváncsi és Frau Schlossingnak harmadik felesége, a szépséges Mária Ludovika komornájának hülye fiával naplót íratott. Ebben a naplóban a császárné minden lépéséről, mozdulatáról, tettéről be kellett számolni az ifjúnak, aki így jó summa pénzeket zsebelt a különben éktelenül fukar császártól.

Nagy vonásaiban persze meg se közelíthette II. Józsefet, szerette hát külsőségekben utánozni. Gyalog járkált Bécs utcám. Kopottas kaputrokkot hordott, és lerchenfeldi jargon-ban beszélt, meg a *Thuri* és a *Laurencibergl* népségének az idiomáján. Valósággal szomjazta az asszonyi csókot, de azt hitte, menten elkárhozik, ha ebben nem *legitim módon* van része. Azért is négyszer nősült. Első feleségét, a württembergi Erzsébetet, még trónörökös korában - 1790 farsangján vesztette el, - az utolsó, a magyarok előtt is oly kedves emlékezetű Karolina Augusztá túlélte őt.

Jellemző Ferenc császár szűkkeblűségére, hogy semmiben sem szerette a nagy koncepciókat. Kis házak, apró, egyenes, nyírott bokrú, hajszára egyforma, reglementmässig kertek voltak az ideáljai. Pepecselni szeretett. Kalickákat faragott, papiros-skatulyákat ragasztgatott üres idejében, s szerette a muzsikát, meg a színházat. De irgalmatlanul működtette a cenzurát, s köztudomású, hogy a régi, Michaelerthori Burgszínházban nem engedte előadni Lear királyt, - mert a királyok nem juthatnak olyan sorsra, - sem Stuart Máriát, mert ebben ő is, de a publikum is vonatkozásokat találhatott volna a boldogtalan Mária Antoinettere.

Soha annyira nem virágzott az intrika a bécsi *kárpitos* szobában. Leginkább a *korzikai farkas* - Napoleon - ellen fondorkodtak, s nem hinné senki, mennyi asszonyi kéz dirigálta, rángatta akkor a szereplő államférfiakat. A vén Colloradot - a császár egykori, szenteskedő nevelőjét - Poutet asszony vezette selyemszalagon. Cobenzl kancellárnak egyik niéce-e is szenvedélyesen politizált. Pálffy Ferdinánd pedig, a császárné *cavaliere servante*-je, aki „titokban, de annál nagyobb hűséggel és kitartással imádta ezt a trónuson ülő szép, kegyes, szeretetreméltó, elmés menyecskét,” - ahogy Kisfaludy írja feleségének, Szegedy Rózáliának, - kész lett volna sajátkezűleg is kicsavarni a Napoleon nyakát, „csak hogy kedvességbe jőjjön.”

Ferenc, a tehetetlen tirannusok, az átlagemberek szokása szerint, irtózott minden talentumtól. Noha a privát életben szerető, jó testvér vala, a „köz porondján”, rengeteg módon gyűlölködött jelesebb tehetségű öcscséi, kivált a lángeszű József nádor és a kitűnő generális, Károlylyal. Így, 1805-ben valóságos jajgatás támadt Magyarországon, hogy a „*haza őrző angyala, a kedves palatinus*” örökre eltávozik az országból és Morgenheimba megy: „privatus embernek.”

Valami komoly alapja volt is ennek a híresztelésnek, mert a császár halála napjáig sem bízott a nádorban. Mindig azt hitte, Napoleon támogatásával, később más mi módon, magyar királylyá koronáztatja magát, és ez - talán nem is a magyarok rajongó szeretetén mult.

Különösen akkor, mikor Napoleon Pozsony előtt állva, Davoust, Pálffy-nak, a nemesi fölkelés akkori parancsnokának visszavonulása és parlamentírozásából azt értette: a magyarok nem akarnak részt venni az ellenük való harcban, Ferenc határozott fondorlatot látott, s elhatározta, hogy József öcsését valamelyik osztrák tartományba internálja. A sok kudarc azonban ezt mégis megakadályozta. A császár - 1809-ben - talán életében először belátta: nemesi fölkelést - Magyarországon - nem szervezhet többé a nádor nélkül. Csak ezt szeretik, csak erre hallgatnak már a hármás bérc honában.

A nádor lelkes szózata után, tavasz tájon, tényleg föl is kelt a nemesség. Nagy lelkesedést keltett az is, hogy József főherceg Kisfaludy Sándort, a volt katonát és bálványozott poétát designálta hadsegédül. Nagyon szerették a „finom műveltségű, nagy nemzetből való, előkelő tartású” majort az udvarnál, s erről, s a vele történő „kedveskedésekről” hosszadalmasan irogat akkoriban feleségének, azt is megírta: „a’ táborban nagy a’ lelkesedés és harci vágy, a’ mikor eljött egyszer a’ tsászár, a’ ki nagyon megvénült a’ sok bajokban, egetverő vivat-tal fogadták az insurgensek.”

Noha a campoformiói, majd a lunevillei békével záródó két első háboruban - a rendes hadi adón túl - százmillió forintot adott a magyar, 1809-ben a szegény *volens*-eknek még csak becsületes ruhát, fegyverzetet se adtak. Vay Miklós, egyik fővezér, saját kasszájából ruházta fel a nemes ifjakat, adott alájuk lovat és „fegyvert is, amennyi Zsolcán, Golopon akada.” Kubinyi Károly még cigány-bandát is vitt, de „eltiltották a régi Rákóczi-nóták húzását, nehogy kelleténél jobban nekibuzduljon a különben is rebellis nemesség.”

S az a nemesség, amelyet még 1809 május havában rebellisnek mondott Bécs, amelynek puskát se adott tisztességeset, (hiszen közismert a nekibúsult magyar mondása, amelylyel a győri csata után Alvinczy elé dobta kovátlan, taplótlan puskáját) azt alig két hónap múlva per Lumpenadel titulálta. S azoknak az emléken száz évig ott maradt a gyávaság bélyege s pajkos jurátusok, még a régi táblabírákat, a reform-országgyűlések idején is az utolsó nemesi fölkelés két, vérig menő gúnydalával infesztálták. Azzal, hogy: „Retírálj, Komáromig meg se állj”, meg azzal a másikkal:

Sárgacsizmás Miska sárban jár -
Panni patakon túl rája vár.

„Nem volt puska és János főherceg Olaszországból való futása közben hátán hozta a francokat” - írja kisjáczi Szeless Gábor, az inszurrekció egyik rettenthetetlen hőse. És úgy is volt ez valóban. Még hozzá a franciák első, leghevesebb támadásai alatt sem volt szabad mozdulni a *volens* sereg-nek. János főherceg hátrálását kellett fedezni, hogy ő és az osztrák ármádia meneküljön ép bőrrel. A szegény magyar nemesek pedig ott pusztultak - ércfalként állva - Kismegyernél a gyilkos ágyútűzben, meg elvesztek a krakkói mocsár sötlyékeiben, ahová beszorította a túlnyomó francia haderő.

A szégyenletes béke megkötése után még sokáig együtt tartották az inszurrekciót. De a nemes urak végezetül nagyon vágyakoztak a kuriáik után. Csábította a méhesben zümmögő raj monoton zsongása, a hegylábában érő aranyos gerezd és az asszonyuk csókja. Kisfaludy is, miután a palatinust Budára elkísérte, kérte „kegyes elbocsájtását” s megírta Rosi-nak, „ha ismét ölölhetlek, sem a’ dicsőség, sem a hazafiság, semmi virtus, de még a mennyország sem ragad ki többé karjaidból.”

Ebben a „mennyország”-ban azonban fölöttébb sokat mennydörgött, ahogy nekem ezt régi sümegiek, nevezetesen néhai Eitner Sándor urambátyám mesélte volt, és jeles régészünk, Tarnay Kálmánnak az édesanyja, akinek a muzeumában - in illo tempore - én a major úr mindenféle, az insurrekcióra vonatkozó leveleit és írásait végigböngészttem.

A dühöngő, kegyetlen Minotaurust pediglen a legelső osztrák szűz, - Mária Lujza - a császár idősebb leányának föláldozásával engesztelte ki Ausztria. Legalább így írták azt akkor mindenfelé, a császárlány arcképét hozó Gedenkbuch-ok.

Ferenc azonban tovább dohogott a palatinusra, sőt a jámbor, szelíd János főhercegre is, aki pedig magáról sem állította soha, hogy hadvezér s akit erővel dugtak - a tradícióhoz híven - uniformisba s helyeztek egy vén generális kommandója alá. Élénken megvilágítja Tirol kedves, természetkedvelő főhercegének az insurrectió utáni sorsát az a sajátkezű, rendkívül érdekes levele, amelyet Hormayr báróhoz, az ismert histograph-hoz intézett, s amely ime itt következik:

Körmend, 1809 dec. 26.

Ime, elküldöm Önnek a wagrami ütközetnek nyomtatásban legutóbb megjelent bírálatát. Katonai szempontból hű és igaz. A szélére ceruzával néhány megjegyzést írtam. Önre bízom, mert jó toll kell hozzá, hogy a világnak emészthetővé tétessék. Mindent, ami csipősnek és élesnek látszhatnék, kitörültem, mert azt hiszem, nem idevaló. Olvassa el az egészet térképpel kezében és vizsgálja meg; jobb kézre nem bízhatnám. Soká haboztam és megvallom, csak derék emberek hosszas kérésére és fájdalmas érzéssel teszem. Szomorú szükség az, ha az ember sértett büszkeségének megmentésére a nyilvánossághoz kénytelen fordulni. Ha majd naplóim - talán csak holtom után - jóra való ember kezébe jutnak, akkor kiderül: mire törekedtem, mit gondoltam és tettem, s hogy többnyire félreértettek. Egyszer érdekes levelet mutattam Önnek, s ilyen aktám több is van, de mikor a wagrami ütközet miatt bevádoltak, uram és császárom fölszólított: igazoljam magam. Én megtettem, még pedig igen nyíltan. Írásom, amint ezt eleje terjesztettem, bizonyítja, milyen kevésbé törődöm a népszerűséggel s milyen kevés a harag keblemben. S az volt a következménye, hogy hallgatva siklottak el fölöttem, senki sem ejtett szót javamra, de a gyalázásokat tűrték és szabad utat engedtek nekik. Most megvallom, nem bírom tovább. A körülmények, a csapások, melyen az én annyira szeretett Tirolomat és Alsó-Ausztriámat, hűséges bajtársaimat, s végre önmagamat értek, megtörték lelkemet, elgyöngítették testemet. De ha legalább fél évig távol lehetek minden, csupán kellemetlen érzéseket földidőző benyomásoktól, a teljes nyugalom talpraállít, akkor az egész hadjárat hű története 1808. novemberétől 1810 januáriusáig sok mindent föl fog deríteni, amit most kevesen sejtene. Még nem tudom, mi lesz velem. Pár héttel ezelőtt alázatosan írtam és határozatot kértem, jövőmet illetőleg, amit akkor az utolsó hivatalnok, a király szolgája is tudott, de nem kaptam még választ. Meddig kell ezen a vidéken maradnom, ahol ebben az évszakban mindenki megbetegszik, magam is már hat hete nem bírok kimozdulni a szobából, nem tudom. Türelemmel várok, s addig egy szót sem szólok, míg Bécsbe nem jutok.

Mint hallom, Bécsben egy kézirat jár kézről-kézre, melynek tárgya az irántam tanúsított viselkedés védelme. Igen fontos lenne reám nézve, ha megtudhatnám, nem vagyok-e megint én a céltábla? Ez a jutalma odaadásomnak, s annak, hogy 1801-től 1809-ig szó nélkül tűrtem mindent. Ha Bécsbe jutok, szóval többet mondhatok majd. Minden, a hadjáratra vonatkozó iratot magammal viszek. Őrizve buzgón irattárát s mivel annyi bajjal jár a kartársainkkal való érintkezés, őseimhez fordulok s írásaiból tanulom meg, mi az erény s a nemes tett. Isten vele.

Legőszintébb híve
János főherceg.

-&-